

ANDREJ BANDELJ | SAMO PAHOR | ALDO RUPEL

TRŽAŠKO IN GORIŠKO

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

EVROPA

TRŽAŠKO IN GORIŠKO

Ljubljana 2012

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA
Evropa

TRŽAŠKO IN GORIŠKO

Andrej Bandelj, Samo Pahor, Aldo Rupel

©2010, Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC

Urednik: Drago Kladnik

Recenzenta: Naja Marot, Blaž Repe

Grafična zasnova: Milojka Žalik Huzjan

Likovno-grafična ureditev in prelom: Brane Vidmar

Kartografija: Rok Ciglič

Fotografije: Andrej Bandelj, Silvo Bizjak, Jerneja Fridl, Primož Pipan, Brane Vidmar

Izdajatelj: Ljubljansko geografsko društvo

Za izdajatelja: Blaž Repe

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Colegium Graphicum, d.o.o., Ljubljana, Slovenija

Naklada: 300

Prva izdaja, drugi natis.

Fotografija na ovitku: Devinski grad je ena najbolj slikovitih točk na etnično slovenskem delu obale Tržaškega zaliva, kjer se Kras strmo spušča proti morju. Foto: Primož Pipan.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

913(450.36)(036)

908(450.36)(082)

BANDELJ, Andrej, 1980-

Tržaško in Goriško / [Andrej Bandelj, Samo Pahor, Aldo Rupel ; kartografija Rok Ciglič ; fotografije Andrej Bandelj ... et al.] - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Evropa, ISSN 1408-6395 ; 8)

ISBN 978-961-254-184-2

1. Gl. stv. nasl.

259265792

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612541842>

PREDGOVOR

S tem vodničkom nadaljujemo s predstavitvami slovenskega zamejstva. V njem so predstavljene ekskurzije, izvedene med novembrom 2007 in majem 2009. Na njih so se udeleženci seznanili z južnim delom slovenskega zamejskega prostora in Italiji, torej s Tržaško in Goriško pokrajino.

Opise so pripravili trije avtorji. Medtem, ko so zapisi vseh štirih "podeželskih" ekskurzij delo geografa Andreja Bandlja, mesti Trst in Gorico predstavljata pomembna zamejska Slovenca Samo Pahor in Aldo Rupel, oba izjemno angažirana in osebno vpeta, mestoma celo izpostavljena v prizadevanjih za zagotovitev manjšinskih pravic, ki jih je Italijanska republika sprejela in naj bi jih tudi udejanila s podpisom mirovnih pogodb ter mednarodnih ali dvostranskih sporazumov, pri čemer je Republika Slovenija naslednica in nosilka obveznosti njihove sopodpisnice, nekdanje Jugoslavije. Tudi zato, in ne le zaradi njune drugačne izobrazbe je razumljivo, da sta njuna zapisa nekaj posebnega.

V Pahorjevem zapisu je poudarek na zgodovinskih, upravnih, pravnih in političnih vidikih razvoja slovenske skupnosti v Trstu, pri čemer avtor na več mestih osebno zavzeto in kritično osvetljuje tako ravnanje oblastnih organov kot oportuno držo skrbnice Republike Slovenije in odgovornih predstavnikov slovenske skupnosti v zamejstvu. V njegovem razmišljanju je povsem jasno izpostavljeno namensko ozadje, ki naj bi vodilo v nenehno slabljenje slovenske narodne skupnosti na Tržaškem. Na drugi strani je Ruplova predstavitev Gorice in okolice ob podrobnem prikazu številnih zamejskih ustanov prežeta s trpkimi liričnimi ter hudomušnimi satiričnimi pesmimi, ki izjemno slikovito ponazarjajo pomen mesta za slovenstvo na obeh straneh državne meje severnega dela Primorske.

Bandljevi geografski opisi ob zelo sistematičnih prikazih temeljnih družbenogeografskih potez in narodnostnih razmer izpostavljajo številne naravnogeografske pojave. Prav presenetljivo je, kako pester je nabor ogleda vrednih naravnih zanimivosti. Omenim naj le slap v dolini Glinščice, kraško Briškovo jamo, apneniški Devinski klif, kraške izvire Timave, podmorske izvire brojnice, kraško polje z Doberdobskim jezerom, Sočino delto in lagunski tip obale v zaledju Gradeža.

Učitelji geografije lahko iz knjižice črpajo ideje za izvedbo ekskurzij v lastni režiji, drugi bralci pa se lahko seznanijo s pojavi in procesi ter številnimi pokrajinskimi, zgodovinskimi in političnimi okoliščinami, ki so neizbrisno zaznamovale narodnostno mešano območje na skrajnem severovzhodu Italije. V opisih so praviloma navedene priporočljive točke za postanke in temeljiteje ogleda, ki nazorno predstavijo tamkajšnje glavne zanimivosti in pokrajinske značilnosti.

Prelistajte knjižico in izvedeli boste marsikaj. Morda jo odnesete s seboj na teren ali izlet in vam bo koristen pripomoček za obogatitev znanj o Trstu in Gorici, mestih, pomembnih za razvoj slovenstva nasploh, in, kot običajno, tudi za poglobljeno spoznavanje manj znanih kotičkov onstran naše jugozahodne meje.

Drago Kladnik

TRŽAŠKI KRAS Z DOLINO GLINŠČICE

Andrej Bandelj

Vodja: Andrej Bandelj, univerzitetni diplomirani geograf, samostojni podjetnik s področja turističnega vodenja in raziskovalne dejavnosti

Ekскурzija je bila izvedena 14. aprila 2008.

Potek poti: Ljubljana – Kozina – Draga – Botač – Jezero – Bazovica – Padriče – Opčine – Sežana – Repentabor – Zgonik – Salež – Komen – Ljubljana

Postaje: 1. Draga – trasa nekdanje železnice Trst – Kozina
2. Botač – slap Glinščice in Marijina cerkev na Pečeh
3. Bazovica
4. Opčine
5. Repentabor
6. Zgonik

Uvod

Kras, zakrasela planota na jugozahodu Slovenije in severovzhodu Italije, je s svojimi značilnimi naravnimi pojavi in njihovim raziskovanjem botrovala poimenovanju geografsko podobnih pokrajin po vsem svetu. Približno petina pokrajine je bila po drugi svetovni vojni dodeljena Italiji. Severozahodni del tega ozemlja, imenovan Doberdobski kras, je z izrazitim podoljem Dolom ločen od osrednjega dela, ki ga imenujemo Tržaški kras. S tem poimenovanjem imamo v mislih ožje območje med državno mejo na eni strani in kraškim robom oziroma obalo Tržaškega zaliva na drugi. S tem ga nedvoumno razlikujemo od celotne kraške planote, za katero se v strokovnih krogih pojavljata poimenovanji Tržaško-Komenski kras in Matični kras.

Naravnogeografsko je Tržaški kras zgolj nadaljevanje osrednjega dela pokrajine, ki je v Republiki Sloveniji. Drugače pa je z nekaterimi družbenogeografskimi značilnostmi, po katerih se Tržaški kras od slovenskega dela močno razlikuje. V mislih imamo predvsem spremembe, do katerih je prišlo po vzpostavitvi državne meje med Italijo in tedanjo Jugoslavijo leta 1954. Še prej je tu v letih 1947–1954 začasno obstajalo Svobodno Tržaško ozemlje. Tudi družbenogeografske razlike, očitne zlasti na narodnostnem, gospodarskem in

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

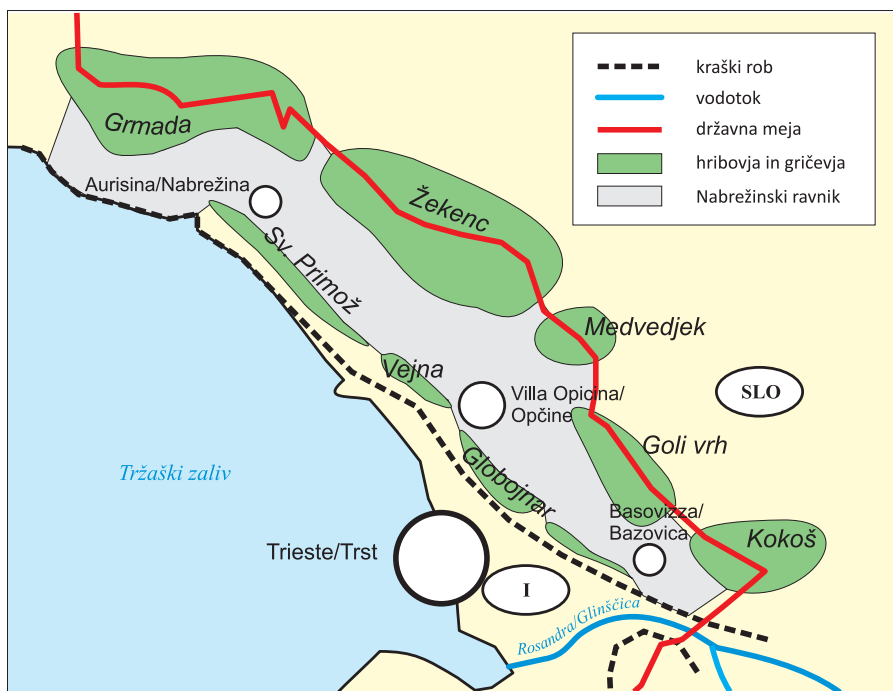
drugih področjih, so se z vstopom Slovenije v Evropsko zvezo in območje Šengenskega sporazuma začele zmanjševati, zlasti zaradi odprave mejnih formalnosti konec leta 2007. Pomemben poudarek ekskurzije so bili učinki tega dogodka.

Tržaški kras se v severnem delu jugozahodnega roba neposredno stika z Jadranskim morjem, v nadaljevanju z mestom Trstom, potem pa ga razčlenjuje izredno zanimiva dolina potoka Glinščice. Ta obenem predstavlja naravno mejo med Krasom in Istro in je vredna obiska zlasti zaradi raznovrstnih geomorfoloških, geoloških, hidroloških in botaničnih pojavov. Ostanki nekdanje železniške proge, razvaline gradu in romarska cerkvice niso le privlačne turistične točke, temveč tudi neposreden stik s pestro zgodovino teh krajev.

Geografske značilnosti Tržaškega krasa in doline Glinščice

Kot je že v uvodu navedeno, Tržaški kras predstavlja nadaljevanje enotne planote Matičnega krasa, z mnogimi lastnostmi, ki so skupne njegovemu delu, ki dandanes pripada Republiki Sloveniji. Kljub temu lahko zasledimo določene naravnogeografske razlike. Ker je Tržaški kras najbližje morju in je obenem od ostalih delov planote ločen s hribovitimi slemenami, se čuti nekoliko močnejši submediteranski vpliv na lokalno podnebje. Po drugi strani pa je treba omeniti veliko večje družbenogeografske razlike. Te so bile zaradi neposredne bližine in vpliva Trsta očitne že v preteklih stoletjih, še bistveno bolj izrazite pa so postale ob vzpostavitvi nove državne meje po drugi svetovni vojni. V prihodnosti se zaradi članstva Slovenije v Evropski zvezi in odprave mejnih formalnosti nakazuje težnja zmanjševanja teh razlik.

Reliefno predstavlja osrčje Tržaškega krasa tako imenovani Nabrežinski ravniki. Gre za v grobem razmeroma uravnan del površja, ki se v dinarski smeri razprostira med naseljema Bazovico (*Basovizza*) na jugovzhodu in Sesljanom (*Sistiana*) na severozahodu. Proti morju ga zapira nizek hrbet, v katerem so nanizani vrhovi Draščica (405 m), Globojnar (454 m), Selivec (396 m), Vejna (368 m), Sveti Primož (278 m), Babica (219 m) in drugi. Med njimi so prometno pomembni preвали, prek katerih potekajo prometnice proti središču Trsta in k obali Tržaškega zaliva. Eden takšnih je pri obelisku na Opčinah (*Villa Opicina*). Na severovzhodni strani je Tržaški kras upravno omejen z državno mejo, ki pa v glavnem sledi posameznim vzpetinam. Na skrajnem severozahodu ga od Slovenije, pa tudi od notranjosti Italije, ločuje Grmada (323 m). V severnem delu, med Šempolajem (*San Pelagio*) in Repentaborom (*Munrupino*), ima enako vlogo hribovje Žekenc, v katerem je nanizanih precej kopastih vrhov, med njimi Volnik (546 m), Jarovca (423 m) in Sveti Lenart (402 m). Med nekdanjima mejnima prehodoma Fernetiči in Lipica / Bazovica poteka meja po manj izrazitem hrbtu z najvišjo točko v Golem vrhu (476 m). Tudi na skrajnem jugovzhodu je Tržaški kras proti Sloveniji zaprt z vzpetino Kokoš (674 m), ki je najvišja točka celotnega območja. Najbolj so deli Krasa na obeh straneh državne meje povezani na območju podolij pri Repentaboru, med Opčinami in Sežano, med Bazovico in Lokvijo ter med Bazovico

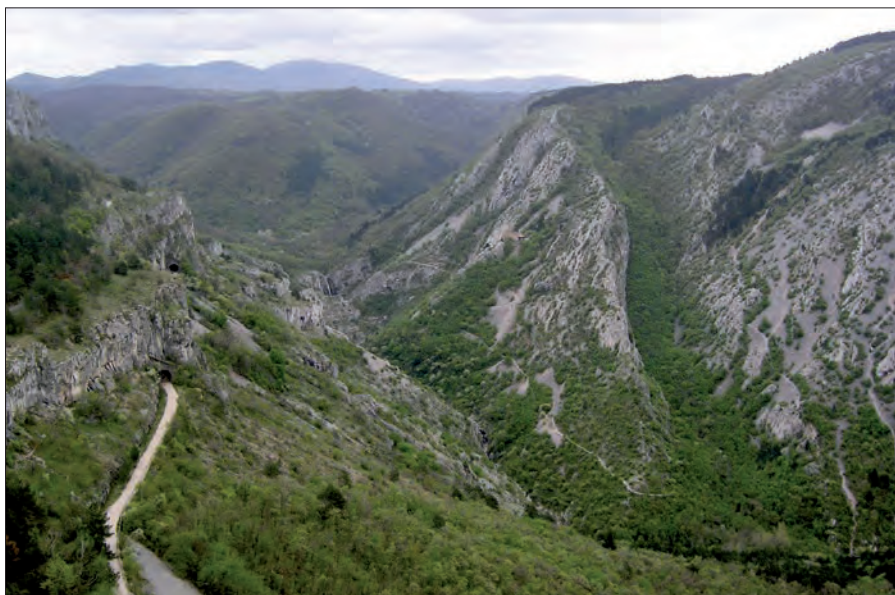
Reliefne enote Tržaškega krasa. Avtor: Andrej Bandelj.

in Kozino. Tu potekajo pomembne prometnice, ki so bile do leta 2007 znane po mejnih prehodih, zdaj pa že predstavljajo pomemben povezovalni dejavnik med Slovenci z obeh strani meje, seveda pa tudi med sosednjima državama Slovenijo in Italijo.

V drobnem je tudi Nabrežinski ravnik zelo razčlenjen. Tako kot drugod na Matičnem krasu se tudi tu srečamo z mnogimi kraškimi jamami, brezni, doli, vrtačami in številnimi drobnimi površinskimi kraškimi oblikami. Registriranih jam je precej, še posebej v okolici Opčin, saj je to območje naravno nadaljevanje Gropajske gmajne južno od Sežane, ki slovi kot ena od lokacij z največjo gostoto jam v Sloveniji. Najbolj znana je Briškova jama (*Grotta Gigante*) v naselju Briščiki (*Borgo Grotta Gigante*), ki je urejena za turistični obisk. Številna brezna so poznana zlasti med jamarji, ki so se v brezni Labodnica pri Trebčah in Lazzaro Jerko pri Colu prebili tudi do podzemnega toka reke Reke (medmrežje 4).

Na jugovzhodu se Tržaški kras zelo jasno zaključuje s kraškim robom, ki se v tem delu spušča neposredno v globoko sotesko potoka Glinščice (*Rosandra*).

Ta izvira na slovenski strani državne meje, na flišni zaplati pri vasi Klanec. Na območju, kjer preide državno mejo, prehaja tudi s fliša na apnenec, v katerem je Glinščica ustvarila izredno zanimive hidrološke in morfološke oblike. Med najizrazitejšimi so visok slap in draslje v krajših koritih pod njim. Zgornji rob soteske je na približno 400 m nadmorske

Panoramski pogled na dolino Glinščice s traso opuščene železnice iz Trsta proti Kozini, cerkvico Marije na Pečeh in potokom na dolinskem dnu. Foto: Primož Pipan.

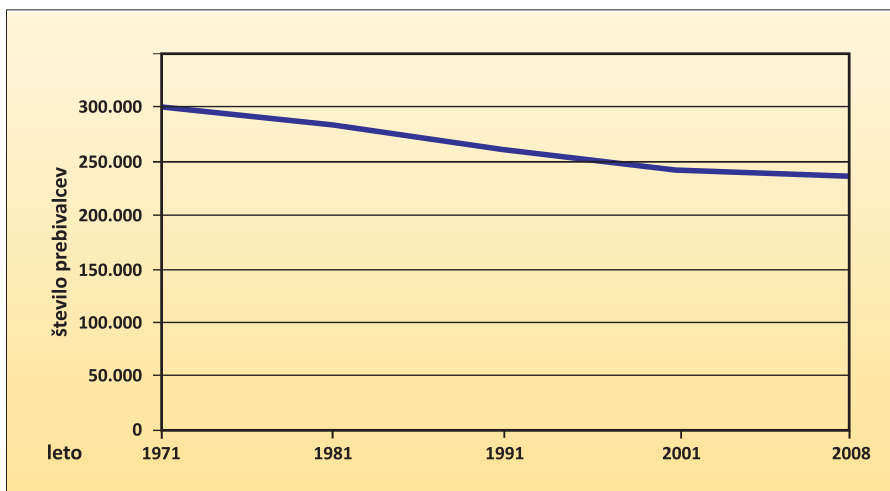
V izteku tesni Glinščice stoji stara vas Boljunec, do koder so se že razširili obrati industrijske cone južno od Trsta z rezervoarji za tekoča goriva. Foto: Primož Pipan.

višine, njeno dno pa na nadmorski višini med 100 in 200 m. Na mnogih lokacijah so skalna pobočja izredno strma in celo previsna, kar cenijo zlasti športni plezalci. Dolina Glinščice (*Val Rosandra*) je odprta proti morju, ki je oddaljeno manj kot pet kilometrov, zato se daleč ob toku navzgor čutijo njegovi blažilni vplivi, opazni zlasti v rastlinstvu. Nekateri viri zagovarjajo starejše poimenovanje potoka in soteske, ki naj bi bilo Klinščica in ga razlagajo s klinastim zajedanjem doline v osrčje apnenčaste planote.

Glinščica se izliva v Miljski zaliv (*Baia di Muggia*), pred tem pa naplavlja obširno ravnico, na kateri so zgrajeni industrijska južna predmestja Trsta, ter stari slovenski naselji Boljunec (*Bagnoli della Rosandra*) in Dolina (*San Dorligo della Valle*), ki pa sta po svojem značaju že bolj vezani na Istro. Edino naselje v sami soteski je Botač (*Bottazzo*) neposredno ob državni meji. Nekaj časa je kazalo, da bo zaradi slabe prometne povezave povsem izumrlo, zdaj pa se hiše obnavljajo, zlasti za potrebe počitnikarjev.

Drugače je na samem Tržaškem krasu, ki je precej gosto poseljen. Poleg mnogih vaških naselij je tam tudi mestno naselje Opčine, ki je največje naselje celotnega Krasa. V sodobnosti številne vasi izgubljajo tradicionalno podobo in z urbanizacijo postajajo spalna naselja v zaledju Trsta.

Obravnvano območje upravno pripada Tržaški pokrajini (*Provincia di Trieste*) in je razdeljeno na pet občin: Devin - Nabrežina, Zgonik, Repentabor, Trst in Dolina. Vse so narodnostno mešane, zato v njih velja načelo dvojezičnosti, ki pa se v praksi ne izvaja povsod enako. Do druge svetovne vojne so bili Slovenci večinsko prebivalstvo Tržaškega krasa in mnoge vasi so bile povsem slovenske. Razmerja so se izraziteje spremenila po končani vojni, zlasti zaradi množičnega priseljevanja Italijanov iz Istre, ki je pripadla Jugoslaviji. Za italijanske optante so oblasti zgradile številna nova naselja, ponavadi locirana ob starih

Spreminjanje števila prebivalcev v Tržaški pokrajini med letoma 1971 in 2008 (vir: medmrežje 5 in 6).

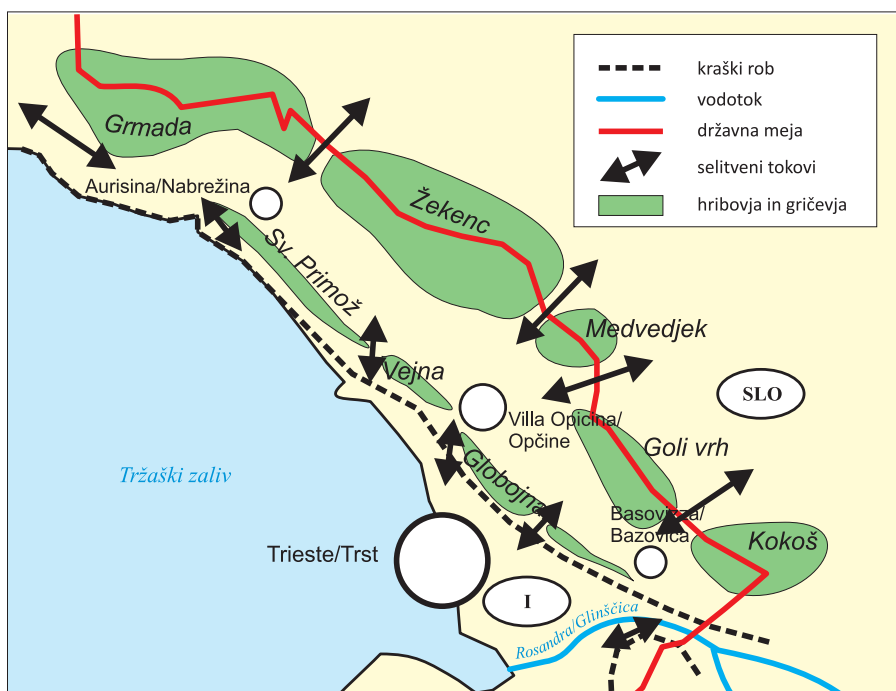
Preglednica 1: Spreminjanje števila prebivalcev v treh občinah Tržaškega krasa in celotni Tržaški pokrajini med letoma 1971 in 2008.

	1971	1981	1991	2001	2008
Devin - Nabrežina	7542	8255	8501	8765	8698
Zgonik	1394	2085	2207	2185	2115
Repentabor	707	834	847	868	872
Tržaška pokrajina	300.309	283.641	261.825	242.235	236.457

Vir: medmrežje 5 in 6.

jedrih kraških vasi. S tem se je močno povečal delež italijanskega prebivalstva, zlasti v večjih naseljih med morjem in glavnimi prometnicami na planoti (Kalc - Hafner, Pahor in Volk 1995).

Spreminjanje števila prebivalcev Tržaške pokrajine v zadnjih desetletjih kaže izrazito dvojnost. Na eni strani se nenehno zmanjšuje število ljudi, ki živijo Trstu, na drugi pa se povečuje število prebivalcev kraških naseljih. To lahko razložimo z izrazito suburbanizacijo, saj se veliko Tržičanov preseljuje v mirnejše okolje manjših vasi na kraški planoti, od koder se dnevno prevaža na delo v Trst. V najnovejšem času, po vstopu Slovenije v Evropsko zvezo,

Prometna vpetost Tržaškega krasa med Slovenijo, Trst in ostalo Italijo. Avtor: Andrej Bandelj.

se ta težnja širi tudi prek državne meje, kjer se, ob načrtovanih novogradnjah, sprožajo številni konflikti med domačini in potencialnimi kupci nepremičnin, ki temeljijo na etnični in socialni podlagi ter različnem odnosu do tradicionalnih arhitekturnih vrednot.

Da bi si ustvarili nekoliko jasnejšo demografsko podobo območja ekskurzije, je treba preiti na raven občine. Kljub razmeroma ugodnim prebivalstvenim trendom v nekaterih naseljih Tržaškega krasa, ki so se šele v zadnjem času obrnili rahlo navzdol, je več kot očitno, da Tržaška pokrajina kot celota doživlja izrazit demografski upad. Medtem ko je še leta 1971 v njej živelo 300.309 ljudi, jih je 1. januarja 2008 živelo le še 236.457 (medmrežje 5 in 6).

Nabrežinski ravnik ima izrazito pomembno prometno vlogo, saj prek njega potekajo komunikacije med Trstom in notranjostjo Italije. Pri Opčinah se italijanski avtocestni in železniški sistem navezujeta na tovrstna slovenska sistema. Tretja pomembna prometna smer na tem razmeroma majhnem območju je cesta Trst–Kozina–Reka, ki se jugovzhodno od Bazovice dotakne zgornjega roba soteske Glinščice.

OPIS POTI

Postaja 1: Draga – trasa nekdanje železnice Trst–Kozina

Staro naselje Draga (*Draga Sant'Elia*), ki se prvič omenja že leta 1298, leži na skrajnem jugovzhodu Tržaškega krasa, tik ob državni meji med Italijo in Slovenijo. Dodatek "Sant'Elia" v njegovem italijanskem imenu nakazuje povezanost s cerkvijo sv. Elije, ki je dandanes na slovenski strani meje, pri vasi Mihele. Pred ustanovitvijo Svobodnega Tržaškega ozemlja in poznejšo dokončno razmejitevjo med Jugoslavijo in Italijo je bila Draga tesno povezana z naselji Mihele, Nasirec in Krvavi Potok. Med drugim jih je povezovala skupna župnija s sedežem in pokopališčem pri cerkvi sv. Elije. Po drugi svetovni vojni vzpostavljen strog mejni režim na tem območju sta vsaj delno olajšala mednarodni mejni prehod pri Krvavem Potoku in kmetijsko prehodno mesto v Dragi. Leta 1966 so v Dragi v organizaciji Slovenske katoliške prosvete začeli prirejati znane Študijske dneve Draga, ki od leta 1976 potekajo na Opčinah (Bufon in Kalc 1990).

Na območju Drage je bila speljana železnica med Trstom in Kozino. Da bi tržaško pristanišče neposredno povezale z istrsko progo med Divačo in Puljem, so se avstro-ogrske oblasti odločile zgraditi železniško progo po dolini Glinščice. Dvajset kilometrov dolg odsek je bil odprt leta 1887. Zaradi zelo zahtevnega reliefa so morali na njem izvrtati kar pet predorov. Proga z naklonom, ki je mestoma dosegal 33 ‰, je spadala med najbolj strme proge z normalno širino tirov v Evropi. Zaradi povojne razmejitev so jo na slovenski strani ukinili že leta 1947, na italijanski pa so vlaki do postaje Draga vozili do konca leta 1958 (medmrežje 2).

Tudi po odstranitvi tirov je celotna trasa železnice še vedno zelo dobro ohranjena in postopoma dobiva novo vlogo v obliki čezmejne kolesarske in pohodne poti. Na italijanski strani je ta že opremljena z oznakami in pojasnjevalnimi tablami.

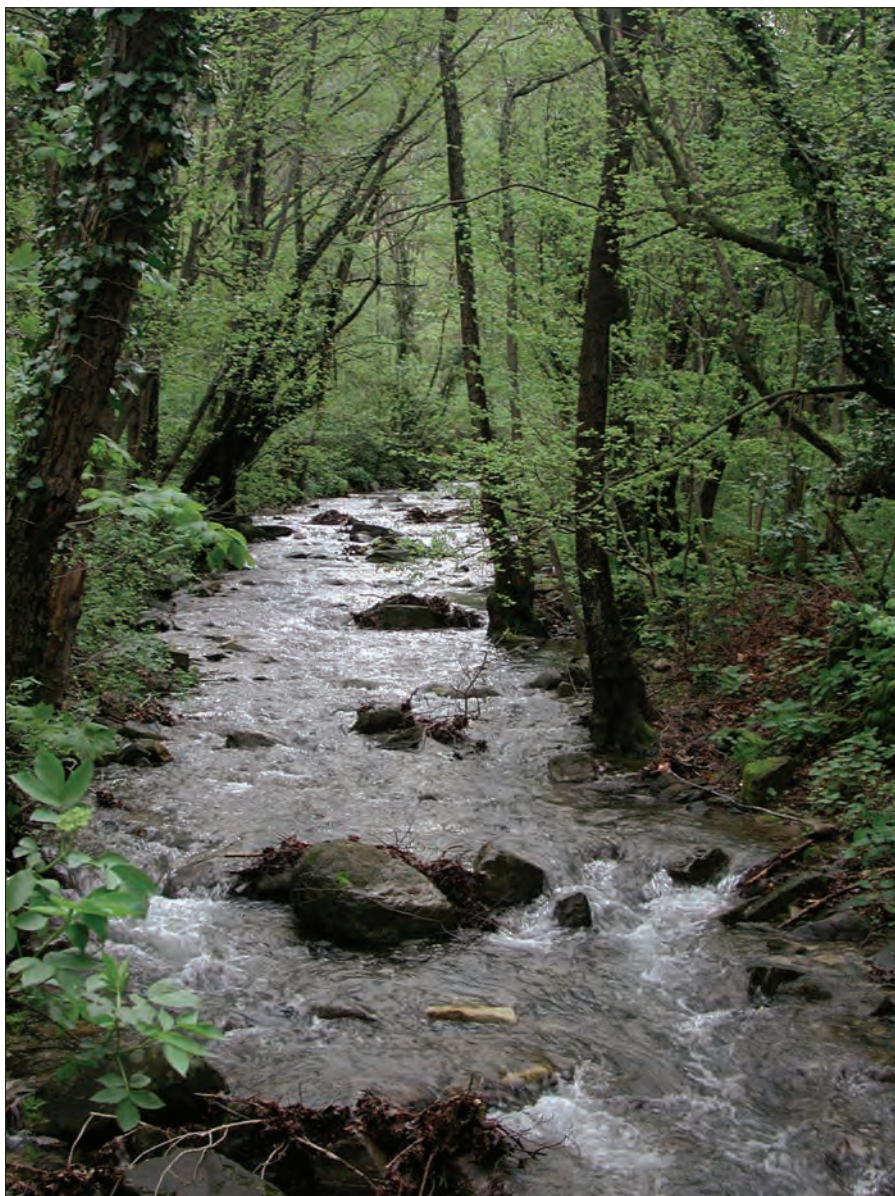

Predor na nekdanji železniški progi Trst–Kozina. Trasa je spremenjena v kolesarsko in sprehajalno pot. Foto: Primož Pipan.

Iz Drage je po trasi nekdanje proge možen udoben dostop do zgornjega dela soteske Glinščice. Tik preden se odcepi strma steza navzdol proti Botaču, si velja ogledati razvaline utrdbe Fünfenberg, postavljene na skalnem pomolu na slovenski strani mejne črte. Utrdba je imela pomembno vlogo v času vojn med Habsburžani in Benečani, ki so se v 16. stoletju spopadali tudi na širšem območju kraškega roba (Bufon in Kalc 1990).

Postaja 2: Botač – slap Glinščice in Marijina cerkev na Pečeh

Potok Glinščica je med robom Tržaškega krasa na eni strani in planoto Socerbskega krasa na drugi vrezal globoko in izredno slikovito sotesko. Voda Glinščice se vanjo steka iz povirnih krakov, ki izvirata na območju flišne zaplate med naselji Klanec, Beka in Ocizla v Sloveniji. Levi krak, imenovan Grižnik, se pretaka skozi zanimiv jamski splet s slapovi, ponori in naravnimi mostovi pri Ocizli. S sotočjem obeh potokov pri Botaču, vasi tik ob državni meji, Glinščica znova preide na apnenčasto podlago, v katero del vode kmalu ponikne. Pred Boljuncem se dolina razširi in obrne proti jugozahodu. Po izhodu iz nje Glinščica prek

Potok Glinščica v pomladnem zelenju. Foto: Jerneja Fridl.

V dolini Glinščice je tudi kar 36 m visok slap. Foto: Jerneja Fridl.

Pogled prek Glinščice na slovensko stran državne meje z opuščeniim kmetijskim mejnim prehodom. Foto: Primož Pipan.

Visoko na pobočju srednjega dela doline Glinščice stoji samotna romarska cerkvica Marije na Pečeh. Foto: Primož Pipan.

aluvialne ravnice na območju industrijskih južnih tržaških predmestij priteče do Miljskega zaliva in se izliva vanj.

Leta 1996 so dolino Glinščice na italijanski strani zavarovali kot deželni naravni rezervat, ki meri 746 ha. Povirni del na slovenski strani ima status krajinskega parka.

Tik ob potoku in neposredno ob državni meji je stisnjena vasica Botač. Zaradi izrazito neugodne prometne povezave se je njeno prebivalstvo izselilo, vendar so hiše v njej obnovljene, saj jih lastniki uporabljajo kot počitniška bivališča. V eni izmed hiš je tudi gostilna. Pred odpravo mejnega nadzora je bilo v Botaču kmetijsko prehodno mesto, ob katerem se je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja med sosednjima občinama Sežana in Dolina porodila ideja o vsakoletnih "pohodih odprte meje", ki so jih pozneje izvajali vzdolž celotne slovensko-italijanske meje.

Prehod potoka Glinščice s fliša na apnenec je izrazit, saj je na ožjem območju geološke meje nastala skalna stopnja, prek katere pada 36 metrov visok slap. Pod njim se začne globoko vrezan del struge, ki s tolmoni in drasljami spominja na korita alpskih vodotokov. Visoko nad slapom stoji na skalnem rebu slikovita, nekoč romarska cerkvena Marije na Pečeh (*Santa Maria in Siaris*), od katere se odpira izjemen pogled na dolino, njene strme, ponekod previsne obodne stene in kraški rob visoko nad njimi.

Dolina Glinščice je vsekakor vredna obiska, saj skriva izjemne geomorfne, hidrološke, botanične in zgodovinske zanimivosti. Vse bolj je priljubljena med pohodniki, kolesarji, športnimi plezanci in jamarji. Omeniti velja, da so v okoliških pobočjih odkrili že več kot sedemdeset kraških jam (medmrežje 7).

Postaja 3: Bazovica

Na križišču cest proti Trstu, Opčinam, Divači in Kozini stoji večja vas Bazovica. Ugodna prometna lega, ki jo dopolnjuje bližina novozgrajene avtoceste Trst–Benetke, bi bila lahko še boljša, če bi sredi 19. stoletja skoznjo speljali Južno železnico. To pa se ni zgodilo in železnica danes poteka na relaciji Divača–Sežana–Opčine–Nabrežina–Trst. Pred tem je glavna prometnica med Trstom in Ljubljano ter naprej proti Dunaju vodila prav skozi Bazovico in Lokev na slovenski strani zdajšnje državne meje. Zaradi tega je bila Bazovica vseskozi razvitejša od ostalih naselij in je že od nekdaj središčno naselje zgornjega, jugovzhodnega dela Tržaškega krasa.

Ime vasi je širši slovenski in italijanski javnosti postalo znano šele po nesrečnih dogodkih v prvi polovici 20. stoletja. Najprej je tu dosegel svoje največje razsežnosti konflikt med primorskimi Slovenci in fašistično Italijo, ob koncu druge svetovne vojne pa je v neposredni bližini med predstavniki obeh nasprotujočih si strani prišlo do še ne povsem raziskanih krvavih obračunov. Zdaj sta na različnih koncih Bazovice postavljeni spominski obeležji, ki v veliki meri simbolizirata narodnostna trenja med Slovenci in Italijani, ki bi morala postati del preteklosti, a se žal, tudi zaradi neustreznih odzivov politike, sicer v milejši, a vsepovsod prepoznavni obliki, vlečejo še v današnji čas.

Spomenik ustreljenim bazoviškim junakom, žrtvam fašističnega nasilja. Foto: Primož Pipan.

Plošča na zadnji strani spomenika opozarja na pogoste skrunitve spomenika. Foto: Primož Pipan.

Na nekdanjem vojaškem strelišču ob vznožju hriba Kokoš so italijanske oblasti 6. septembra 1930 usmrtili štiri pripadnike tajne protifašistične organizacije TIGR (kratica za imena Trst, Istra, Gorica in Reka), ki so jih pred tem obsodili na tako imenovanem prvem tržaškem procesu (drugi proces se je zgodil med drugo svetovno vojno in po njem so pet obsojenih Slovencev ustrelili na Opčinah). Priimki štirih bazoviških junakov Ferda Bidovca, Frana Marušiča, Zvonimirja Miloša in Alojzija Valenčiča so postali eden od simbolov protifašističnega boja Primorcev. Velik simbolni pomen ima tudi spomenik z neposredno okolico, ki ga zdaj uradno, vsaj denimo s polaganjem vencev, priznavajo tudi italijanske oblasti.

Na drugi strani glavne ceste Trst–Kozina–Reka je nad nekdanjim rudniškim jaškom, ki ga Italijani imenujejo Bazoviška fojba (*Foiba di Basovizza*), spominsko obeležje, posvečeno žrtvam povojnih obračunavanj, do katerih je prišlo maja in junija 1945. Takrat so predstavniki partizanskih zasedbenih oblasti v Trstu zajeli in usmrtili večje število Italijanov in njihova trupla vrgli v številna kraška brezna, poznana kot fojbe (iz italijanskega *foiba*). Medtem ko slovenski zgodovinarji dokazujejo, da je bilo pobitih "le" nekaj več kot tisoč ljudi, zlasti gorečih privrženecv fašizma, pa tudi Nemcev in kolaborantov, italijanska stran navaja bistveno večje število žrtev in s spominskimi dnevi ustvarja mit, ki zagotovo ne pripelje k spravi med obema narodoma in konstruktivnemu snovanju skupne prihodnosti (medmrežje 3).

Vhod v spominski kompleks Bazoviška fojba. Foto Primož Pipan.

Ko ponovno prestopimo glavno cesto, simbolično zapustimo bazoviško preteklost in se znajdemo sredi enega najmočnejših simbolov prihodnjega razvoja. Ob robu Bazovice in sosednjega kraja Padriče (*Padriciano*) so namreč zgradili mednarodno raziskovalno središče, imenovano AREA Science Park, v katerem znanstveniki z vsega sveta raziskujejo, preučujejo ter razvijajo visokotehnološke rešitve. Tu je pospeševalnik elektronov, tako imenovani sinhrotron, ki podpira številne sodobne raziskave.

Postaja 4: Opčine

Največje naselje Tržaškega krasa in Krasa nasploh so Opčine. Mesto je nastalo ob enem glavnih cestnih izhodov iz Trsta proti notranjosti nekdanje Avstro-Ogrske monarhije. Sredi 19. stoletja (leta 1857) je bila tod skozi speljana Južna železnica Dunaj–Trst, ki se ji je leta 1906 tod priključila Bohinjska proga od Jesenic do Trsta. S tem so Opčine postale tudi pomembno železniško križišče. Po drugi svetovni vojni je v razvoju mesta prevladala obmejna vloga. Tu je bil namreč poleg mejne železniške postaje odprt tudi mednarodni mejni prehod Fernetiči s kopenskim terminalom. Tako kot bližnja Sežana v Sloveniji so tudi

Opčine v gospodarskem pogledu veliko pridobile s špediterskimi in drugimi obmejnimi dejavnostmi.

Naselje se je močno povečalo na račun priseljenih Italijanov iz Istre, ki so po vzpostavitvi nove italijansko-jugoslovanske državne meje zapustili domove na območju nekdanje Jugoslavije in se naselili v novih hišah in stanovanjskih blokkih, zgrajenih ob robu starega jedra naselja. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je na Opčinah živel okrog 8000 prebivalcev (Zbornik, 6. geografski tabor 2002).

V zadnjih letih Opčine dobivajo novo vlogo. Tu ni več železniškega križišča, saj je odsek proge skozi Repentabor proti Dutovljam v Sloveniji opuščen. Po drugi svetovni vojni so namreč jugoslovanske mladinske delovne brigade zgradile odsek proge Sežana–Kreplje in tako sklenile železniški krog Ljubljana–Jesenice–Sežana–Ljubljana na slovenskem ozemlju. Tudi mejni prehod Fernetiči je postal preteklost, zato se Opčine vse bolj uveljavljajo kot primestno naselje Trsta. Za razliko od Trsta se število prebivalcev Opčin povečuje. Opčine imajo tudi pomembno povezovalno vlogo med Slovenijo in Italijo, ter, v ožjem smislu, med Sežano in Trstom. Naj kot primer navedemo najnovjšo avtobusno linijo, s katero sta Sežana in Trst prav prek Opčin povezana šestkrat dnevno. Pomembno je, da so prometne povezave s središčem Trsta zelo dobre. Proti tržaškemu pristanišču je dokončana nova avtocesta, več cest vodi prek kraškega roba neposredno v staro mestno jedro, ki je še vedno pomembno storitveno in zaposlitveno središče. Dobro je organiziran javni potniški promet, v katerem prevladujejo tržaški primestni avtobusi.

Staro središče Opčin. Foto: Andrej Bandelj.

Znameniti openski tramvaj na prevalu pri Obelisku. Foto: Andrej Bandelj.

Posebnost openske prometne ureditve je znameniti tramvaj Opčine–Trst. 5,2 km dolga tramvajska proga je bila zgrajena leta 1902. Na tej razdalji premaga kar 326 m višinske razlike. Na najstrmejšem delu, kjer tramvaj vleče ali zavira posebna lokomotiva, je naklon kar 26 %. Štiri vozila v uporabi so še vedno originalna, iz leta 1935. Začetna postaja je v jugovzhodnem delu Opčin, nakar se proga rahlo vzpne do prevala pri Obelisku in zatem strmo spusti prek tržaške četrti Škorklja do trga Oberdan nedaleč od znamenitega slovenskega Narodnega doma v središču Trsta (medmrežje 1).

Postaja 5: Repentabor

Repentabor je posebnost Tržaškega krasa, saj ime ne predstavlja enega samega naselja, temveč združuje območje petih vasi, ki jih je po drugi svetovni vojni razdelila državna meja. V Italiji sta ostali vasi Repen in Col, Sloveniji pa so pripadli kraji Voglje, Dol pri Vogljah in Vrhovlje. Skupno ime Repentabor je sestavljeno iz krajevnih imen Repen in Tabor. Slednje je ime za 418 m visoko vzpetino z romarsko cerkvijo Marijinega vnebovzvetja, ki je bila v času turških vpadov obdana z obrambnim obzidjem.

Grič Tabor z utrjeno romarsko cerkvijo Marijinega vnebovzvetja. Foto: Andrej Bandelj.

Razmejitev je na razvoj Repentabora vplivala izrazito negativno, pri čemer so jo še precej slabše odnesle vasi na slovenski strani meje, saj so čez noč ostale brez občinskega, župnijskega, šolskega in gospodarskega središča, ki je pripadlo Italiji. Glavna nekmetijska dejavnost domačinov je bilo namreč delo v kamnolomih, ti pa so bili dodeljeni Italiji. Na drugi strani sta Repen in Col izgubila železniško postajo v Dolu pri Vogljah. Razmere so se nekoliko izboljšale s sproščanjem mejnega režima po razrešitvi tržaške krize. Odprta sta bila maloobmejni prehod med Dolom in Colom ter kmetijsko prehodno mesto za dvolastnike pri Vogljah. Prebivalci, ki jih je meja na silo razdelila, pa niso prenehali razmišljati o skupni prihodnosti. Po osamosvojitvi Slovenije se je sodelovanje vseskozi krepilo in dolgoletne sanje o ponovni združitvi so se uresničile z dokončnim odprtjem državne meje decembra 2007, ki so ga domačini zaznamovali z ljudskim slavjem na nekdanjem mejnem prehodu. Danes Repentaborci sodelujejo na številnih področjih, tako na ravni posameznikov kot društev. Tako imajo na primer skupni pevski zbor.

Vasi Repen in Col sta ohranili izrazito slovensko identiteto in predstavljata enega od stebrov slovenske manjšine na Tržaškem. Njena moč temelji zlasti na dobro razviti kulturni dejavnosti, povezani z etnološkim muzejem v Repnu (tako imenovana kraška hiša) in bienalno prireditvijo "kraška ohcet", ki jo ob prisotnosti številnih obiskovalcev v kraških narodnih nošah in z resnično poroko izbranega para organizirajo zadnjo nedeljo v avgustu.

Zamejski del Repentabora je samostojna občina, v katero poleg Repna in Cola upravno spada še naselje Fernetiči (*Fernetti*).

Zadnji dokaz vitalnosti narodne manjšine je bila uspešna razveljavitev italijanskih poime-novanj Repna (*Rupingrande*) in Cola (*Zolla*) po sodni poti. Tako lahko zdaj na krajevnih občestnih tablah vidimo le izvirna slovenska imena. Enako se je zgodilo tudi v vasi Dolina (*San Dorligo della Valle*) v južnem primestju Trsta (Morato 1993).

Postaja 6: Zgonik

Nekaj kilometrov zahodno od Repentabora je naselje Zgonik (*Sgonico*), ki je prav tako občinsko središče. Občino Zgonik poleg občinskega središča sestavljajo naselja Zagradec (*Sagrado*), Repnič (*Rupinpiccolo*), Koludrovica (*Colludrozza*), Salež (*Sales*), Samatorca (*Samatorza*), Brišče (*Bristie*), Gabrovec (*Gabrovizza*), Briščiki (*Borgo Grotta Gigante*) in Božje Polje (*Campo Sacro*). Osrčje občine sestavlja uravnan Nabrežinski ravnik med avtocesto Trst–Benetke in vznožjem obmejnega hribovja Žekenc. Ob avtocesti občino prečkajo tudi glavna železniška proga Ljubljana–Benetke, daljnovodi, plinovod in naftovod med Trstom in Bavarsko.

Tipična kraška hiša s portonom, nadzidanim kamnitim vhodom na dvorišče. Foto: Primož Pipan.

Za razliko od večjih naselij onkraj avtoceste (Prosek, Križ, Nabrežina) so kraške vasi okrog Zgonika ohranile izrazit slovenski značaj. K temu je največ pripomogla okoliščina, da tu niso gradili velikih naselij za istrske optante, ki so jih na Tržaški kras naselili po drugi svetovni vojni.

Mnogo prebivalcev teh vasi je zaposlenih v Trstu in okoliških zaposlitvenih središčih, čeda-lje pomembnejšo vlogo ima podeželski turizem. Za obiskovalce je urejenih več sprehajal-nih, pohodniških in kolesarskih poti. Mnoge med njimi gostom približajo zgodovino ter arhitekturne in etnološke značilnosti območja občine.

V občini Zgonik sta dve pomembni turistični točki. V naselju Zgonik je botanični vrt *Carsi-ana*, v katerem uspeva za Kras značilno rastlinstvo, v Briščikih pa je znamenita Briškova jama, ki jo lokalni turistični delavci tržijo kot jamo z največjo turistom dostopno podze-mno dvorano na svetu. Dolga je 280 m, široka 65 m, njena največja višina pa dosega 107 m, kar naj bi presegalo razsežnosti bazilike svetega Petra v Vatikanu. Jamo so za turistični obisk odprli leta 1904 (medmrežje 4).

Posebnost v gastronomskem in etnološkem smislu so priložnostne gostilne na kmetiji, imenovane osmice. Njihova tradicija sega v obdobje habsburške cesarice Marije Terezije, ki je kmetom s posebnim odlokom dovolila prodajo hrane in pijače na domu, a le osem dni na leto. Dandanes so osmice odprte tudi po cel mesec, vendar na njih lahko še vedno okušamo zgolj tradicionalne domače jedi in doma pridelano pijačo.

V novejšem času se tudi v Zgoniku in okoliških vaseh pojavlja gradnja novih hiš na obro-bju. Gre zlasti za nova domovanja Tržičanov, ki se zaradi višje kakovosti življenja preselju-jejo na razmeroma neokrnjen Kras. To pomeni, da se tudi tu že srečujemo s suburbaniza-cijo (Kraška krajina in ruralna arhitektura 2001).

Literatura in viri:

- Bufon, M., Kalc, A. 1990: Krajevni leksikon Slovencev v Italiji – Tržaška pokrajina. Založništvo tržaškega tiska. Trst, 351 str.
- Kalc - Hafner, A., Pahor, S., Volk, L. 1995: Slovenci in Italija. Cankarjeva založba. Ljubljana, 95 str.
- Kraška krajina in ruralna arhitektura. Kraška gorska skupnost. Sesljan, 2001, 157 str.
- Medmrežje 1: http://en.wikipedia.org/wiki/Opicina_Tramway, 12. 11. 2008.
- Medmrežje 2: <http://www.ilmondodeitreni.it/triesteerpelle.htm>, 12. 11. 2008.
- Medmrežje 3: <http://digilander.libero.it/lefoibe/basovizza.htm>, 12. 11. 2008.
- Medmrežje 4: <http://www.grottagigante.it/ita/home/home.html>, 12. 11. 2008.
- Medmrežje 5: <http://www.nonsolocap.it/friuli-venezia-giulia/20-provincia-di-trieste/27-comuni/popolazione>
- Medmrežje 6: <http://www.provincia.trieste.it/osservatoriops>, 12. 11. 2008.
- Medmrežje 7: <http://http://www.trieste.com/vacanze/itinerari/valrosandra.html>, 12. 11. 2008.
- Morato, N. 1993: Svet na meji – Repentabor. Pokrajinski muzej Koper. Koper, 114 str.
- Zbornik, 6. tabor študentov geografije, Kras. Društvo mladih geografov Slovenije. Ljubljana, 2002, 78 str.

TRST IN SLOVENSTVO

Samo Pahor

Vodja: Samo Pahor, upokojeni srednješolski profesor slovenščine in zgodovine ter nekdanji ravnatelj slovenskega pedagoškega liceja Anton Martin Slomšek v Trstu

Ekskurzija je bila izvedena 24. maja 2008.

Trst (*Trieste*) je mesto pod kraškim robom, na obali Tržaškega zaliva v skrajnem severnem delu Jadranskega morja. Je glavno mesto pokrajine Furlanija - Julijska krajina in njenega sestavnega dela Tržaške province. Leta 2000 je v mestu živel 216.000 prebivalcev, po podatkih za 31. december 2008 pa le še 208.599. Je pomembno obmejno zaposlitveno in

Vodja ekskurzije Samo Pahor "v elementu" pred poslopjem tržaške univerze. Foto: Primož Pipan.

trgovsko središče ter prometno vozlišče, v katerem so poleg najbolj severnega pristanišča v Sredozemlju med drugim tudi univerza, mnoge mednarodne raziskovalne ustanove, pomorska akademija in sedež škofije.

V Trstu, tistem Trstu, ki so pljuča Slovenije, če je Ljubljana njeno srce, kot je za Ivanom Tavčarjem ponovil Ivan Cankar, živi slovenska manjšina, v njem pa so osredotočene tudi mnoge izobraževalne, kulturne, športne in druge manjšinske ustanove. Slovensko naselitev na področju Trsta je mogoče razdeliti na naselitev na Krasu, naselitev v mestu in naselitev pod kraškimi robom.

Naselitev na Krasu

Prva navedba meje tržaške občine z dne 21. junija 1139 je povezana s sporom z devinskim gospodom in verjetno kaže ostanek ozemlja antičnega municipija. Omenja nekdanjo pripadnost Štivana (*San Giovanni*) tržaški občini. Meja je bila začrtana ob cesti, ki vodi v Sesljski zaliv (*Baia di Sistiana*), proti Lonjerju (*Longera*), kakor je speljana javna cesta onstran Vene. S to javno cesto v glavnem sovpada zdajšnja pokrajinska cesta od Sesljana (*Sistiana*) vsaj do Trebč (*Trebiciano*), če ne celo do Padrič (*Padriciano*). Naslednja znana listina o sporih z devinskim gospodom je z dne 6. novembra 1223. Razkriva, da se je meja občine zatem usmerila proti morju, napis na srednjeveškem mestnem pečatu pa pove, da je proti morju zavila tako, da je šla mimo Gradišča pri Katinari in se, verjetno tako, kot še dandanes, ob potoku spustila do morja.

Verjetno se da o meji povleči kak zaključek iz dejstva, da je vrsta naselij na severni strani te ceste, to je zunaj starega ozemlja tržaške občine. Gre za kraje Nabrežina (*Aurisina*), Prosek (*Prosecco*), Opčine (*Villa Opicina*), Trebče, Gropada, Bazovica (*Basovizza*) in celo zelo pozno nastale Padriče; Gropada in Bazovica sta od te ceste precej oddaljena. Onkraj nje je v severnem delu samo vas Križ (*Santa Croce*). V južnem delu sta onstran stare meje tržaške občine vasi Lonjer in Škedenj (tudi Ščedna; *Servola*). Prvo omembo Lonjerja (23. oktobra 1234: *de vineis Sclavorum de Longera*) je mogoče tolmačiti na dva načina: ali 'od vinogradov Slovanov v Lonjerju' ('od slovenskih vinogradov v Lonjerju'), ali 'od vinogradov Slovanov iz Lonjerja'. Etimologija imena naj bi izpričevala nastanek v času ogrskih vpadov v 10. stoletju. Škedenj je dobil ime Ščedna po zaščitenem gozdiču (*Silvula-Servola*), ki ga je bilo treba 'ščedeti', to je štediti oziroma varovati.

Meja, ki se je med Prosekom in Opčinami oddaljila od javne ceste, h kateri se je vrnila šele pri Gradišču pri Katinari, je bila verjetno meja ozemlja, ki ga je v obsegu tri milje naokrog tržaškemu škofu podelil kralj Lotar 8. avgusta 948.

Iz navedenega lahko sklepamo, da je občina Trst ozemlje severovzhodno od javne ceste izgubila pred letom 948, zato tudi slovenska naselitev spada v obdobje pred letom 948. Najzgodnejši čas za nastanek prej navedenih naselij je začetek 9. stoletja, ko je rižanski placit (sodni zbor v Rižani) zabeležil pritožbe obalnih mest glede podeljevanja opuščenih zemljišč Slovanom.

Panoramski pogled na Trst. Za avtobusom so najstarejše mestne četrti, ki so nastale pod gričem s cerkvijo sv. Jakoba. Foto: Primož Pipan.

Kdaj je tržaški škof dobil ozemlje vzhodno od navedenega, na katerem je bila večina njegovega zemljiškega gospodarstva, ki je pozneje pripadlo socerbskemu gospodarstvu, ni znano. Potrditev daritve Otona III., ki je vladal od leta 983 do leta 1002, dopušča domnevo, da je do nje prišlo že v času njegovega vladanja. Še najbolj verjetno se je to zgodilo po letu 993, ko je bil leta 973 umrl augsburški škof Ulrik, zavetnik župnijske cerkve v Dolini, proglašen za svetnika.

Naselitev v mestu

O začetku naseljevanja slovenskega prebivalstva v Trstu lahko marsikaj domnevamo, precej trden podatek pa imamo za 27. oktober 1202, ko so si mesto podredili Benečani in so v listini o zaprisegi zvestobe poimensko navedli vse prebivalce, ki so prisegli. Zaradi različnega postavljanja ločil število tržaških prebivalcev ni povsem zanesljivo, toda Franc Kos piše, da jih je bilo 358. Med navedenimi imeni je okrog 30 takšnih, ki bi lahko označevala Slovence. Na podlagi tega sklepamo, da je bilo dobrih 8 % prebivalcev slovenskega

rodu. Ker listina govori o prebivalcih in ne o meščanih, je zelo verjetno, da gre za imena vseh družinskih poglavarjev, ne glede na čas bivanja v mestu. Sklepamo lahko, da so vsaj deloma že spadali v drugi rod slovenskih priseljencev.

Ko je mesto leta 1382 prišlo pod Habsburžane, se je okreplil pritok prebivalstva iz širšega zaledja. Na podlagi dveh nepopolnih davčnih seznamov iz 15. stoletja lahko domnevamo, da je bila takrat slovenskega rodu dobra tretjina prebivalstva (35 %), v najrevnejši in najmanj obljudeni mestni četrti Castello pa kar dobra polovica (53 %). V najbogatejši mestni četrti Mercato je prebivalstvo slovenskega rodu sestavljalo dobro petino prebivalstva (22 %).

Veliko prebivalcev je označenih s krajem, iz katerega so se priselili. Poleg mnogih, ki so v Trst prišli iz ožjega zaledja, niso manjkali priseljenci iz Celja, Kamnika, Ljubljane, Loža, Metlike, Novega mesta, Ptuja, Ribnice in Višnje Gore. Za priseljence iz Kostanjevice, Moravc in Planine zaradi več krajev s temi imeni seveda ni mogoče ugotoviti, od kod so dejansko prišli.

Čeprav sta seznama nepopolna (seznam iz leta 1424 ima vpisanih 885 prebivalcev, seznam iz leta 1446 pa le 452), sta deleža prebivalstva slovenskega rodu v obeh seznamih precej podobna. Zelo verjetno je, da je bila v vsej zgodovini Trsta navzočnost slovenskega prebivalstva prav v tem času najmočnejša.

Naslednje obdobje močnega priseljavanja, ki je povzročilo tudi širjenje mesta, je bilo po razglasitvi svobodnega pristanišča leta 1719, ki pa se je izraziteje odrazila šele nekaj desetletij pozneje.

Naselitev pod kraškim robom

Na ozemlju pod kraškim robom, ki se v srednjeveških listinah imenuje Vena, sta sorazmerno zgodaj nastali naselji Lonjer in Škedenj ali ljudsko Ščedna. Prebivalci tega naselja, ki so bili zelo verjetno podložniki tržaškega škofa, so že leta 1256 omenjeni kot najemniki kapitljevih zemljišč v neposredni bližini mesta.

Na ostalem ozemlju pod kraškim robom so se že v 13. stoletju pojavljali Slovenci. Verjetno je šlo samo deloma za osebe, ki so bile naseljene v mestu. Kot znamenje prisotnosti Slovencev zunaj mesta že leta 1305 se zdi krajevno ime Trstenik za vzpetino severno od mesta (181 m), leta 1334 pa je omenjen tudi prebivalec Trstenika (*Monte Radio*).

Bolj kot samostojno naseljevanje se je v 15. stoletju razširilo zaposlovanje na patricijskih in plemiških pristavah. Zanimivo pri tem je, da so mestni statuti prepovedovali rejo živine pod kraškim robom, vendar so te pristave pozneje dobile naziv mandrije. Izraz mandrija izhaja iz grške besede *mandra* v pomenu 'staja', zlasti ovčja, ki je prek latinščine prešla v italijanski samostalnik *mandria*, ki pomeni prav 'čreda goveda'. Od tod izhaja tudi tujka *mandrijar*, ki označuje kmečko prebivalstvo tržaške spodnje okolice. Seznam iz leta 1575, ki določa, koliko dni rabote mora vsak posestnik zagotoviti za izgradnjo tržaškega gradu, navaja šestnajst mandrij ali skupin mandrij. Popis zemljišč iz let 1647–1648 mandrij sicer ne navaja, navaja pa 16. marca 1648 kot stalnega prebivalca v okolici Matijo Godino, ki je verjetno začetnik stalne naselitve na Vrdeli, zdajšnjem Svetem Ivanu (*San Giovanni*).

Razvoj tržaške naselbine. Avtor: Samo Pahor.

O narodnostnem oziroma jezikovnem položaju v okolici Trsta konec 17. stoletja je zgodovinar Ireneo della Croce leta 1698 zapisal, da se pol milje od mestnega obzidja ne govori drugega jezika kot slovanskega (to je slovenskega). Ni znano, kakšno miljo je imel v mislih,

toda navedba v opisu sodobne vizitacije škofa Millerja, da je cerkvice sv. Ivana in Pelagija od mesta oddaljena tri milje, omogoča izračun, da je od glavnih mestnih vrat do kraja, kjer stojijo Volti di Chiozza, pol milje.

Razglasitev svobodnega pristanišča leta 1719 je verjetno pospešila naseljevanje pod kraškimi robom. Mestna delovna sila, ki je bila prej na razpolago za poljedelstvo, se je zaposlovala v pristanišču in drugod. Tako je bilo ob popisu prebivalstva leta 1773 na območju od Čarbole (*Chiarbola*) do Barkovelj (*Barcola*) že 592 hišnih števil. Zanimiva je razdelitev na lastnike hiš "kučarje" (kočarje?) in najemnike patricijskih, plemiških in meščanskih posestev "mandrijarje".

Razvoj mesta do razglasitve svobodnega pristanišča leta 1719

Najdba pomola iz rimskih časov na severni strani današnje Ulice rimskega gledališča (*Via del Teatro Romano*) jasno pove, do kod je segalo morje v antiki. Manj jasna je srednjeveška navedba, da stoji cerkev sv. Mučencev na morski obali, iz česar je mogoče sklepati, da je bila obala tam, kjer je danes ulica Torino (*Via Torino*). Poznoantični stolp na južni strani Ulice rimskega gledališča kaže, da se mesto ni razširilo. Najdba temeljev cerkve iz 4. stoletja našega štetja, zunaj mestnega obzidja na jugozahodni strani mesta, nekako potrjuje domnevo, da je na tisti strani obstajalo naselje skromnih koč, zato naj bi ime Tigor izhajalo iz latinskega samostalnika *tugurium*.

Na naplavinah zahodno in severozahodno od rimskega obzidja sta v srednjem veku najprej nastali četrti Cavana – naselje ribičev, in Mercato – naselje trgovcev. Precej pozneje je nastala četrt Riborgo, ker listina iz leta 1111 ali 1112 govori o hiši zunaj mestnega obzidja, na kraju, *quae vocatur subterranea* ('ki se imenuje podzemna'). Zelo verjetno gre za hišo, ki je stala na razvalinah rimskega gledališča, to pa je bilo v četrti Riborgo. Četrta, ki je obsegala nekdanje rimsko mesto, je dobila ime Castello.

Na jugozahodni strani mesta so zunaj obzidja tekom stoletij zrasi nekateri samostani. Ob cerkvi sv. Mučencev, ki jo je tržaški škof leta 1114 daroval benediktinskemu samostanu sv. Jurija v Benetkah, je bil zgrajen manjši benediktinski samostan. Na začetku 13. stoletja je bil pozidan frančiškanski samostan s cerkvijo sv. Frančiška, ki je bila posvečena leta 1236. V 14. stoletju je nastala bolnišnica, ki so jo oskrbovali redovniki Crociferi iz Benetk. Tamkajšnji kapucinski samostan je iz leta 1627.

Razvoj mesta od razglasitve svobodnega pristanišča do razširitve leta 1885

V prvih desetletjih svobodnega pristanišča je bila širitev mesta zelo skromna. Nekaj stavb je nastalo na njegovi severni strani. Ugodne razmere za obsežnejšo širitev so nastale potem, ko so bile leta 1731 razlaščene soline in so jih začeli izsuševati. K urejanju območja razlaščenih solin spada tudi premestitev struge potoka Ključa, ki je prej verjetno tekkel in

se v morje izlival tam, kjer je zdaj ulica Valdirivo (*Via Valdirivo*). V letih 1754–1756 so verjetno izkopal kanal, do katerega so segale v prvi fazi zgrajene hiše. V drugi fazi je bilo pozidano zemljišče med kanalom in današnjima ulicama Carducci (*Via Carducci*) in Ghega (*Via Ghega*), pod katerima je speljana nova struga potoka Ključa.

Gradnjo v tej smeri je verjetno pospešila ureditev nove komercialne ceste leta 1779, ob kateri je bila postavljena nova mitnica. Ker je bil ta del mesta pozidan pod vladavino Marije Terezije (1740–1780), je dobil ime Terezijanska četrt (*Borgo teresiano*).

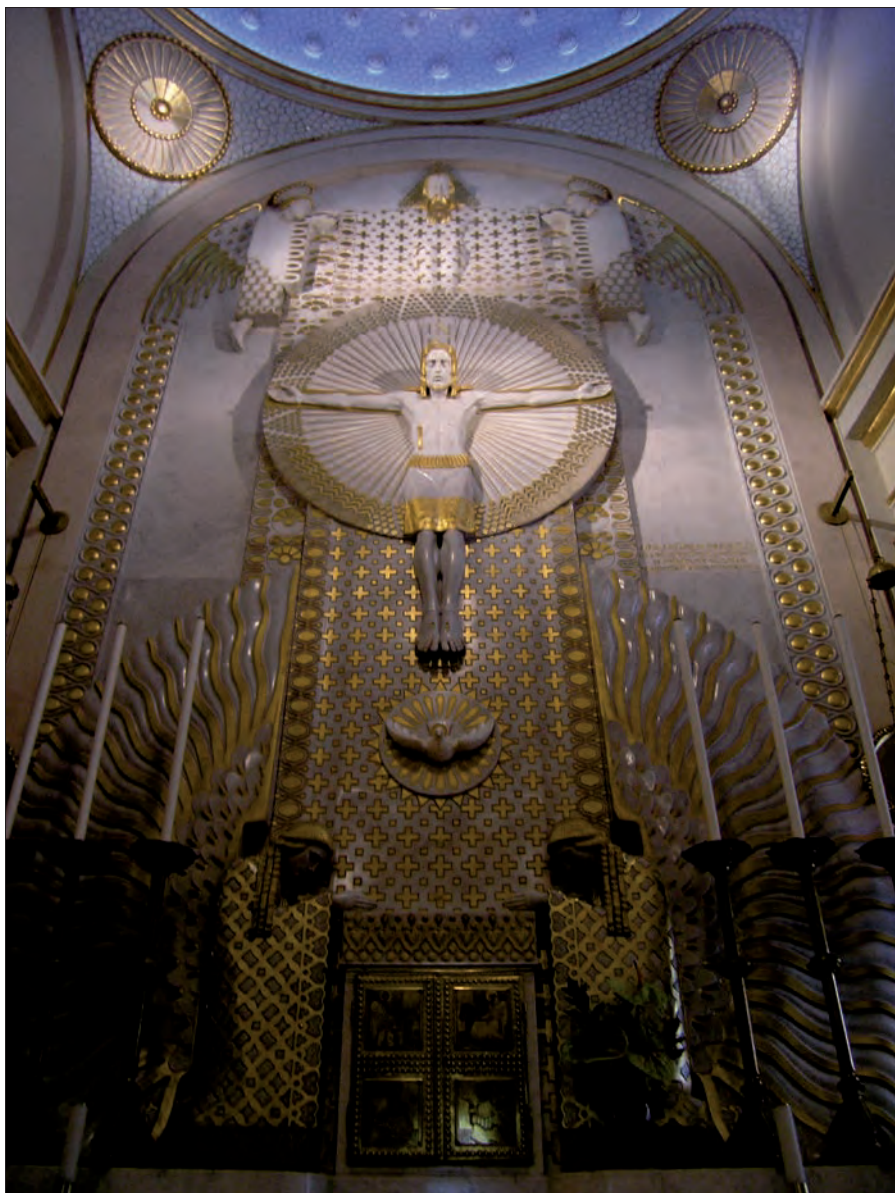
Po ukinitvi samostanov na jugozahodni strani mesta leta 1788 se je mesto začelo širiti tudi v to smer. Po cesarju Jožefu II., ki je vladal v letih 1780–1790, je ta predel dobil ime Jožefinska četrt (*Borgo giuseppino*).

Pod cesarjem Francem II. (1792–1835) se je leta 1796 začela širitev mesta na območju vzhodno od Terezijanske četrti. Ta predel je dobil ime Franciscejska četrt (*Borgo franceschino*). V prvih letih 19. stoletja so zasebni podjetniki Chiozza, Maurizio, Riay, Lazzarich in Tomasini razvili močno gradbeno dejavnost. Po njih so poimenovane četrti (*borgo*), ki so jih pozidali zlasti vzhodno od Terezijanske četrti. Ko so leta 1818 mesto natančno izmerili za potrebe izdelave katastrskega načrta, je celotno mestno ozemlje merilo 156,56 ha.

Število mestnih prebivalcev se je s 3865 leta 1735 povzpelo na 29.908 leta 1810 in na celo 33.510 leta 1818, število podeželskih prebivalcev v upravnih mejah Trsta pa se je s 3385 leta 1735 povečalo na 8078 leta 1810 in na celo 9577 leta 1818. Porast v mestu je bil skoraj osemkratni, na podeželju pa niti dvainpolkratni, pri čemer je treba opozoriti, da je bil večji v spodnji okolici in manjši v zgornji. Število prebivalcev v spodnji okolici je preseglo število prebivalcev v zgornji okolici med letoma 1773 in 1810, verjetno že pred letom 1780. Delež mestnega prebivalstva, ki je leta 1735 predstavljal le 53,3 % prebivalstva celotne občine, se je do leta 1810 povečal na 78,7 %.

V naslednjih desetletjih se je mesto še vnaprej širilo. Zanimivo je, da je bilo pri izmeri katastrske občine Škorklja (*Scorcola*) leta 1822 zarisano nadaljevanje Franciscejske četrti, ki bi bila po vsej verjetnosti priključena katastrski občini Trst, če ne bi bila leta 1818 že pozidana. Novogradnje so se širile tudi na Čarbolo, kjer je nastalo naselje manjših hiš, ki je zaradi podobnosti s predelom nad rimskih gledališčem dobilo ime *Rena nuova*, in v Kjadin (*Chiadino*), kjer so leta 1842 zgradili ogromno bolnišnico. Tega leta je mesto imelo že 66.000 prebivalcev, okolica pa 17.000.

Toda pravi razmah mesta je šele prihajal. Izgradnja železnice leta 1857 in sodobnega pristanišča severno od mesta med letoma 1869 in 1884 je povzročila še hitrejšo prebivalstveno rast: leta 1857 je občina imela 104.707 prebivalcev, leta 1869 123.098 in leta 1880 144.844. Mesto v mejah iz leta 1818 seveda ni moglo sprejeti takega priliva ljudi (leta 1869 je imelo 70.100 prebivalcev, leta 1880 pa že 74.544), zato se je širilo v okolico. V smeri Vrdele oziroma Sv. Ivana je verjetno pospešila pozidavo tudi postavitev Dreherjeve pivovarne. Gradnje na Čarboli so povzročile, da je bila že leta 1854 zgrajena nova župnijska cerkev sv. Jakoba ali sv. Justa (*San Giusto*), ki je novi četrti dala tudi ime. Leta 1858 je bila na Vrdele zgrajena nova cerkev sv. Ivana, ki je dala ime tej četrti, leta 1862 pa je bila zgrajena

Notranjost kapele sv. Trojice, ki velja za osebno kapelo tržaških škofov. Dograjena je bila leta 1913 po načrtih arhitekta Ivana Vurnika in njegove žene, Čehinje Helene Kotterjeve. Vurnika je angažiral škof Andrej Karlin, rojen v Stari Loki. Foto: Primož Pipan.

še župnijska cerkev v Rojanu (*Roiano*), kjer se je prebivalstvo verjetno močno pomnožilo zaradi bližine železniške postaje.

Deželni zbor (v tej vlogi je po potrebi zasedal občinski svet) je že 11. aprila 1876 sklenil, da se mesto razširi. Toda sklep je dobil zakonsko podlago šele, ko ga je potrdil cesar. Na tem mestu pa se je nekaj zataknilo. Cesar je odlok podpisal šele 1. aprila 1882, toda zadeve tudi s tem še vedno niso bile dokončno urejene. Zakon je stopil v veljavo po objavi v uradnem listu 5. marca 1885. Takrat so bili mestu priključeni deli katastrskih občin Greta (*Gretta*), Rojan (*Roiano*), Škorklja (*Scorcola*), Kolonja (*Cologna*), Vrdela (*San Giovanni*), Kjadin (*Chiadino*), Rocol (*Rozzol*) in Zgornja Čarbola (*Chiarbola superiore*) ter cela katastrska občina Spodnja Čarbola (*Chiarbola inferiore*).

Po tej razširitvi mesta in izgradnji novega pristanišča ob železniški postaji je leta 1900 mesto merilo že 545 hektarjev, po izgradnji Pristanišča Franca Jožefa leta 1909 (oprijelo se ga je ime Novo pristanišče) pa je leta 1912 merilo 609,75 ha.

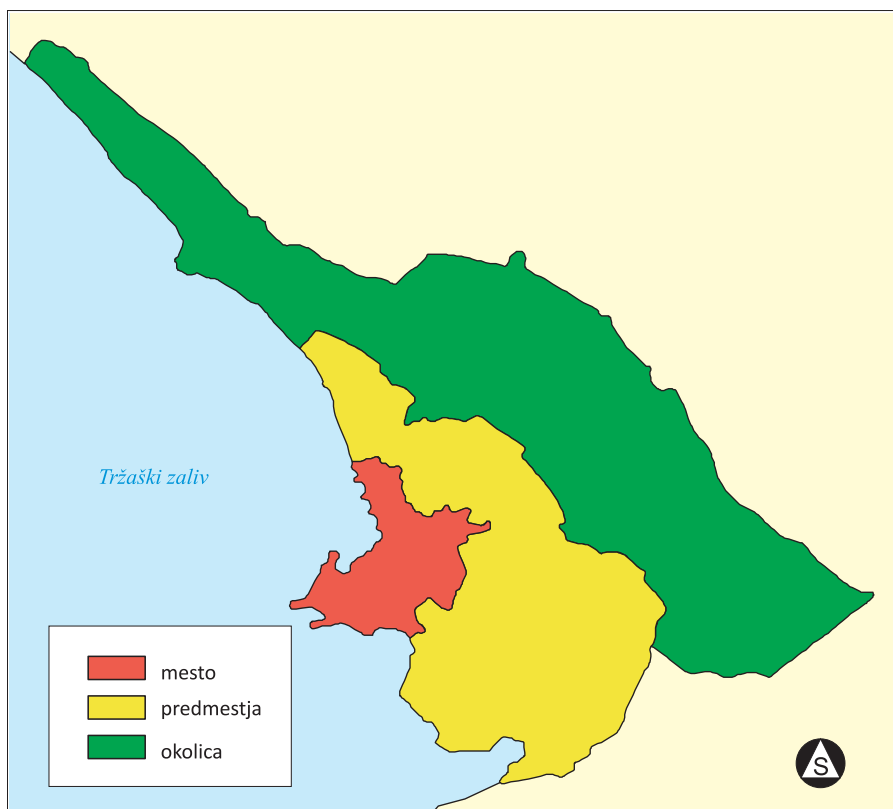
Ozemlje znotraj nove mestne meje je bilo razdeljeno na šest okrajev:

- Sv. Vid, ki je obsegal Jožefinsko četrt in Spodnjo Čarbolo,
- Staro mesto,
- Novo mesto, ki je obsegalo Terezijansko četrt, novo zgrajeno pristanišče ter dele katastrskih občin Greta, Rojan in Škorklja,
- Novo mitnico, ki je obsegala Franciscejsko četrt ter dele katastrskih občin Škorklja, Kolonja in Vrdela,
- Staro mitnico, ki je obsegala četrti Maurizio, Riay in Lazzarich ter dela katastrskih občin Kjadin in Rocol, ter
- Sv. Jakob, ki je obsegal severni del Zgornje Čarbole.

Širitev mesta po letu 1885 in statistično-upravna razdelitev

Šest mestnih okrajev in dvaindvajset katastrskih občin so pri avstrijskih popisih prebivalstva v letih 1890, 1900 in 1910 obravnavali kot ločene popisne enote. Katastrske občine so bile tudi podlaga za novo upravno razdelitev spodnje okolice na šest predmestnih okrajev, ki jo je občinski svet izglasoval 29. novembra 1900. Okraj Škedenj je obsegal katastrski občini Škedenj in Čarbola, okraj Sv. Ana katastrski občini Spodnja in Zgornja Sv. Marija Magdalena (*Santa Maria Maddalena inferiore*, *Santa Maria Maddalena superiore*), okraj Farned katastrske občine Lonjer, Rocol in Kjadin, okraj Sv. Ivan katastrski občini Vrdela in Kolonja, okraj Rojan katastrski občini Škorklja in Rojan ter okraj Barkovlje katastrski občini Greta in Barkovlje (*Barcola*).

Mestni okraji in katastrske občine so bili podlaga tudi za novo razdelitev občine na državnoborske volilne okraje, ki jo je uvedel zakon z dne 26. januarja 1907. Prvi okraj je obsegal mestna okraja Staro mesto in Sv. Jakob, drugi okraj mestna okraja Novo mesto in Nova mitnica ter katastrski občini Škorklja in Greta, tretji okraj mestni okraj Stara mitnica in katastrsko občino Kjadin, četrti okraj mestni okraj Sv. Vid in katastrsko občino Čarbola, peti

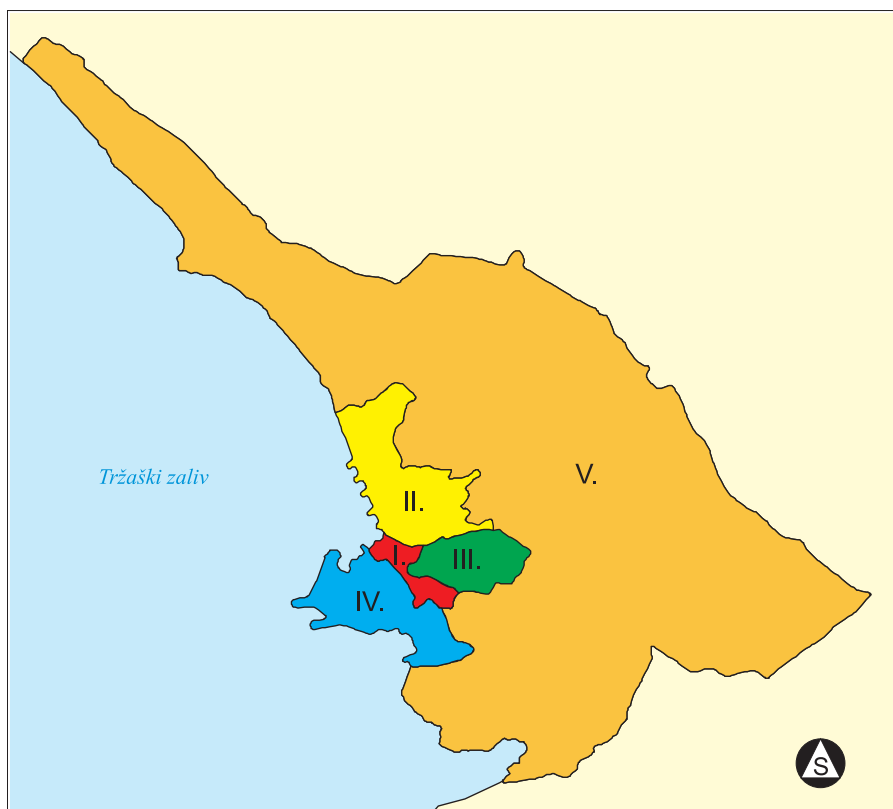
Razdelitev občine Trst v mejah iz leta 1947 ob popisih prebivalstva v letih 1890, 1900 in 1910. Avtor: Samo Pahor.

okraj katastrske občine Barkovlje, Rojan, Kolonja, Vrdela, Lonjer, Rocol, Zgornja in Spodnja Sv. Marija Magalena ter Škedenj v spodnji okolici in vso zgornjo okolico. Peti volilni okraj je imel leta 1910 kar 64,1 % slovenskega prebivalstva.

Leta 1924 so upravno ukinili šest mestnih in šest predmestnih okrajev ter s tem odpravili razlikovanje med mestom in spodnjo okolico. Kljub temu je vseh dvanajst okrajev kot statistične enote občinske uprave ostalo v veljavi vse do leta 1968.

V duhu decentralizacije je tržaški občinski svet 20. junija 1969 sprejel sklep o ustanovitvi rajonskih sosvetov in krajevnih uradov. S sklepom z dne 21. aprila 1970 je bila občina razdeljena na dvanajst rajonov, katerih razmejitev praviloma ni več upoštevala mej mestnih okrajev in katastrskih občin. S tem so stare upravne in statistične enote postale zgodovinski rajoni (*rioni storici*).

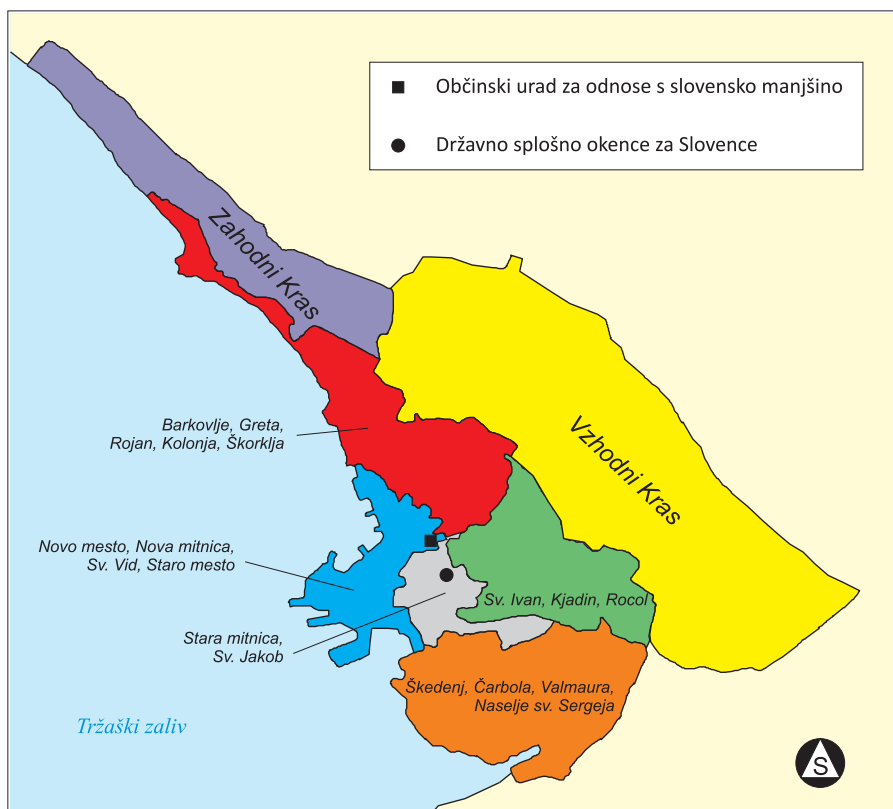
Na nadaljnji razvoj upravne ureditve sta vplivala dva državna zakona: zakon št. 278 z dne

Razdelitev občine Trst v mejah iz leta 1947 na volilne okraje za državnozbornske volitve po zakonu s konca januarja 1907. Avtor: Samo Pahor.

8. aprila 1976 je začasno omogočil ustanavljanje decentralizacijskih območij (*circoscrizioni di decentramento*), zakon št. 142 z dne 8. junija 1990 pa je v občinah z več kot 100.000 prebivalci ustanovitev takih območij tudi predpisal. Občina Trst je s sklepom občinskega sveta št. 108 z dne 28. julija 1993 zmanjšala število upravnih območij (*circoscrizione amministrativa*) z 12 na 7. Zaradi tega sta v zgornji okolici ostali 1. in 2. območje (Zahodni in Vzhodni Kras), v preostalem delu občine pa so 3. in 4. območje združili v novo 3. območje (Rojan, Greta, Barkovlje, Kolonja, Škorklja), 5. in 6. območje v novo 4. območje (Novo mesto, Nova mitnica, Sv. Vid, Staro mesto), 7. in 10. območje v novo 5. območje (Stara mitnica, Sv. Jakob), 8. in 9. območje v novo 6. območje (Sv. Ivan, Kjadin, Rocol) ter 11. in 12. območje v novo 7. območje (Škedenj, Čarbola, Valmaura, Naselje sv. Sergija).

Sledovi stare upravne in statistične ureditve so se ohranili le v delih občinske statistične službe. Občinski statistični vestnik (*Bollettino di statistica del comune di Trieste*) je do

Občina Trst z razdelitvijo na upravna območja dne 28. julija 1993. Avtor: Samo Pahor.

decembra 1965 objavljal zemljevid občine z razdelitvijo na mestne okraje in katastrske občine, do decembra 1968 pa je objavljal podatke o porokah in rojstvih, razvrščene po šestih mestnih in šestih predmestnih okrajih ter ločeno za kraški del občine (*Altipiano*). Podatke popisa prebivalstva z dne 15. oktobra 1961 je občinska statistična služba leta 1965 objavila po starih statističnih enotah. Še leta 1973 so bili po njih objavljeni podatki popisov prebivalstva 15. oktobra 1961 in 24. oktobra 1971 o številu prebivalcev, ki so izjavili, da uporabljajo slovenski jezik.

Pri popisu prebivalstva 4. novembra 1951 so kot popisne enote odpadli mestni okraje in katastrske občine. Zemljevid občine Trst, ki ga je leta 1958 v knjigi *Tržaško ozemlje ter Goriška in Videmska pokrajina* objavil Lavo Čermelj, kaže, da je bila občina Trst razdeljena na dvanajst enot, označenih z velikimi tiskanimi črkami od A do N. Te enote, ki so jih tedanjji predpisi imenovali geografske frakcije (*frazioni geografiche*), so meje katastrskih občin

upoštevale le izjemoma. Tudi iz tega zemljevida je razvidno, da se je mesto razširilo že daleč prek meje, ki mu je bila določena leta 1885. Zemljevid občine ob popisu prebivalstva 15. oktobra 1961, objavljen v Občinskem statističnem vestniku januarja 1966, kaže, da se je mesto znova razširilo: na severozahodu je seglo pod Kontovel (*Contovello*), na severovzhodu se je povzpelo visoko na pobočje Krasa, na jugovzhodu je doseglo mejo dolinske in miljske občine. Na zemljevidu občine ob popisu prebivalstva 21. oktobra 2001 je obseg mesta še znatno večji, saj se je razširilo tako na severovzhodni kot na vzhodni strani, kjer mu je bila priključena Katinara (*Cattinara*).

Po ustanovitvi upravnih območij so njihovim mejam prilagodili tako popisne kot volilne okoliše. Zato niti novejši demografski, niti novejši volilni podatki niso primerljivi s podatki iz obdobja, ko so popisni in volilni okoliši upoštevali meje mestnih okrajev in katastrskih občin, zdajšnjih zgodovinskih rajonov.

Narodno politične posledice širjenja mesta do 23. februarja 2001

Od leta 1848 je mesto Trst za Slovence prepovedano območje. Jeseni tega leta, ko je prišel z Dunaja odlok, da mora biti v osnovnih šolah učni jezik materni jezik učencev, so se v Trstu odločili, da mesto ne more imeti dveh ali treh maternih jezikov, kar je imelo za posledico, da v mestu vse do leta 1945 ni bilo javnih osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom. Glede rabe slovenskega jezika v odnosih z oblastmi so državne oblasti 19. člen temeljnega zakona z dne 21. decembra 1867 spoštovale, občinska in obenem deželna oblast pa ne.

Pariška Mirovna pogodba med Italijo ter združenimi in pridruženimi silami je v 7. členu Stalnega statuta Svobodnega tržaškega ozemlja določila, da sta uradna jezika italijanščina in slovenščina. Toda Zavezniška vojaška uprava je italijanski večini na ljubo rabo slovenskega jezika postopno opuščala in z ukazom št. 183 z dne 2. septembra 1949 dopustila uradno rabo slovenščine samo v občinah Devin - Nabrežina (*Duino - Aurisina*), Dolina (*San Dorligo della Valle*), Repentabor (*Monrupino*) in Zgonik (*Sgonico*).

Posebni statut, ki sta ga Italija in Jugoslavija v Londonu podpisali 5. oktobra 1954, je zagotovil rabo slovenskega jezika v odnosih z oblastmi na celotnem ozemlju zdajšnje Tržaške pokrajine, predvidel pa je tudi dvojezične dokumente, javna obvestila in uradne razglase. Le za imena javnih ustanov, naselij in ulic je postavil omejitev, da mora biti za njihovo dvojezičnost v volilnih okrajih občine Trst in v ostalih občinah med celotnim prebivalstvom vsaj 25 % pripadnikov slovenske manjšine. Povsem utemeljena se zdi domneva, da je takšno besedilo izsilila italijanska stran, ki je v Trstu želela preprečiti uradno rabo slovenskega jezika.

Medtem ko je bilo v odnosih z uradi Generalnega vladnega komisarja slovenščino mogoče uporabljati brez problemov, je bilo to skrajno težko v odnosih z ostalimi državnimi uradi in povsem nemogoče s tržaško občinsko upravo. Dvojezični osebni dokumenti so bili omejeni na štiri podeželske občine, za javna obvestila in uradne razglase državnih oblasti je bilo že od začetka predpisano, da smejo biti razobešeni samo ob stranskih cestah, obve-

stila in razglasi tržaške občine pa so bili tja do konca šestdesetih let samo v italijanščini, od takrat dalje pa so se smeli pojavljati samo na Krasu. Kar se tiče imen javnih ustanov, naselij in ulic, je italijanska delegacija v mešanem jugoslovansko-italijanskem odboru kaj kmalu pojasnila, da italijanski pravni red ne pozna volilnih okrajev, sklicevanje jugoslovanske delegacije na avstrijske volilne okraje iz leta 1907 pa ni zaleglo. Da obstajajo volilni okraji tudi v Italijanski republiki, je samo po sebi umevno, saj je bila za potrebe volitev v pokrajinski svet leta 1956 občina Trst razdeljena na 21 volilnih okrajev. Konec šestdesetih let je tržaška občina postavila dvojezične napise v Križu (*Santa Croce*), Trebčah in na Bazovici. Na Bazovici je tri ulice poimenovala po slovenskih pesnikih, vendar sta besedi *via* in *poeta* samo v italijanščini. Konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja je italijanska vlada kot ukrep za varstvo slovenske manjšine navedla odlok predsednika republike št. 43 z dne 4. januarja 1968, s katerim je bilo italijansko ime Opčin iz prejšnjega Poggioreale del Carso spremenjeno v Villa Opicina.

Preglednica 2: Število Slovencev v delih občine Trst po popisih v letih 1880, 1890, 1900, 1910, 1961 in 1971.

območje	1880		1890		1900		1910		1961		1971	
	število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)
mesto	2817	10,7	8564	30,8	6163	25,0	20.358	35,8	2392	15,1	2984	17,8
predmestja	12.812	48,8	9332	33,7	11.565	46,9	28.359	49,8	7284	46,0	8005	47,7
okolica	10.634	40,5	2829	35,5	6951	28,1	8199	14,4	6159	38,9	5776	34,5
skupaj	26.263	100,0	27.725	100,0	24.679	100,0	56.916	100,0	15.835	100,0	16.765	100,0

Ustavno sodišče se je izkazalo s tremi razsodbami (št. 28 iz leta 1982, št. 62 iz leta 1992 in št. 15 iz leta 1996), s katerimi je pravico do rabe slovenskega jezika v odnosih z oblastmi opredelilo kot najnižjo raven varstva, ki izhaja neposredno iz 6. člena ustave, tudi če za to ne obstajajo izvršilni predpisi. Ob tem pa se nista izkazali ne Republika Slovenija ne slovenska manjšina v Italijanski republiki. Republika Slovenija ima kot naslednica Jugoslavije pri Osimskih sporazumih dolžnost, da to pogodbo spoštuje in ob tem lahko enako spoštovanje zahteva od sopogodbence. Tega pa ni nikoli storila. Slovenska manjšina bi si morala resno prizadevati za izvajanje določil Posebnega statuta z dne 5. oktobra 1954, a tudi ona tega ni storila. Poleg tega bi si morala prizadevati, da bi uveljavila vse tri razsodbe Ustavnega sodišča, vendar je tudi pri tem odpovedala.

Tako je bil lahko 23. februarja 2001 sprejet ustavno nezakonit zakon št. 38, katerega glavna "skrb" je nadaljnje omejevanje in izigravanje pravic slovenske manjšine.

Narodno politične posledice širjenja mesta po 23. februarju 2001

Čeprav Ustavno sodišče Italijanske republike jamči polno pravico rabe slovenskega jezika v odnosih z javnimi oblastmi na celotnem naselitvenem ozemlju slovenske manjšine, zakon določa, da k temu ozemlju spadajo samo občine in geografske frakcije, navedene

Ploščad pred cerkvijo sv. Jakoba s spomenikom italijanski 3. armadi, ki je leta 1918 "osvobodila" Trst. Foto: Primož Pipan.

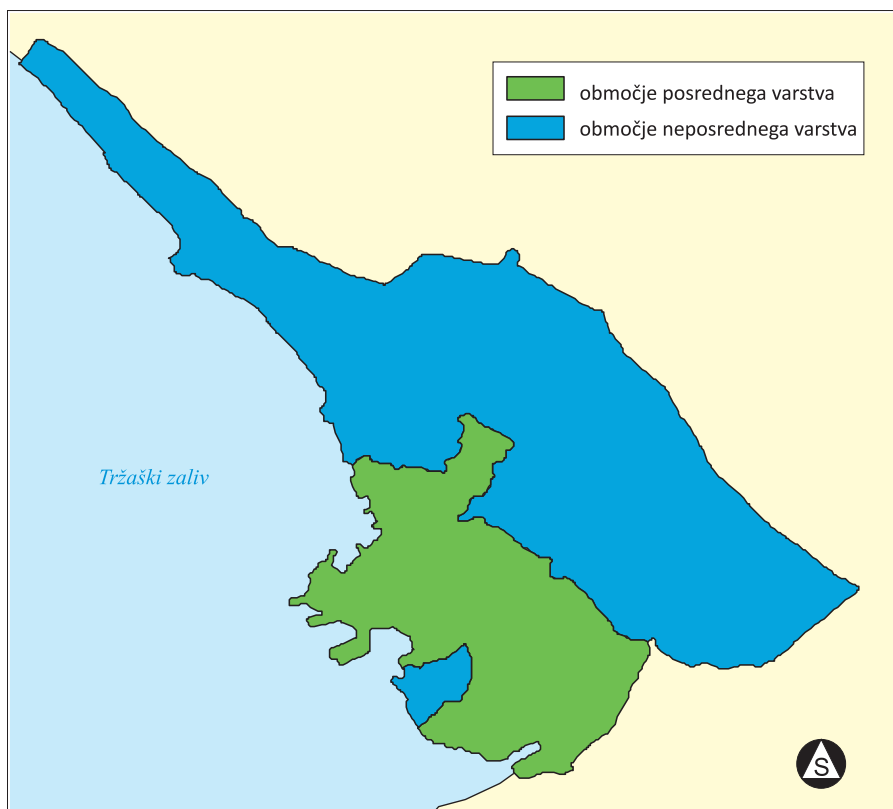
Pred leti nakupovalno znameniti trg Ponte Rosso (Rdeči most) je del Terezijanskega mesta. Foto: Primož Pipan.

Poslopje Univerze v Trstu je monumentalna zgradba, zgrajena v času fašistične diktature med svetovnimi vojnami. Foto: Primož Pipan.

Notranjost Etnografskega muzeja škedenjskih krušaric, ki so Tržačane oskrbovale s sveže pečenim kruhom. Foto: Primož Pipan.

Varstvo slovenske jezikovne manjšine po zakonu št. 38 z dne 23. februarja 2001. Avtor: Samo Pahor.

v posebnem seznamu, ki ga sestavi institucionalni paritetni odbor. Vprašljivo je, v kakšni meri je ta določba skladna z določbo 3. člena Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin, po kateri se lahko vsak pripadnik narodne manjšine svobodno odloči, ali želi biti obravnavan kot Slovenec. Po vsem povedanem v prejšnjih poglavjih ni nobenega dvoma, da v naselitveno ozemlje slovenske manjšine spada celotno ozemlje tržaške občine. Pa vendar četrti odstavek 8. člena zakona že pred sestavo posebnega seznama "osrednja območja" Trsta in Gorice izključuje iz naselitvenega ozemlja slovenske manjšine. Republika Slovenija je to italijansko "mahinacijo" sprejela in se Italijanski republiki za tak zakon celo zahvaljevala.

Ker je pravica do rabe slovenskega jezika po Posebnem statutu iz leta 1954 in Osimskih sporazumih iz leta 1975 zagotovljena v celotni Tržaški pokrajini in ker je Ustavno sodišče Italijanske republike v razsodbi št. 15 iz leta 1996 ugotovilo, da ni nobenega dvoma, da je sestavni del italijanskega pravnega reda tudi raven varstva manjšine, kot jo predvi-

deva Posebni statut, a je Italijanska republika do 10. novembra 1975 z notranjimi ukrepi še ni zagotovila, se postavlja vprašanje, zakaj Republika Slovenija ni ukrepala, da bi zagotovila spoštovanje sporazumov, h katerim je pristopila kot naslednica Jugoslavije. Drugo, mogoče še bolj zagonetno vprašanje je, zakaj si pripadniki manjšine, ki so bili aktivni v vsedržavnih strankah ali v slovenski etnični stranki, niso bolj dejavno prizadevali uveljaviti povsem nedvoumne pravne argumente za zagotovitev pravice do rabe slovenskega jezika v celotni občini Trst.

Zato prav ti pripadniki slovenske manjšine nosijo odgovornost za uporabo izraza geografske frakcije, ki v italijanskem pravnem redu vsaj od popisa prebivalstva leta 1991 ne obstoja več. Novejši predpisi so ta izraz nadomestili z izrazom naseljeno središče (*centro abitato*), ki ustreza slovenskemu izrazu samostojno naselje. Skladno s statističnimi in cestnoprometnimi predpisi je prišlo do razširitve ali celo spojitve nekaterih naseljenih središč. Pripadniki slovenske manjšine so odgovorni tudi, ker se niso v zadostni meri pozanimali, kakšna je statistično-upravna razdelitev naselitvenega ozemlja slovenske manjšine. Ko bi vedeli, da v občini Gorica obstaja eno samo naseljeno središče, se ne razburjali, zakaj zakon ne velja v Svetogorski četrti.

Dejstvo, da so slovenski strokovnjaki zakonski izraz *frazione* prevedli kot zaselek (za kar italijanska stroka uporablja izraz *nucleo abitato*), podpira domnevo, da pravzaprav niso vedeli, kaj delajo. Dejstvo, da so kljub prevodu besedila 29. člena, ki pojasnjuje pomen izraza *frazione* (po tem zakonu so zaselki naseljene enote, ki imajo status zemljepisno samostojnega naselja), vseeno uporabili izraz zaselek, odpira še težji problem. Prvi odstavek 4. člena zakona št. 38 iz leta 2001 namreč določa, da institucionalni paritetni odbor na zahtevo najmanj 15 % volivcev posamezne občine ali tretjine občinskih svetnikov v 18 mesecih od ustanovitve sestavi seznam občin in geografskih frakcij, kjer bo zakon veljal. Ta seznam z odlokom odobri predsednik republike.

Prva seja tega odbora je bila 19. 6. 2002, seznam občin pa je bil sestavljen 26. 9. 2003. Toda vlada je uveljavitev tega seznama tako ovirala, da je bil z odlokom predsednika republike odobren šele 12. septembra 2007. Odlok določa, da se zakon izvaja v smislu prvega stavka četrtega odstavka 8. člena v 1. in 2. upravnem območju ter v (zgodovinskih) rajonih Barkovlje, Greta, Rojan, Sv. Ivan, Katinara, Lonjer in Škedenj. Medtem ko se četrti med naštetimi zgodovinskimi rajoni imenuje Vrdela in ne Sv. Ivan, peti ni nikoli obstajal, ker je Katinara naselje, razdeljeno med katastrske občine Lonjer, Rocol in Spodnja Sv. Marija Magdalena. Če se omejimo na odnose z občinsko upravo, lahko v prihodnje predvidimo naslednje zapletljaje. Slovenci v rajonih Barkovlje, Greta in Rojan imajo pravico do rabe slovenskega jezika v odnosih s pristojnim občinskim krajevnim uradom. Toda ta urad s sedežem na Largo Roiano je v rajonu Novo mesto, kjer pravica do rabe slovenskega jezika ni zagotovljena. Še bolj se zadeva zaplete pri volitvah: nekateri rojanski volivci volijo na volišču z vhodom v ulici Montorsino (hišna številka 2), ki je v Rojanu, toda volišče samo je v sosednji stavbi, ki je v rajonu Novo mesto. Rajon Vrdela ali Sv. Ivan je delno v 3. upravnem območju, ki ima pristojni krajevni urad v rajonu Novo mesto, kjer pravica do rabe slovenskega jezika ni zajamčena. Večji del rajona Vrdela ali Sv. Ivan in rajon Lonjer sta v 6. upravnem območju, ki nima

lastnega krajevnega urada. Tako so tamkajšnji Slovenci brez možnosti za uživanje pravice, ki jim jo jamči odlok predsednika republike. Del prebivalcev Sv. Ivana, ki spada v 6. upravno območje, voli na volišču v ulici Ippolito Pindemonte (hišna številka 11), ki je v rajonu Kjadin, zato so prav tako prikrajšani za pravico, ki jim pripada po tem odloku. Za Slovence v rajonu Škedenj je pristojen krajevni urad v ulici Giovanni Paisiello (hišna številka 5), ki je v rajonu Spodnja Sv. Marija Magdalena, kjer pravica do rabe slovenskega jezika ni zagotovljena.

Ker drugi stavek četrtega odstavka 8. člena v osrednjih predelih mest predvideva urade, ki naj bi uživanje jezikovnih pravic, ki jih predvidevajo prvi, drugi in tretji odstavek 8. člena, zagotovili državljanom, ki živijo zunaj ozemlja, predvidenega v 4. členu zakona, je povsem logično, da bi morali biti ti uradi ustanovljeni takoj po razglasitvi zakona, saj so vsi pripadniki slovenske manjšine živeli zunaj ozemlja, ki ga je predvideval 4. člen zakona do trenutka, ko je stopil v veljavo odlok predsednika republike, objavljen v uradnem listu 27. novembra 2007.

Občina Trst je skladno z zakonskimi določili urad odprla že na začetku leta 2003. Vendar urad še ni bil formalno ustanovljen in njegova pristojnost ni bila formalno določena; po ustnih navodilih naj bi bil to le urad za informacije z izključnim ustnim poslovanjem. Vsekakor ni pristojen za opravljanje storitev, ki jih predvidevajo prvi, drugi in tretji odstavek 8. člena zakona, zato torej ne more veljati za urad, kot ga predvideva četrti odstavek 8. člena zakona.

Če izvzamemo več kot šestletno zamudo, je Italija ravnala kot zgledna pravna država: ker predpisi stopijo v veljavo 15. dan po objavi v uradnem listu, je pet državnih uprav 12. decembra 2007 podpisalo konvencijo o ustanovitvi urada, ki naj bi bil to, kar določa zakon. Že sam ustroj predvidenega urada marsikaj pove. Konvencijo so namreč podpisali Prefektura v Trstu (za enega uradnika s polnim urnikom), Kvestura v Trstu (za enega uradnika s polnim delovnim časom), Urad za vozniška dovoljenja (z enim uradnikom za 9 ur tedensko do 31. 12. 2007), Deželni šolski urad (za dva uradnika s skupno 27 urami tedensko), Deželno ravnateljstvo Agencije za prihodke (za enega uradnika z 12 urami tedensko) in Deželna direkcija Agencije za carine (za enega ali več uradnikov s skupno 9 urami tedensko). Urad je bil odprt 21. decembra 2007, Urad za vozniška dovoljenja pa je s 1. januarjem 2008 prenehal biti v pristojnosti države. Prefektura v Trstu, Kvestura v Trstu in Deželni šolski urad imajo osebje z znanjem slovenskega jezika in/ali z zadolžitvijo za posle prevajalca in tolmača že več desetletij, zato morajo na svojih sedežih zagotoviti raven varstva v smislu drugega odstavka 28. člena zakona št. 38 iz leta 2001. Ker naj bi bilo osebje s polnim delovnim časom v uradu prisotno od ponedeljka do petka med 8.30 in 13. uro ali skupno 22 ur in pol, ni razumljivo, kako naj bi bil uradnik Deželnega šolskega urada navzoč kar 27 ur tedensko. Potemtakem bi lahko kot skladno z zakonom št. 38 iz leta 2001 opredelili samo prisotnost uradnika Agencije za prihodke in uradnika Agencije za carino, toda tedenska prisotnost 12 oziroma 9 ur res ne more veljati za odprt urad državne uprave. Konec julija 2008 se je razširila vest, da bodo h konvenciji pristopili tudi zavodi za splošno pokojninsko zavarovanje, pokojninsko zavarovanje uslužbencev javnih uprav in nezgodno zavarovanje, toda do konca leta 2008 se to še ni zgodilo.

Štirjezični (italijanski, furlanski, slovenski in nemški) napis na vhodu v poslopje Deželnega sveta Furlanije - Julijske krajine. Foto: Primož Pipan.

To pa ni urad, kot ga predvideva zakon, ker ne zagotavlja storitev, ki jih predvidevajo prvi, drugi in tretji odstavek 8. člena zakona, ampak ima predvsem vlogo urada za informiranje in prevajanje. Na spletni strani tega urada, ki se je najprej imenoval Splošno okence za slovensko govoreče državljane, zdaj pa se imenuje Državno splošno okence za Slovence, lahko preberemo: *"Trenutno je urad še v poizkusni fazi"*.

Po letopisu Deželnega sveta za leti 2004 in 2005 je bilo mogoče ugotoviti, da je imelo v osrednjem predelu Trsta sedeže skoraj sto organov občinske, pokrajinske, deželne in državne uprave. Samo organov državne uprave je bilo več kot šestdeset. Ob vsem tem se seveda lahko vprašamo, koliko je iskrena trditev na spletni strani Državnega splošnega okenca za Slovence: *"Želja je, da se dejavnost Splošnega okenca razširi in razvija z namenom, da bi postal referenčna točka za ves državni sektor"*.

Zapleti z odlokom predsednika deželnega sveta o vidni dvojezičnosti, ki jo tržaški župan želi omejiti tudi na Krasu, nam jasno kažejo, kako močno je še vedno zakoreninjena naro-

dnostna nestrpnost in kako se ji državna oblast uklanja, če je že ne podpira oziroma spodbuja. Dokumenti iz arhiva predsednika vlade Italijanske republike, ki se nanašajo na moja osebna prizadevanja za uveljavitev pravice do rabe slovenskega jezika, dokazujejo, da vladi ni tuje niti protiustavno delovanje. Ob brezbriznosti Republike Slovenije pa se medtem na evropskih načelih in vrednotah nezadržno nabira prah.

OBALA TRŽAŠKEGA ZALIVA MED ŠTIVANOM IN BARKOVLJAMI

Andrej Bandelj

Vodja: Andrej Bandelj, univerzitetni diplomirani geograf, samostojni podjetnik s področja turističnega vodenja in raziskovalne dejavnosti

Ekskurzija je bila izvedena 17. novembra 2007.

Potek poti: Ljubljana – Sežana – Štivan – Ribiško naselje – Devin – Sesljan – Miramarski grad – Nabrežina – Križ – Prosek – Kontovel – Sežana – Ljubljana

Postaje: 1. Izviri Timave in cerkev sv. Janeza Krstnika v Štivanu

2. Ribiško naselje

3. Rilkejeva pot med Devinom in Sesljanom

4. Pristan Pri Čupah pod Nabrežino

5. Obalna cesta in Miramarski grad

6. Kontovel

Uvod

Tržaški zaliv je najsevernejši del Jadranskega in s tem tudi Sredozemskega morja. V sodobnosti je njegova strateška lega v neposredni bližini osrčja Evrope zelo dobro izkoriščena in poudarjena s stičišči pomembnih pomorskih ter kopenskih prometnih poti, predvsem pa s trgovskimi pristanišči v Kopru, Trstu in Tržiču. Obale Tržaškega zaliva so že v daljni preteklosti privabliale razna ljudstva in narode, ki so se tu naselili ter ne glede na pretekle in sodobne državne meje ustvarili pravcati narodnostni mozaik.

V tej ekskurziji se osredotočamo na kraški del obale, ki je pravzaprav del strmega, v glavnem apnenčastega kraškega roba med Štivanom (*San Giovanni*) na severozahodu in Barkovljami (*Barcola*) na jugovzhodu. V preteklosti so se tu naselili Slovenci, ki še vedno sestavljajo pomemben del prebivalstva obalnih naselij. Kljub državni pripadnosti Italijanski republiki in demografskim spremembam, do katerih je prišlo po drugi svetovni vojni, to območje še vedno velja za "etnično slovensko obalo".

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Značilnosti obale med Štivanom in Barkovljami ter njen pomen za Slovence

Obalni pas med Štivanom in Barkovljami je zelo dobra naravna meja med Krasom in Jadranskim morjem. Kraška planota se tu namreč v strmi stopnji spušča neposredno v morje. Višinska razlika je od 70 m pri Devinu (*Duino*) do skoraj 400 m pri Barkovljah.

Med Sosljanskim zalivom (*Baia di Sistiana*) in Kontovelom (*Contovello*) je nad zgornjim robom pobočij izoblikovano nad notranjostjo planote rahlo dvignjeno slame. Sestavljajo ga neizraziti kopasti vrhovi Vejna (368 m), Kravjak (267 m), Sveti Primož (278 m) in Babica (219 m) (Bandelj 2005).

Obala je geološko pogojena s prelomi, ki v dinarski smeri potekajo od severozahoda proti jugovzhodu. Le med Sosljanom (*Sistiana*) in Devinom je njena smer od zahoda proti vzhodu. Razčlenjujeta jo le Sosljanski zaliv in Miramarski rt, sicer pa je skoraj povsem ravna. Čeprav pripada kraškemu robu, ki je v veliki večini zgrajen iz krednih apnencev, geološka sestava pobočij neposredno nad obalo ni povsem enotna.

Obravnvano območje lahko razdelimo na dva jasno ločena dela. Od Devina do območja Brojnice pod Križem (*Santa Croce*) je zgrajeno skoraj izključno iz apnencev kredne starosti, vzhodno obalo slikovitega Sosljanskega zaliva pa gradijo paleocenski apnenci. Zaradi odpornejših kamnin je nastal Devinski klif, ostenje, ki ga na vzhodu oblikuje abrazija, v njegovem preostalem delu pa je vse polno mikrokraških korozijskih oblik, zlasti žlebičev in škrapelj. Jugovzhodno od Sosljanskega zaliva se naklon pobočja nekoliko zmanjša in klif izgine, sicer enakomeren naklon pa še vedno prekinjajo številne manjše stene.

Od Brojnic do Kontovela in naprej proti Istri je med morje in skladovnico apnencev, ki sestavljajo ta del Krasa, vrinjen pas eocenskega fliša. Stik obeh kamnin je prepoznaven v precejšnji spremembi naklona. Flišni del pobočja je namreč položnejši od apnenčastega nad njim (Bufon in Kalc 1990).

Ena najpomembnejših posledic takih geoloških razmer je veliko izvirov kraške vode, ki se je zaradi tako imenovane flišne zapore prisiljena prebiti na površje. Pod Kontovelom in vzpetino Vejno teče več potočkov, ki so zatem do morja umetno speljani skozi tržaška predmestja.

Tam, kjer apnec sega do morja, se pojavljajo brojnice, podmorski izviri sladke ali brakične vode, ki so slovensko ime dobili prav po zaselku Brojnice. Brojnice pri istoimenskem zaselku so precej izdatne, saj iz njih v sekundi priteče med 180 in 1400 litrov vode. V preteklosti so bili ti izviri pomemben vir pitne vode tako za domačine kot za Tržačane (Gams 2003).

Strm obalni pas je tudi izrazita podnebna ločnica. Na eni strani se čuti vpliv morja. Ta del ima submediteransko podnebje z blagimi zimami in vročimi poletji. Morje dodobra blaži letno kolebanje temperatur na obali. Takoj za robom postaja izrazitejši celinski vpliv. Njegov glavni pokazatelj so vdori mrzlega zraka v obliki severovzhodnega vetra burje, značilni zlasti za hladno polovico leta.

Kraški del obale Tržaškega zaliva se precej razlikuje od flišne istrske obale, ki zdaj pripada Republiki Sloveniji in dandanes predstavlja slovenski izhod na morje. Naši državi oziroma

Apnenčasti klif pri Devinu se strmo spušča v morje. Foto: Primož Pipan.

Golo apnenčasto površje je razčlenjeno z mikrokraškimi oblikami. Foto: Primož Pipan.

njeni predhodnici Jugoslaviji je bila dodeljena z Londonskim memorandumom leta 1954. Takrat so dokončno opustili zamisel o Svobodnem Tržaškem ozemlju in to območje razdelili na južni, jugoslovanski, ter severni, italijanski del. Da bi Trstu zagotovili kopensko povezavo s preostalo Italijo, so v bistvu izvedli nekakšno zamenjavo ozemelj. Sloveniji je bil dodeljen obalni pas med Drago svetega Jerneja in vzhodjem Savudrijskega polotoka, skupaj z mesti Kopro, Izolo in Piranom, ki so imela večinsko italijansko prebivalstvo. Italiji pa je pripadel del obale med Trstom in robom Furlanije, ki je bil etnično dotlej skoraj izključno slovenski. Ob tem je prišlo tudi do velikih demografskih sprememb v širši regiji. Veliko Italijanov je zapustilo istrska obalna mesta in se prek na novo vzpostavljene meje napotilo v Italijo. Italijanske oblasti so jih načrtno naselile ob robu slovenskih vasi, v tako imenovanem tržaškem koridorju. S tem so korenito posegli ne le v narodno sestavo, temveč tudi v zgodovinsko utemeljeno gospodarsko, arhitekturno in etnografsko podobo naselij Štivan, Devin, Sesljan, Nabrežina (*Aurisina*), Križ, Prosek (*Prosecco*), Kontovel, Grljan (*Grignano*) in Barkovlje.

Nekoč izrazito prevladujoče slovensko prebivalstvo se je čez noč znašlo v položaju narodne manjšine, katere gospodarski in kulturni razvoj sta bila zaradi različnih razlogov sistematično zavirana. Z mednarodnimi pogodbami zajamčene pravice slovensko govorečih prebivalcev so bile še do nedavna v veliki meri prezrte. Položaj se postopoma izboljšuje šele v zadnjih letih, predvsem po vstopu Slovenije v Evropsko zvezo, vendar je še vedno daleč od idealnega.

Zdajšnje stanje nam tako razkriva zlasti značaj, ki ga je obala med Štivanom in Barkovljami dobila v zadnjih desetletjih. Na njej skorajda ni več mogoče zaslediti slovenskih ribičev, ki so prav na tej obali takoj po naselitvi začeli snovati slovensko pomorsko in ribiško tradicijo. Na strmih pobočjih je tudi vse manj slikovitih obdelanih teras ali "paštnov", saj se nekdanji vinogradi, sadovnjaki in oljčniki po večini zaraščajo. Njihova dostopnost je zaradi strmin in pomanjkanja dovoznih poti otežena, lastniki pa si služijo kruh v bližnjih tovarnah in vse pomembnejših storitvenih dejavnostih. Zgodovinsko podobo teh krajev nam razkrivajo številni pisni in drugi viri, pripovedi domačinov ter njihov še ne povsem zatrt odpor proti spremembam, ki so jim bile vsiljene.

Rečemo lahko, da se v zadnjih letih zanimanje Slovencev za to območje spet povečuje. Državna meja je izgubila nekdanjo ločevalno vlogo, slovenska manjšina na Tržaškem se čuti vse bolj vpeta v enoten slovenski kulturni prostor, krepijo se gospodarski stiki z matično domovino. Obala dobiva vse večji turistični pomen, kar se kaže v številnih obleganih kopališčih, polnih marinah, urejenih sprehajalnih in učnih poteh. Vse več je tistih, ki se v te kraje ne odpravijo zgolj zaradi poletnih užitkov, pač pa si želijo spoznati tudi njihovo bogato in raznovrstno dediščino.

OPIS POTI

Postaja 1: Izviri Timave in cerkev sv. Janeza Krstnika v Štivanu

Čeprav je Štivan razmeroma majhno naselje, je dobro znan daleč naokoli. Vas je postavljena na strateški točki in ima večkratno mejno vlogo tako v naravnogeografskem kot družbenogeografskem smislu. Stoji na stiku Krasa in Laškega, skrajnega vzhodnega odrastka Furlanskega nižavja. Ta prehod je očiten v različni geološki zgradbi obeh pokrajin. Medtem ko je Kras iz apnencev, je Laško aluvialna ravnica, nastala ob naplavinah rek Soče in Moščence (Moschenizza). Ob stiku apnenca in vododržnih naplavin so številni izviri najbolj znane kraške ponikalnice Timave (*Timavo*).

Štivan je tudi na narodnostni meji in predstavlja najbolj proti severozahodu pomaknjeno obalno naselje, ki ga avtohtono naseljujejo Slovenci. Na cestnem mostu čez Moščenco je upravna meja med Tržaško in Goriško pokrajino, ki je bila v letih 1947–1954 tudi meja med Svobodnim Tržaškim ozemljem in Italijo. Le dobra dva kilometra severno od tod je bila takrat tromeja med omenjenima državama in Jugoslavijo. Izrazito mejna vloga Štivanja je prišla do izraza tudi v prvi svetovni vojni, ko so prav tod potekali zadnji metri strelskih jarkov soške fronte v smeri proti morju.

Obnovljena cerkev sv. Ivana, po kateri je dobil ime Štivan. Foto: Primož Pipan.

Eden od kraških izvirov Timave v Štivanu.

Kratek tok Timave je bil v preteklosti pomembno pristanišče. Foto: Primož Pipan.

Sodobna marina v Ribiškem naselju. Foto: Primož Pipan.

Glavna znamenitost Štivanja so kraški izviri reke Timave. V njih privrejo na plan velike količine podzemnih voda kraškega vodonosnika. Poznali, opisali in kartirali so jih že popotniki v obdobju Rimskega cesarstva, pozneje pa so njihove zaloge izkoriščali za vodno oskrbo. Kilometer dolga struga Timave med izviri in morjem je bila pomembno in varno pristanišče. K temu sta odločilno prispevala zavetrna lega in počasen rečni tok. Tako je bilo štivansko pristanišče vse do 17. stoletja celo pomembnejše od tržaškega (Lisjak Volpi 2001e). Tik ob izvirih stoji sredi parka s številnimi starimi drevesi obnovljena cerkev sv. Janeza Krstnika oziroma sv. Ivana, po kateri je poimenovan Štivan. Na tem mestu je že v rimskih časih stala starokrščanska bazilika, ki so jo v 11. stoletju prezidali v veliko in pomembno cerkev, pripadajočo bližnjemu benediktinskemu samostanu. Cerkev je imela pomembno vlogo pri pokristjanjevanju na območjih zahodne Slovenije in zamejstva. Bila je večkrat porušena in obnovljena, nazadnje po popolnem uničenju med prvo svetovno vojno v bojih na soški fronti (Bufon in Kalc 1990).

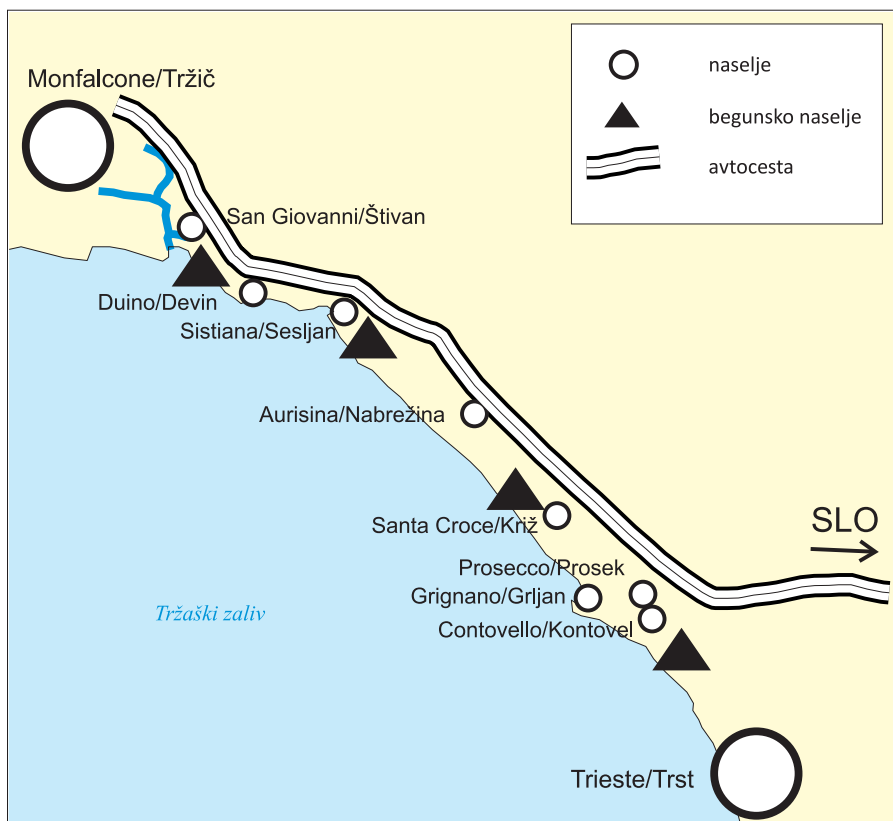
V bližini izvirov in cerkve so vidni ostanki rimske ceste *vie Gemine*, ki je iz bližnjega Ogleja (*Aquileia*) vodila proti vzhodu. V bližini je tudi nekaj spomenikov, posvečenih umrlim v prvi svetovni vojni, pa tudi nova cerkev sv. Janeza Krstnika, ki so jo v času fašizma zgradili nad glavno cesto.

Le streljaj od Štivanja je velika papirnica, ki je pomembna za zaposlovanje prebivalcev Laškega in zahodnega dela Krasa.

Postaja 2: Ribiško naselje

Ribiško naselje (*Villaggio del Pescatore*) je edina vas na kraški obali Tržaškega zaliva, ki nima dolge zgodovine in opaznejšega deleža slovensko govorečega prebivalstva. Na območju, kjer so postavljene njene hiše, so bila do konca druge svetovne vojne le obdelovalna zemljišča slovenskih kmetov iz Devina in Štivanja. Leta 1948 so italijanske oblasti prisilno razlastile 37 hektarov zemljišč, da bi na njih zgradile begunsko naselje za istrske optante, Italijane, ki so se po novi razmejitvi iz Jugoslaviji dodeljene Istre preselili v Italijo. Znana je zgodba o tem, da so oblasti v Rimu za nekaj dni odstavile devinskega župana, Slovenca, ki se je odloku o razlastitvi odločno upiral, medtem pa uredile vse potrebno za začetek gradnje.

Zasnova Ribiškega naselja je povsem drugačna od zasnove okoliških vasi. Očitno je, da so bile hiše načrtno in na hitro zgrajene šele pred šestdesetimi leti. Ob glavnem trgu so

Naselja, načrtno zgrajena po drugi svetovni vojni za italijanske optante iz Istre. Avtor: Andrej Bandelj.

postavili sodobno cerkev. Ker je bila tradicionalna dejavnost istrskih priseljencev ribištvo, so zgradili tudi velik pristan. Tako je Ribiško naselje postopoma prevzelo vlogo ostalih, večinoma slovenskih obalnih vasi, kjer je ribištvo po drugi svetovni vojni hitro zamrlo.

Na razmeroma mlado naselje kaže tudi njegovo slovensko ime, ki je le dobesečen prevod italijanskega imena Villaggio del Pescatore.

Dandanes je Ribiško naselje z veliko sodobno marino in drugimi infrastrukturnimi zmogljivostmi pomembno turistično središče v Tržiškem zalivu (*Golfo di Panzano*).

Postaja 3: Rilkejeva pot med Devinom in Sesljanom

Najslikovitejši del obale se razprostira med Devinom na zahodu in Sesljanom na vzhodu. Le na tem odseku se strme apnenčaste stene spuščajo neposredno v morje, zato lahko govorimo o edinem apnenčevem klifu na slovenskem etničnem ozemlju. Ker je na tem mestu obalna črta usmerjena v smeri vzhod–zahod in ne v dinarski smeri, se nam s klifa ponujajo čudoviti razgledi na preostali del kraške obale Tržaškega zaliva, pa tudi na sam zaliv, slovensko Istro in Furlansko nižavje z lagunami na območju Gradeža (*Grado*).

Leta 1987 so vzdolž celotnega zgornjega roba Devinskega klifa speljali Rilkejevo sprehajalno pot s številnimi razgledišči. Poimenovali so jo po znanem avstrijskem pesniku Rainerju Marii Rilkeju (1875–1926), ki je del življenja preživel v Devinskem gradu, pred katerim se pot tudi začne.

V slikovitem Devinu, ki je skupaj z Nabrežino tudi občinsko središče, sta dva gradova. Starejšega so v 11. stoletju postavili na vrhu visoke skale nad majhnim zalivom, od koder naj bi, po legendi, nekoč v suženjstvo odplula Lepa Vida. V 15. stoletju so ga razrušili Turki in od takrat je v razvalinah. V neposredni bližini so v 14. stoletju zgradili novejši grad, ki je povsem ohranjen, lepo urejen in občasno odprt za obiskovalce. Dolgo je bil v lasti Devinskih grofov, ki so imeli pomembno vlogo na območju zdajšnje zahodne Slovenije in sosedstva. Upravljali so z ozemljem, ki se je prek celotnega Krasa in Brkinov raztezalo vse do Reke. Od 14. stoletja je bil grad v lasti Habsburžanov in z njimi povezanih plemiških rodbin. Zaradi slikovite lege in prijetnega podnebja so ga obiskovali številni znani literati in glasbeniki, med njimi Rilke, Dante, Twain, Strauss in Liszt. Zdaj v njem prebivajo potomci družine Thurn in Taxis (Bufon in Kalc 1990).

Devinski grad ima pomembno mesto tudi v slovenski književnosti. O njem so pisali Aškerc, Jurčič, Gregorčič, Bevk, Rebula in Gruden (Lisjak Volpi 2001b).

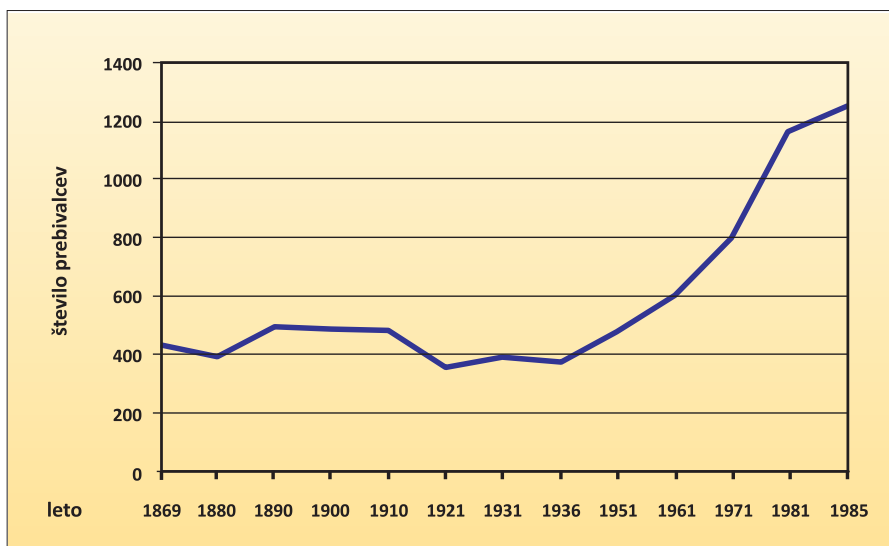
Pot od gradu proti Sesljanu je speljana po robu Devinskega klifa, ki se tod dviga približno devetdeset metrov nad morsko gladino. Predstavlja izjemno zanimiv geomorfni pojav. Pri njegovem oblikovanju sodelujejo različni procesi. Medtem, ko na vznožju lahko opazujemo delovanje abrazije, si lahko na ostenjih in zgornjem robu ogledamo množico drobnih kraških oblik, ki so plod intenzivne korozije. Klif je tudi pomembna mikroklimatska ločnica, ki vpliva na tamkajšnje rastlinstvo. Na morski strani opazimo značilne sredozem-

Devinski klif z novim Devinskim gradom v ozadju. Foto: Primož Pipan.

Sesljski zaliv je največji zaliv na obali med Tržičem in Trstom. Foto: Primož Pipan.

Spreminjanje števila prebivalcev Devina kaže na skokovito rast po drugi svetovni vojni.

ske rastline, med katerimi so mnoge zimzelene. Takoj za zgornjim robom je rastlinstvo značilno kraško, s črnim borom kot prevladujočo drevesno vrsto.

Devinski klif je zanimiv tudi z zgodovinskega zornega kota, saj lahko med sprehodom po Rilkejevi poti vidimo številne bunkerje. Enega so obnovili in se je skozenj mogoče sprehoditi. Za obrambo jih je uporabljala že avstro-ogrska vojska v prvi svetovni vojni, med drugo svetovno vojno pa so bili v njih utrjeni Nemci, ki so nekaj časa predvidevali, da bi se zavezniki lahko izkrcali v severnem Jadranu.

V zadnjem delu se sprehajalna pot vije nad sicer majhnim, a slikovitim Sesljanskim zalivom, ki je priljubljen cilj kopalcev in jadralcev iz širše okolice z obeh strani državne meje. Turistični razvoj zaliva in kraja Sesljana se je začel že v času Avstro-Ogrske monarhije, ko je bil ob morju zgrajen prvi hotel. Ta je zdaj porušen. V bližnji prihodnosti načrtujejo preureditev območja zaliva v turistično destinacijo za zahtevnejše in premožnejše goste.

V Sesljanskem zalivu je tudi sedež slovenskega jadralskega kluba Čupa, imenovanega po znamenitem plovilu slovenskih ribičev v Tržaškem zalivu.

Postaja 4: Pristan Pri Čupah pod Nabrežino

Nabrežina je ena od večjih vasi ob kraški obali Tržaškega zaliva, vendar je od nje toliko oddaljena, da se iz naselja morja ne vidi. Gospodarska usmerjenost in s tem splošni

značaj Nabrežine sta od nekdanj vezana tako na Kras kot na morje. Poudariti je treba znamenite nabrežinske kamnolome ter večstoletno kamnarsko in kamnoseško tradicijo. Z lomljenjem nabrežinskega apnenca so začeli že Rimljani, na kar spominja ime enega od kamnolomov, ki mu še dandanes pravijo Rimski kamnolom. V srednjem veku je kamnarska dejavnost v znatni meri zamrla, a so jo spet obnovili v avstro-ogrskih časih, ko je v tukajšnjih kamnolomih delalo kar okrog 4000 ljudi. Iz nabrežinskega kamna so zgrajene številne stavbe na območju monarhije in drugod po svetu. Naj omenimo le dunajske znamenitosti Parlament, Opero in palačo Hofburg, v Sloveniji pa znameniti solkanski železniški most (Bufon in Kalc 1990).

Iz središča vasi je speljana označena Ribiška pot, po kateri se lahko sprehodimo vse do obale. Je le ena od številnih istoimenskih poti, ki so obalne vasi v preteklosti povezovala s pristani ob morju. Po njih so ribiči dnevno hodili do svojih plovil, s katerimi so ribarili. Zaradi strmega obalnega pobočja so bile tovrstne poti speljane v glavnem po stopnicah, zato si lahko predstavljamo, da je bila vsakodnevna hoja po njih, še zlasti ob vračanju skupaj z ulovom, precej naporna.

Nabrežinska ribiška pot najprej prečka železniško križišče, kjer se od leta 1857 dograjene Južne železnice Dunaj–Trst odcepi proga proti Benetkam in naprej v notranjost Italije. Pred sredo 19. stoletja je kraška obala predstavljala izrazito prometno oviro. Obstajale

Nekoč je bila na etnično slovenski obali pomembna dejavnost ribolov. Foto: Primož Pipan.

Dandanes so obdelane kulturne terase, kakršne so te z oljčnikom zasajene terase, že dokaj redke; večino prerašča grmičevje. Foto: Primož Pipan.

Na edinem izrazitem rtu na obali med Tržičem in Trstom stoji Miramarski grad, ki so ga po načrtu avstrijskega arhitekta Carla Junkerja v novogotskem slogu dogradili leta 1860. Foto: Primož Pipan.

so le omenjene ribiške poti in ožje dostopne poti do obdelovalnih zemljišč na pobočjih. Večino je najprej presekala železnica, zatem pa še tako imenovana obalna cesta, po kateri je bila leta 1928 vzpostavljena najbolj neposredna povezava Trsta s Furlanijo.

Med spustom proti morju je mogoče opazovati številne zanimivosti, ki na zelo jasen način predstavijo vlogo, ki so jo imela obalna pobočja v vsakdanjem življenju tamkajšnjih Slovencev. Izstopajo zlasti številne kulturne terase, utrjene s podpornimi zidovi, ki so v višjih legah iz apnenca, v nižjih pa iz fliša, kar kaže na tu potekajočo geološko mejo in lego tako imenovane flišne zapore vzdolž obale. Na terasah, ki jim domačini pravijo paštni (v ednini *pašten*), so bili vinogradi, vrtovi, sadovnjaki in oljčniki. Delo na njih je bilo zlasti zaradi težavne dostopnosti zelo zahtevno. Poseben problem je pomenila velika razparceliranost. Vse to je skupaj s povojno preusmeritvijo prebivalstva v sekundarne in storitvene dejavnosti vplivalo na postopno opustitev večine paštnov. Pa vendar jih je nekaj še vedno obdelanih, še največ v bližini obalne ceste.

Vzdolž le-te so tudi številne počitniške hiše v lasti premožnejših Tržičanov. Njihova gradnja je slikovito podoba obalnega pasu precej okrnila, vprašljiva pa je tudi smotrnost (in legalnost) njihove izgradnje na geološko izredno neugodnem terenu na stiku apnenca in fliša, za katerega so značilna strma pobočja.

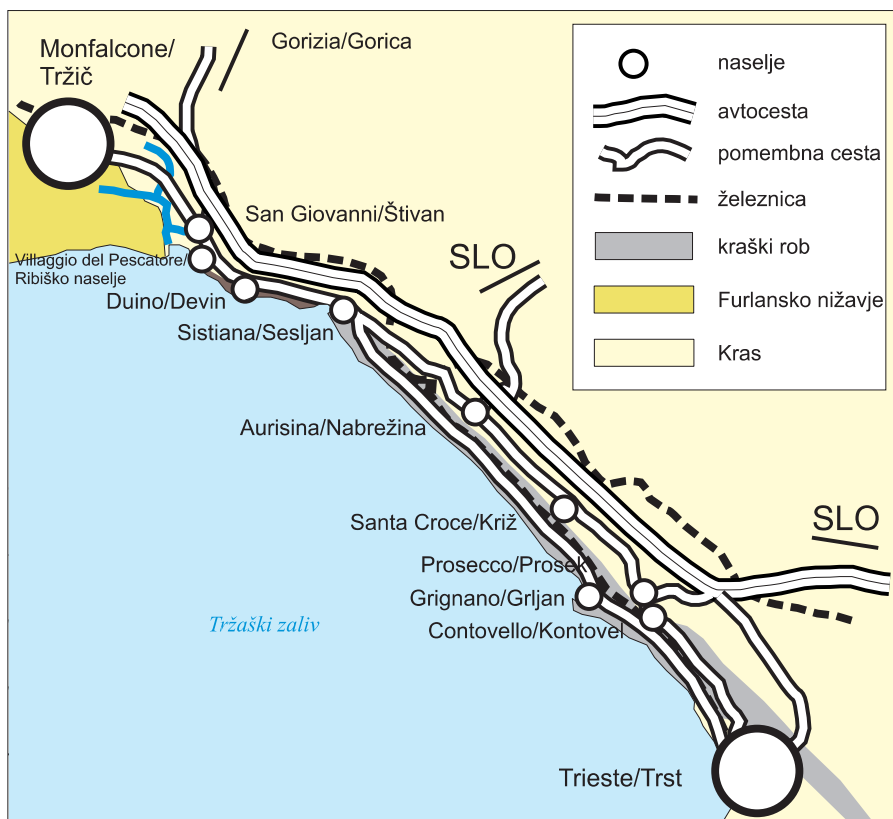
Ribiška pot se izteče v pristan Pri čupah. Tu so na dvojezični informativni tabli zapisane temeljne informacije o tradicionalnem plovilu slovenskih ribičev, imenovanem čupa. Šlo je za dolgo in zelo ozko plovilo (dolžina je bila 7 m, širina pa 70 cm), ki so ga izdoblili iz enega samega debla in zato nekoliko spominja na drevake mostiščarjev z Ljubljanskega barja. S čupami so se slovenski ribiči dnevno podajali na ribolov po Tržaškem zalivu. Med pomembnejšimi je bil lov na tune, s katerim so povezane pravcate ribiške vojne s "čožoti", ribiči iz italijanskega mesta Chioggia južno od Benetk, ki so prihajali ribarit v tukajšnje vode (Lisjak Volpi 1995).

Poglobljen vpogled v zgodovino slovenskega pomorskega ribištva lahko dobimo v bogati bibliografiji nekdanjega ladijskega kapitana iz Trsta Bruna Lisjaka Volpija, ki se tej tematiki posveča z veliko vnemo in v vasi Križ ustanavlja ribiški muzej.

Lokalni viri pričajo, da je bilo na začetku 20. stoletja v lasti Nabrežincev sedemnajst čup. Dandanes jih na morju ni več mogoče videti, lepo ohranjen primerek pa je razstavljen v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Plovilo so iz pristana Pri čupah v Ljubljano prepeljali leta 1947 (Lisjak Volpi 2001a).

Postaja 5: Obalna cesta in Miramarski grad

Leta 1928, v času fašizma, so se odločili Trst tesneje povezati z ostalo Italijo. Stare prometnice, ki so vodile iz mesta na Kras, so bile strme in precej daljše. Neposredna povezava je lahko vodila le iz mestnega jedra vzdolž kraškega roba proti Sesljanu. Zaradi strmega pobočja in neugodne geološke zgradbe (prav na tem območju poteka geološka meja med apnencem in flišem) je bila gradnja precej zahtevna.

Prometna obremenjenost obale Tržaškega zaliva, na odseku med Tržičem in Trstom. Avtor: Andrej Bandedelj.

Ko je bila cesta dograjena, je na eni strani predstavljala idealno povezavo Trsta s Furlanijo, na drugi pa je presekala številne stare poti, ki so iz slovenskih vasi na kraškem robu vodile do obale. To lahko opazimo med sprehodom po nabrežinski Ribiški poti. Sicer pa je tako imenovana obalna cesta zelo slikovita, saj je speljana po številnih skalnih usekih in skozi krajši predor, izvrtan skozi živo skalo. Vseskozi se odpirajo izredni pogledi na Tržaški zaliv z okolico.

Na mestu, kjer se cesta odmakne od obale in začne vzpenjati proti Sesljanu, je Miramarski rt z znamenitim gradom, ki so ga sredi 19. stoletja zgradili za avstrijskega nadvojvodo Ferdinanda Maksimilijana, brata cesarja Franca Jožefa. Grad obkroža slikovit park, ki je, tako kot del morja pred njim, pod posebno naravovarstveno zaščito (Dolhar 2006).

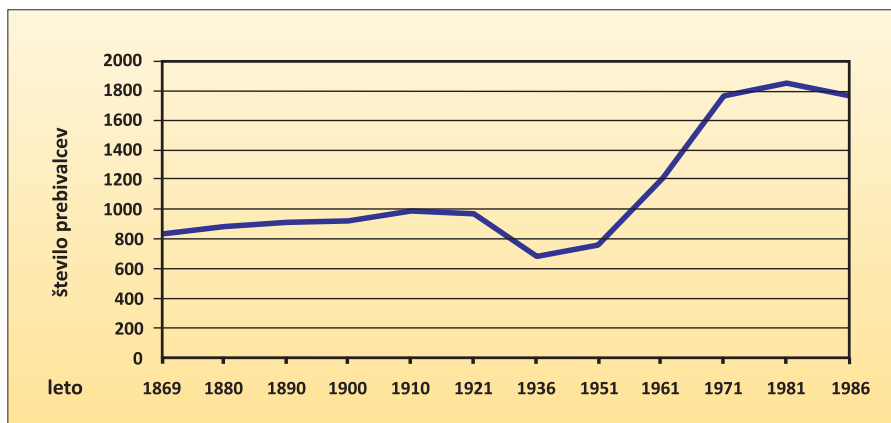
Postaja 6: Kontovel

Najlepšo lego med vasmi vzdolž kraške obale Tržaškega zaliva ima zagotovo Kontovel. Postavljen je na vrhu razgledne vzpetine neposredno nad Miramarskim gradom, od koder je prelep razgled na bližnjo in daljno okolico. Iz vasi se dobro vidita tržaško predmestje Barkovlje in v ozadju Trst.

Polno ime naselja je Prosek - Kontovel, saj gre za združeno naselje некоč ločenih naselbinskih enot, ki so ju novogradnje tesno povezale. Med njima pa je vseeno precej razlik. Medtem ko je Prosek odmaknjen od kraškega roba in postavljen na apnencu, je grič, na katerem stoji Kontovel, flišen. Zato Kontovel nekateri že prištevajo k Istri. V geografskem smislu to sicer ni povsem upravičeno, res pa je, da so bili Kontovelci vselej bolj navezani na morje kot Prosečani, ki so se ukvarjali predvsem z vinogradništvom. Vinograde so imeli v glavnem v paštnih na pobočjih, ki se spuščajo proti Grljanskemu zalivu (*Baia di Grignano*) in Miramarskemu rtu. Tam je bil tudi pristan kontovelskih ribičev, ki so do svojih plovil prihajali po strmi ribiški poti.

Med Prosečani in Kontovelci je veskozi vladala prislovična tekmovalnost, a se je značaj obeh naselij precej spremenil po drugi svetovni vojni, ko so italijanske oblasti v neposredni bližini zgradile naselje za istrske begunce. Dandanes so Slovenci narodnostno v podrejenem položaju. Opazna je izrazita dvojnost. Na eni strani sta stari vaški jedri Proseka in Kontovela, poseljeni v glavnem s Slovenci, na drugi pa je veliko povojno naselje blokov in montažnih družinskih hiš, kjer živijo Italijani.

V Kontovelu si je vredno ogledati lepo urejeno vaško jedro na vzpetini. Po svoji zasnovi spada med za Kras in Istro značilna utrjena naselja z bogatimi arhitekturnimi detajli. Na kamnoseško spretnost lokalnih mojstrov opozarjajo številni podhodi, balkoni ter okvirji

Spreminjane števila prebivalcev v Kontovelu; močan porast v zadnjih desetletjih je v veliki meri posledica priselitve italijanskih optantov iz Istre.

oken in vrat. Geografi ne moremo spregledati različnih uporabljenih kamnin. Ker je Kontovel na geološki meji, so v gradbeništvu izkoriščali tako fliš kot apnenec.

Na vrhu vzpetine je ob današnjem pokopališču stala utrdba Mokolan, iz katere so nadzirali strateško pomemben prehod s Krasa v Trst. Tod mimo še vedno vodi cesta proti Barkovljam, ki je bila do izgradnje obalne ceste leta 1928 najpomembnejša vez Trsta z notranjostjo Italije.

Literatura in viri:

- Bandelj, A. 2005: Spreminjanje kraške pokrajine – primer Komenskega Krasa. Diplomsko delo. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 90 str.
- Bufon, M., Kalc, A. 1990: Krajevni leksikon Slovencev v Italiji – Tržaška pokrajina. Založništvo tržaškega tiska. Trst, 351 str.
- Dolhar, R. 2006: Zahodni rob. Mohorjeva. Celovec, 133 str.
- Gams, I. 2003: Kras v Sloveniji v prostoru in času. Založba ZRC. Ljubljana, 515 str.
- Lisjak Volpi, B. 1995: Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave. Mladika. Trst, 349 str.
- Lisjak Volpi, B. 2001a: Čupa – najstarejše slovensko plovilo. Kras 48. Mediacarso. Ljubljana, str. 20–23.
- Lisjak Volpi, B. 2001b: Devin. Kras 46. Mediacarso. Ljubljana, str. 32–35.
- Lisjak Volpi, B. 2001c: Nabrežinska ribiška pot. Kras 44. Mediacarso. Ljubljana, str. 39–41.
- Lisjak Volpi, B. 2001d: Pogled na nekdanjo slovensko ribiško obalo z morja. Kras 48. Mediacarso. Ljubljana, str. 13–19.
- Lisjak Volpi, B. 2001e: Štivan. Kras 45. Mediacarso. Ljubljana, str. 42–45.
- Medmrežje: <http://kremen.arso.gov.si/NVatlas>, 15. 2. 2008.

DOBERDOBSKI KRAS IN LAŠKO

Andrej Bandelj

Vodja: Andrej Bandelj, univerzitetni diplomirani geograf, samostojni podjetnik s področja turističnega vodenja in raziskovalne dejavnosti

Ekскурzija je bila izvedena 14. marca 2009.

Potek poti: Ljubljana – Sežana – Tržič – Doberdob – Sredipolje – Gradišče ob Soči – Šmihel (Debela griža) – Doberdob – Ronke – Tržič – Sežana – Ljubljana

Postaje: 1. Doberdobsko jezero

2. Doberdob

3. Sredipolje

4. Šmihel (Debela griža)

5. Ronke

6. Tržič

Uvod

Približno 500 km² velika planota Kras se na severozahodu stika s Furlanskim nižavjem. Njen rob, ki se dviga nad rekama Vipavo in Sočo ter ravnino pri mestu Tržič (*Monfalcone*), je izrazita naravnogeografska ločnica. Prav tako izrazita je suha dolina Dol, ki v smeri severjug poteka med Gabrjami (*Gabria*) ob Vipavi na severu ter Jamljami (*Jamiano*) na jugu in Kras deli na dva dela. Vzhodno od nje se razprostira Goriški kras, ki je skoraj v celoti v Republiki Sloveniji, zahodno pa Doberdobski kras, poimenovan po največjem naselju v svojem osrčju Doberdobu (*Doberdo del Lago*). Naravnogeografsko se ta del Krasa od svojega sosedstva na vzhodu in jugovzhodu razlikuje po nižji nadmorski višini, manjši gozdnatosti oziroma zaraščenosti ter milejšem podnebjju.

Povsem drugačno pa je njegovo ravninsko sosedstvo. Tokrat obravnavamo le nižavje na jugozahodu, stisnjeno med Kras, spodnji tok Soče in Tržaški zaliv. To izrazito antropogeno preoblikovano pokrajino Slovenci imenujemo Laško (*Bisiacaria*). V njej je somestje Tržiča in Ronk (*Ronchi del Legionari*) s približno 50.000 prebivalci. Zaradi lege ob skrajni severni obali Jadranskega in s tem Sredozemskega morja ter bližine velikih mest, zlasti Trsta, Gorice in Vidma, ima Laško velik prometni, energetski in gospodarski pomen.

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Naravno- ter družbenogeografska podoba Doberdobskega krasa in Laškega

Doberdobski kras in Laško sta v mnogočem povsem različni pokrajini. Prva je višja, reliefno bolj razgibana, podeželska in poseljena večinoma s slovenskim življem, druga pa nižja, ravninska, urbanizirana ter narodno in socialno mešana.

Planota Doberdobskega krasa je na vseh straneh za sto do dvesto metrov dvignjena nad okolico. Najvišja je v skrajnem severnem delu, kjer se vrh Debela griža, poimenovan tudi Šmihel (*Monte San Michele*), vzpenja 275 m nad morsko gladino. Najnižja točka je v kotanji Doberdobskega jezera (*Lago di Doberdo*), le šest metrov nad gladino bližnjega morja. Tudi ta del Krasa sestavljajo prepustni apnenci, zato v večjem delu na površini ni vode. Pomembna izjema je Doberdobsko jezero, ki je na dnu edinega kraškega polja na Krasu. Doberdobski kras je pomemben vodonosnik, saj se pod njegovim površjem proti morju pretakajo podzemne vode Vipave in Soče. Te poniknejo ob stiku z apnencem, ki sestavlja severni kraški rob, v pasu med Zagrajem (*Sagrado*) in Mirnom na slovenski strani državne meje.

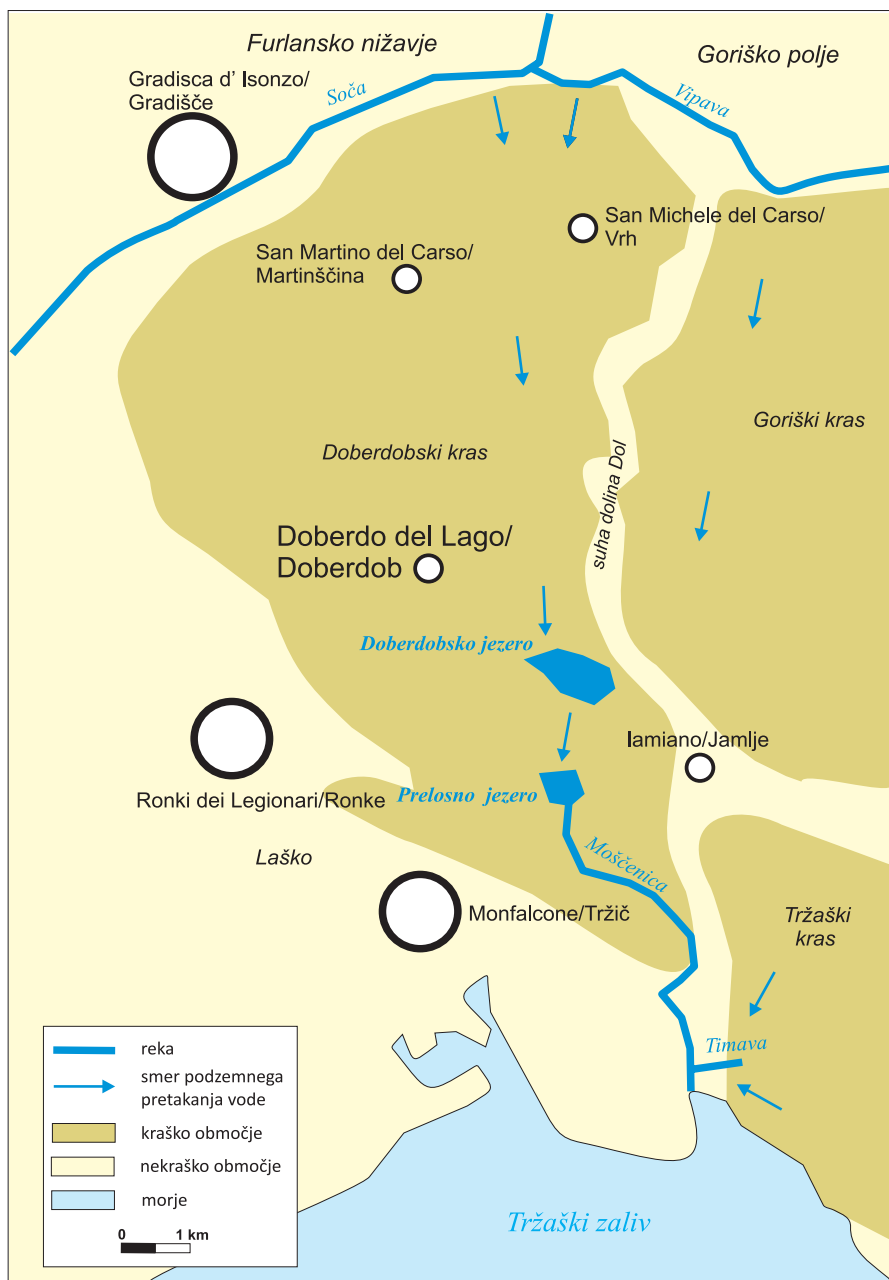
Obravnavano območje je precej manj poraščeno kot drugi deli Krasa. Razlogi so predvsem manjša količina padavin, intenzivno pašništvo v preteklosti in opustošenje, ki ga je tudi na rastlinstvu pustila vojna vihra soške fronte. V sodobnosti skromno grmičevje uničujejo pogosti požari v naravnem okolju.

Za kmetijstvo naravne razmere niso ugodne. Plast prsti je zelo plitka, nekoliko debelejša je le v vrtačah, ki pa z veliko gostoto dodatno otežujejo obdelavo in dostopnost do obdelovalnih zemljišč. V novejšem času so v zahodnem delu planote, nad Zagrajem, zasadili obsežne vinograde, kjer znani in uspešni vinarji pridelujejo cenjena vina z geografskim poreklom.

Poseljenost Doberdobskega krasa je skromna. Na planoti so le štiri naselja: Doberdob, Martinščina (*San Martino del Carso*), Cotiči (*Coticci*) in Vrh (*San Michele del Carso*). Številne, a zelo majhne vasice ležijo v suhi dolini Dol, vzdolž glavne ceste Trst–Gorica. Naselja so gručasta, kraškega tipa. Glavni material za gradnjo je (bil) kamen. Vse vasi na Doberdobskem krasu so bile med prvo svetovno vojno porušene do tal, njihovo prebivalstvo pa evakuirano v zaledje. Po končani vojni so jih domačini obnovili.

Narodnostna podoba teh krajev je še vedno izrazito slovenska. Večina naselij je vključena v občini Doberdob in Sovodnje (*Savogna d' Isonzo*), obe trdni jedri številnih slovenskih ustanov. Na tem območju uradna dvojezičnost ni vprašljiva. Posebnost je naselje Martinščina, ki ima večinsko furlansko prebivalstvo.

Pokrajina Laško se razprostira v trikotniku med Krasom na severovzhodu, reko Sočo na zahodu in Tržaškim zalivom na jugu. V celoti uravnano površje sestavljajo naplavine Soče in, v manjši meri na skrajnem jugovzhodu, reke Moščenicice. Vse naravogeografske meje Laškega so ostre in jasno izražene, rob Doberdobskega krasa se na kratki razdalji dvigne za približno sto metrov. Reka Soča v zadnjih kilometrih pred izlivom teče po široki prodnati strugi. Zlasti poleti pogosto povsem presahne. Močvirnata obala Tržaškega zaliva je peš težko dostopna.

Podzemno pretakanje voda pod Doberdobskim krasom. Avtor: Andrej Bandelj.

Naravne razmere so zelo ugodne za poljedelstvo. V preteklosti so pri Tržiču gojili celo riž. Kljub temu je Laško zdaj izrazito urbanizirana pokrajina, prepletena z gosto mrežo prometnic. Precej zemljišč so pridobili z izsuševanjem in ureditvijo številnih kanalov. Po enem izmed njih teče voda reke Soče od zapornic pri Zagraju neposredno v morje. Tako imenovani Soški kanal je bil zgrajen za namakanje obdelovalnih zemljišč in še zlasti za energetska rabo, saj je na njem šest malih hidroelektrarn, ki so bile temelj za razvoj industrije. Iz majhnih naselbinskih jeder sta zrasli nekoč ločeni mesti Tržič in Ronke, ki sta dandanes povsem zraščeni, tako da predstavljata značilen primer konurbacije. S skupno 50.000 prebivalci tekmujeta z Gorico za četrto najpomembnejše poselitveno središče Furlanije - Julijske krajine; več ljudi živi le v Trstu, Vidmu in Pordenonu.

Laško je prometno, industrijsko in energetska izredno pomembno za celotno Furlanijo - Julijsko krajino, pa tudi širše. To vlogo poudarjajo predvsem letališče v Ronkah ter ladjedelnica in termoelektrarna v Tržiču.

Prvotni prebivalci Laškega so bili Italijani in Furlani, ki pokrajino imenujejo Bisiacaria oziroma Monfalconese. Prvo ime izhaja iz izraza *bisiac*, s katerim so nekoč poimenovali ubežnike pred Turki, ki naj bi se tod naselili. Njihova dediščina se ohranja tudi s priimkom Bizjak, ki je precej pogost v primorskem delu Slovenije. Drugo ime je povezano z italijanskim imenom največjega mestnega središča v pokrajini Tržiča. Zaradi delovnih mest v njegovih tovarnah in ladjedelnici se je vanj priselilo precej ljudi z drugih območij, tudi veliko Slovencev z Doberdobskega krasa.

OPIS POTI

Postaja 1: Doberdobsko jezero

V kotanji jugovzhodno od Doberdoba si lahko ogledamo presihajoče Doberdobsko jezero. V njem se čez leto izmenjujejo sušna in vodnata obdobja. Zanimiva je že sama jezerska kotanja, ki je pravzaprav edino kraško polje na Krasu, kar razkrivajo njene temeljne naravogeografske poteze. Približno kvadratni kilometer prostrano dno je skoraj povsem ravno. Z vseh strani ga obdaja vzpeto površje, nekakšen venec vzpetin od Gradine ali Črne Griže (164 m) na severu do Gorjupe kupe (144 m) in Debelega vrha (140 m) na jugu. Pomembna je tudi okoliščina, da je jezerska kotanja povezana s podzemnimi vodnimi tokovi, kar ob različnih vodostajih vpliva na ojezeritev oziroma presihanje jezera.

Povprečna nadmorska višina jezerskega dna je samo en meter, posamezne kotanje pa segajo pod morsko gladino. To pomeni, da je Doberdobsko jezero, katerega gladina je ob najvišjem vodostaju šest metrov nad morsko gladino, kriptodepresija. Jezero ima največ vode po jesenskih deževjih in v hladni polovici leta. Poleti je običajno suho, voda se zadržuje zgolj v manjši kotanji na jugovzhodni strani.

Pod jezersko kotanjo se pretakajo vode Soče in Vipave, ki pronicajo v Doberdobski kras na njegovem severnem in severozahodnem robu, med Zagrajem in Mirnom. Tam obe reki

Doberdobsko jezero leži na dnu edinega kraškega polja na Krasu. Foto: Primož Pipan.

Plitev del jezera med obema vodnima kotanjama porašča ločje. Foto: Primož Pipan.

tečeta neposredno po geološkem stiku aluvialne ravnice in apnenčaste planote. Kraški izviri so na zahodnem robu jezerske kotanje, ponori pa na njeni jugovzhodni strani. Vmes lahko opazimo manjši vodotok, ki značilno vijuga po ravnici.

Podzemno pretakanje se nadaljuje proti jugu in je povezano s precej manjšim Prelosnim jezerom (*Lago di Pietrarossa*), ki leži neposredno ob avtocesti Trst–Benetke. Podzemna voda se dokončno pojavi v izvirih Moščenice (*Moschenizza*), reke, ki se pridruži Timavi (*Timavo*) tik pred njenim izlivom v Jadransko morje pri Štivanu (*San Giovanni*). Moščenica je tudi skrajna vzhodna meja ravninskega Laškega. Med letoma 1947 in 1954 je po njej potekal del meje med Italijo in Svobodnim Tržaškim ozemljem, zdaj pa razmejuje Tržaško in Goriško pokrajino.

Doberdobsko in Prelosno jezero sta skupaj z okoliškimi vzpetinami vključeni v Deželni naravni rezervat (*Aree naturali protette del Friuli Venezia Giulia*) s površino 726 hektarjev. V njem lahko poleg značilnih kraških pojavov spoznavamo še ostanke gradišč bronastodobnih prebivalcev in številne ostanke bojev na soški fronti.

Postaja 2: Doberdob

Doberdob je največje naselje na zakraseli planoti, ki je po njem tudi poimenovana. Stoji na nadmorski višini 98 m, severozahodno od Doberdobskega jezera. Je tudi edino občinsko središče Doberdobskega krasa, saj nekatera obrobna naselja spadajo k okoliškim občinam s središči na ravnini. Doberdob je izrazito slovensko naselje, saj ima slovensko govoreče prebivalstvo še vedno izdatno večino. V njem imajo sedež številne ustanove in društva, ki skrbijo tako za delovanje občine kot tudi za izobraževanje ter kulturno in športno udejstvovanje Slovencev. V naselju ni nikakršnih nacionalnih nasprotij. Čeprav je v njem nekaj mešanih slovensko-italijanskih družin, se te dobro vklapljajo v življenje kraja.

V preteklosti je bil Doberdob izrazito kmečko naselje. Po odprtju industrijskih obratov v bližnjem Tržiču se je tam zaposlilo veliko krajanov. Največjo tragedijo je vasi prinesla prva svetovna vojna, med katero je bil Doberdob povsem razrušen, prebivalce pa so preselili v zaledje. Čeprav so po končani vojni hiše obnovili, se je veliko ljudi preselilo na ravnino, zlasti v bližnje Laško. Zaradi tega se v Laškem soočamo s sekundarno slovensko poselitvijo na območju, ki je bilo prej skoraj izključno furlansko.

V sodobnosti se veliko prebivalcev Doberdoba še vedno ukvarja s tržno naravnanim kmetovanjem in z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji. Precej je tudi kmetij s kmečkim turizmom in z osmicami. Pomen turizma, ki ima precejšen potencial, se povečuje. Goste od blizu in daleč privablja značilna kraška pokrajina z izjemnim Doberdobskim jezerom, s čimer se to območje precej razlikuje od sosednje ravninske, gosto poseljene ter prometno in industrijsko obremenjene Furlanije. Glavni magnet Doberdoba pa je bogata dediščina soške fronte s številnimi ostanki nekdanjega bojišča. Za obiskovalce je lepo urejen sprejemni center na Gradini, kjer sta tudi manjši muzej in gostinski objekt. Po celotnem območju

Doberdob je narodnostno še vedno trdno slovensko naselje. Foto: Primož Pipan.

Z betonskim zidom utrjen strelski jarek zahodno od Doberdoba. Foto: Primož Pipan.

so speljane številne označene in z informativnimi tablamii opremljene poti, ki obiskovalca popeljejo do zanimivih točk.

O prvi svetovni vojni v teh krajih je veliko napisanega. O njej se lahko poučimo tako v strokovni zgodovinski literaturi kot tudi v leposlovju. Slovenci se lahko pohvalimo z odličnim romanom Prežihovega Voranca z naslovom Doberdob.

V prvem obdobju bojev od maja 1915 do avgusta 1916 je bil Doberdobski kras na avstro-ogrski strani frontne črte. Ta je potekala po strateško pomembnem robu nad Furlanskim nižavjem. V šesti soški bitki avgusta 1916 so Italijani prodrli prek planote. Najprej so se boji za kratek čas ustalili v suhi dolini Dol, potem pa se je dogajanje premaknilo naprej proti vzhodu, v okolico Kostanjevice na Krasu. Na ožjem območju Doberdoba in Doberdobskega jezera so divjali srditi spopadi, ki so zahtevali življenja na tisoče vojakov na obeh straneh. Jezero je bilo tudi takrat izjemno pomemben vodni vir. V skalovju visoko nad njim si lahko na pobočju Gradine ogledamo tako imenovano Cadornovo hišo, poimenovano po poveljniku italijanskih sil na fronti, grofu Luigiju Cadorni. Od nje se odpira najlepši pogled na jezero. Prek njega vidimo vzpetino Gorjupa kupa, ki so jo med vojno poznali pod nazivom "Kota 144". Na njej je med prvo svetovno vojno poznejši italijanski diktator Benito Mussolini, takrat še navaden vojak, srečno preživel eksplozijo granate v topovski cevi, ki je ubila štiri njegove soborce.

Postaja 3: Sredipolje

Doberdobski kras se na zahodu strmo spusti v Furlansko nižavje. Tam je tudi naselje Sredipolje. To ime je med Slovenci še vedno živo, čeprav se žal vse bolj uveljavlja italijansko ime Redipuglia. Tudi to zagotovo izvira iz slovenske besede, ki bi izvirno lahko bila Rodopolje. Z etimologijo imen na tem območju se ukvarja tudi zamejski slovenski skladatelj in jezikoslovec Pavle Merku. Podobna imenska nedoslednost se pojavlja pri slovenskem imenu mesta Udine. V Sloveniji zanj uporabljamo ime Videm, v zamejstvu pa je bolj razširjena imenska oblika Viden. Da stvari ne bi dodatno zapletali, v tej publikaciji uporabljamo bolj uveljavljeni različici imen.

Dandanes je Sredipolje širšemu krogu ljudi v Sloveniji, Italiji in drugod po Evropi poznano zlasti po monumentalnem spominskem kompleksu, posvečenem italijanskim vojakom, ki so v prvi svetovni vojni padli na Krasu. Po navedbah Italijanov naj bi bila tukajšnja kostnica največje vojaško pokopališče v Evropi. V njej so shranjeni ostanki kar 100.187 italijanskih žrtev. Med njimi so kosti 60.330 neidentificiranih oseb, preostalih skoraj 40.000 pa je navedenih z imeni in priimki.

Leta 1938 zgrajen spominski kompleks se z ravnine simbolično stopničasto vzpenja po pobočju Krasa, na mestu, kjer so v letih 1915 in 1916 Italijani silovito napadali avstro-ogrške položaje na zgornjem robu pobočja. Na vznožju je najprej nekaj ohranjenih bojnih položajev, zapisana so tudi italijanska imena bojišč na Krasu. V nadaljevanju stoji 75 ton težak monolit, pod katerim je pokopan nekdanji poveljnik italijanske 3. armade, general-

Veličastna spominska kostnica v Sredipolju. Foto: Primož Pipan.

poročnik Emanuele Filiberto di Savoia, Duca d'Aosta. Za njim je še pet ogromnih kamnitih blokov z grobovi petih pomembnejših generalov. Najbolj pretresljiv del grobnice je tam, kjer se začnemo vzpenjati proti 22. terasi na robu planote. Na ploščah so izpisana imena in drugi podatki o tistih, ki so v teh krajih izgubili življenje. Povsod nas spremljajo tudi veliki napisi *Presente* v pomenu 'prisoten'. Za vrhom stopnišča so še dve grobnici neznanih vojakov, kapela in razgledišče z oznakami bojnih položajev. Na hribu Sveti Elija na drugi strani glavne ceste Tržič–Videm si lahko ogledamo razstavljen topove in drugo orožje iz prve svetovne vojne.

Čeprav je spominski kompleks zgrajen v značilnem monumentalnem fašističnem slogu in je poleg spominke zagotovo imel tudi politično sporočilnost, nas spomin na dogajanja na začetku 20. stoletja ter usodo množice mladih in nedolžnih ljudi vseeno pretrese. Še zlasti, če si le kakšen kilometer vstran ogledamo precej preprostejše pokopališče vojakov nasprotne strani.

Postaja 4: Šmihel (Debela griža)

Na skrajnem severnem robu Doberdobskega krasa je njegova najvišja točka, imenovana Šmihel oziroma Debela griža (275 m). Tik pod njo je na njeni vzhodni strani vasica Vrh.

Šmihel slovi kot prvovrstno razgledišče. Foto: Primož Pipan.

Spomenik žrtvam prve svetovne vojne na vrhu Šmihela. Foto: Primož Pipan.

Na Šmihelu je urejen muzej na prostem, ki je posvečen dogodkom v prvi svetovni vojni. Takrat je bila ožja okolica Debele griže najbolj krvavo bojišče na celotni planoti. Od tu je namreč le nekaj kilometrov zračne črte do Gorice, zato je bil Šmihel, poleg Sabotina na severu, glavna obrambna točka mesta. Oba so Italijani srdito napadali od prvega dne bojev pa vse do 7. avgusta 1916, ko je Šmihel padel v njihove roke. Dan zatem, 8. avgusta, se je avstro-ogrska vojska umaknila iz Gorice.

Za Italijane sta tako Šmihel kot Sabotin sveti območji (*Zona sacra*). Po nekaterih navedbah naj bi prav ta status botroval dodelitvi precejšnjega dela Sabotina Italiji leta 1947. Na Šmihelu se lahko sprehodimo mimo številnih kavern in spomenikov. Posebno zanimiv je spomenik na vrhu, na katerem piše, da so se tam Italijani in Madžari zbratili v smrti.

Sicer pa se na vrh Šmihela spleča priti zlasti zaradi širnih razgledov, ki geografu omogočajo pogled na splet raznovrstnih pokrajin tega območja. Kot na dlani imamo celoten Doberdobski in Goriški kras. Na zahodu vidimo celo Furlanijo z Vidmom in Karnijskimi Alpami v ozadju. Na vzhodu sta Vipavska dolina in Trnovski gozd, nedaleč proti severu pa vidimo Gorico in Novo Gorico ter Goriška brda.

V bližini Šmihela je Martinščina, posebnost med vasmi Doberdobskega krasa. Naselili so jo namreč Furlani in predstavlja nekakšen narodnostni otok v sicer prevladujoče slovenskem okolju.

Postaja 5: Ronke

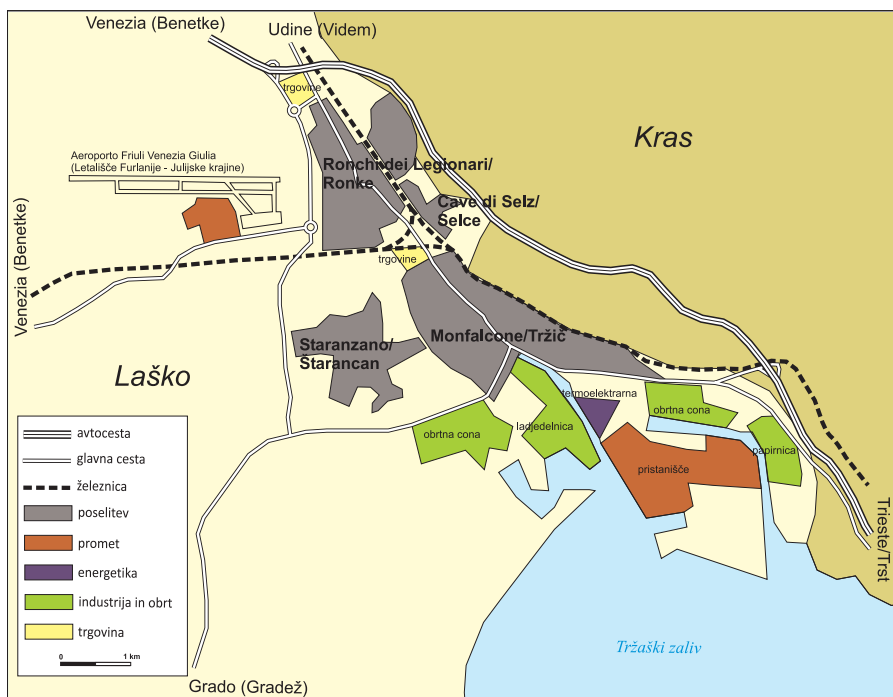
Ronke so mestno naselje v ravninski pokrajini Laško, ob jugozahodnem vznožju Doberdobskega krasa. Skupaj s sosednjim Tržičem sestavljajo somestje. So eno najpomembnejših prometnih vozlišč v celotni deželi Furlaniji - Julijski krajini in predstavljajo sekundarno poselitveno območje Slovencev v Italiji.

Bolj kot slovensko poimenovanje kraja je zanimivo njegovo uradno italijansko ime *Ronchi dei Legionari*, dobesedno *Ronke legionarjev*. Po prvi svetovni vojni je namreč prav tu znani italijanski pesnik in nacionalist Gabriele d'Annunzio zbral čete prostovoljcev, tako imenovanih legionarjev, ki so krenili v osvajanje Reke na Hrvaškem. Njihova "misija" je uspela in Reka je bila leta 1924 priključena Kraljevini Italiji.

Danes so Ronke s svojo demokratično občinsko upravo popolno nasprotje tistega, na kar bi lahko sklepali iz imena naselja. Čeprav je mesto zunaj avtohtonega poselitvenega območja Slovencev v Italiji, so se tu odločili spoštovati manjšinski zaščitni zakon. Ta ukrep je opazen v doslednem izvajanju vidne dvojezičnosti na občestnih usmerjevalnih tablah, šoli s slovenskim učnim jezikom in nekaterih drugih okoliščinah.

Ob robu Ronk, predvsem ob glavnih prometnicah proti Tržiču ter v bližini izvoza z avtoceste, imenovanega Sredipolje, so v zadnjem času zrasla velika nakupovalna središča, ki oskrbujejo somestje s 50.000 prebivalci in širše območje južnega dela Furlanije.

Meja med Ronkami in Tržičem ni nič več jasno prepoznavna. Oba kraja fizično ločuje le stičišče pomembnih železniških prog v obliki trikotnika. Tu se namreč od glavne železnice Trst-Benetke odcepi proga proti Gorici in Vidmu.

Prometna, industrijska, energetska in trgovska podoba somestja Tržič–Ronke. Avtor: Andrej Bandelj.

Zahodno od Ronk je tržaško mednarodno letališče. Do nedavnega se je imenovalo Letališče Furlanije - Julijske krajine (*Aeroporto Friuli Venezia Giulia*), zdaj pa je njegov uradni naziv *Pierre Savorgnan di Brazza*. S preimenovanjem so počastili raziskovalca Afrike, ki je bil po rodu iz Furlanije. Letališče se je razvilo iz nekdanjega vojaškega letališča, ki so ga tu odprli leta 1935. Je glavno mednarodno letališče v deželi Furlaniji - Julijski krajini, pomembno pa je tudi za njegovo zaledje v Sloveniji in severozahodnem delu Hrvaške. Letališče ima dobre povezave z večjimi evropskimi mesti in italijanskimi letališči. V zadnjem obdobju se promet povečuje tudi zaradi prihoda nizkocenovnih letalskih družb.

Postaja 6: Tržič

Jugovzhodno od Ronk se sklenjeno urbanizirano območje preljuje v Tržič. Slovensko ime kraja izhaja iz njegove lege v neposredni bližini Štivanja ob izviri Timave. Nekoč je bil Štivan pomemben trg, ob katerem se je razvil manjši trg. Čeprav so sodobne razsežnosti obeh krajev popolnoma drugačne, je slovensko ime ostalo v rabi ob uradnem italijanskem

Beneska utrdba na vrhu vzpetine Montefalcone. Foto: Primož Pipan.

imenu Monfalcone, ki je okrajšano ime vzpetine Montefalcone v pomenu 'Sokolji hrib'. Sokola ima Tržič tudi v svojem grbu.

Geografska in obenem strateška lega mesta sta izjemni. Prav tu je najsevernejša točka Sredozemskega morja, saj se Jadransko morje zajeda najgloblje v srednjo Evropo. To dejstvo je skupaj s prometnimi povezavami prek Alp proti Avstriji botrovalo nastanku pomembnega pristanišča, ki je specializirano zlasti za pretovor lesa in razsutega tovora. Vse bolj postajajo pomembne tudi druge vrste blaga, ki se tu pretovarjajo na vlake in nadaljujejo pot po hitri in izredno pretočni progji prek Trbiža v Avstrijo in naprej po srednji Evropi. Zaradi tega tržiško pristanišče postaja vse pomembnejši člen v verigi severnojadranskih pristanišč. Povprečni skupni letni pretovor znaša dobre 4 milijone ton. V recesijskem letu 2009 so rezultati nekoliko slabši, saj so v prvih desetih mesecih pretovorili le 2,75 milijona ton tovora.

Tržič je predvsem industrijsko mesto. Med raznimi tovarnami ima v njem enega od svojih sedežev znana ladjedelnica Fincantieri, ki izdeluje luksuzne čezoceanske potniške ladje za več tisoč potnikov. Z gradnjo ladij sta se začela ukvarjati brata Kozulić (Cosulich), ki sta, najprej v Trst, in zatem v Tržič, prišla z otoka Lošinja. Iz nekoč majhne delavnice je nastala ena najpomembnejših evropskih ladjedelnic. Prav zaradi nje je Tržič močna trdnjava delavstva. Delo je v mesto že v preteklosti privabilo številne Slovence in Hrvate. Zanimivo je, da je bil Tržič neposredno po drugi svetovni vojni eno od pomembnejših oporišč socialni-

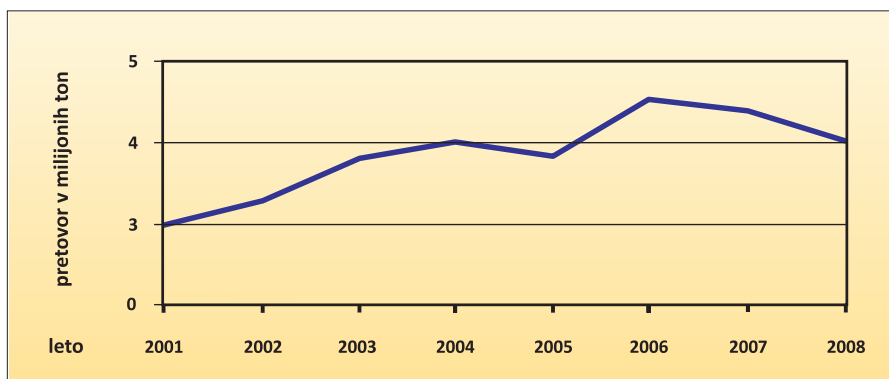
Pogled na Tržič; v ozadju termoelektrarna in ladjedelnica. Foto: Primož Pipan.

stične stranke, zato ni presenetljivo, da so v času diplomatskih bojov za novo jugoslovansko-italijansko mejo tržiški delavci zahtevali priključitev mesta k Jugoslaviji. Kot partizani so bili dejavni tudi med drugo svetovno vojno.

Le streljaj od ladjedelnice stoji na približno 20 ha velikem območju termoelektrarna, ki daje mestu tudi energetskega pečat. Njeni štiri bloki imajo instalirano moč 976 MW, kar je za 100 MW več kot Termoelektrarna Šoštanj. Prva bloka, ki sta začela obratovati v letih 1965 in 1970, za delovanje uporabljata tako premog kot mazut. Tretji in četrti blok, ki sta bila dograjena v letih 1983 in 1984, uporabljata izključno mazut. V z energenti siromašni Italiji ima tržiška termoelektrarna pomemben delež. Po podatkih iz leta 2002 je proizvedla dober odstotek celotne italijanske električne energije. Ker Italija išče nove energetske vire,

Preglednica 3: Primerjava pretovora v pristaniščih ob Tržaškem zalivu v letih 2001 in 2008 (vir: medmrežje 1, medmrežje 3 in medmrežje 4).

leto	Tržič		Koper		Trst		skupaj	
	pretovor v milijonih ton	delež (%)	pretovor v milijonih ton	delež (%)	pretovor v milijonih ton	delež (%)	pretovor v milijonih ton	delež (%)
2001	2,96	4,82	9,35	15,22	49,14	79,96	61,45	100,00
2008	4,02	6,45	15,36	22,47	46,12	71,08	65,89	100,00

Pretovor tržiškega pristanišča v letih 2001–2008 (vir: medmrežje 1).

se spet pojavljajo zamisli o gradnji jedrskih elektrarn. Po poročanju lokalnih medijev naj bi bila ena od možnih lokacij v okolici Tržiča, čemur pa lokalna skupnost nasprotuje. Sicer pa ima Tržič lepo ohranjeno staro jedro, zgoščeno okrog katedrale in mestne hiše. Tik nad mestom se dviga grič z utrdbo La Rocca, ki so jo v obrambne namene zgradili Benečani. V njej je manjši muzej, posvečen krasu in krasoslovju, v neposredni okolici pa so speljane številne tematske poti po prazgodovinskih gradiščih in vojaških jarkih iz prve svetovne vojne. Na grič se spleča povzpeti zaradi izjemnih razgledov na mesto, njegovo industrijsko cono, celotno Laško in izliv reke Soče.

Literatura in viri:

- Aree naturali protette del Friuli Venezia Giulia. Direzione centrale risorse agricole, naturali e forestali. Prospett. Videm. Bufon, M., Kalc, A. 1995: Krajevni leksikon Slovencev v Italiji – Goriška pokrajina. Založba Devin. Trst, 286 str.
- Dolhar, R. 2006: Zahodni rob. Mohorjeva. Celovec, 133 str.
- Friuli Venezia Giulia – guida storico artistica naturalistica. Bruno Fachin Editore. Trst, 2004, 336 str.
- Klemše, V. 2005: Slovenci v Laškem. SKŠRD Tržič. Tržič, 149 str.
- Medmrežje 1: <http://www.porto.monfalcone.gorizia.it/eng/tables.asp>, 17. 11. 2009.
- Medmrežje 2: <http://www.a2aproduzione.it/>, 17. 11. 2009.
- Medmrežje 3: <http://www.luka-kp.si>, 17. 11. 2009.
- Medmrežje 4: <http://www.porto.trieste.it/>, 17. 11. 2009.
- Medmrežje 5: <http://www.verdiregionelombardia.net>, 17. 11. 2009.
- Prežihov, V. 1950: Doberdob: vojni roman slovenskega naroda. Slovenski knjižni zavod. Ljubljana, 394 str.
- Simič, M. 1996: Po sledih soške fronte. Mladinska knjiga. Ljubljana, 231 str.
- Stranj, P. 1996: Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine. Slovenski raziskovalni inštitut. Trst, 366 str.

JUGOVZHODNA FURLANIJA

Andrej Bandelj

Vodja: Andrej Bandelj, univerzitetni diplomirani geograf, samostojni podjetnik s področja turističnega vodenja in raziskovalne dejavnosti

Ekskurzija je bila izvedena 4. aprila 2009.

Potek poti: Ljubljana – Sežana – Tržič – izliv Soče – Fossalon – Gradež – Oglej – Červinjan – Palmanova – Sežana – Ljubljana

Postaje: 1. Izliv Soče – otok Cona
2. Izliv Soče – ribiška vas Caneo
3. Fossalon
4. Gradež
5. Gradeška laguna
6. Oglej
7. Palmanova

Uvod

Poimenovanje Furlanija - Julijska krajina (*Friuli Venezia Giulia*) je politično, saj se je ime Julijska krajina nekoč nanašalo tudi na celotno območje zdajšnje zahodne Slovenije, ki je bilo po prvi svetovni vojni z rapalsko pogodbo priključeno h Kraljevini Italiji. Po letu 1947 je Italija obdržala le manjši del ozemlja, ki ga je upravno razdelila na Tržaško in precej zmanjšano Goriško pokrajino. Večji del 7845 km² velike italijanske dežele torej sestavlja Furlanija v ožjem pomenu besede.

Etimologija tega poimenovanja sega v čas Rimljanov in Julija Cezarja. Med njegovo vladavino je namreč nastala vojaška postojanka Forum Iulii, zdajšnji Čedad. Iz njenega imena izhajata tako poimenovanje gorovja Julijske Alpe (*Alpi Giulie*) na severu kot tudi ravninske pokrajine Furlanije z izvirnim imenom Friuli na jugu. Sodobne upravne meje se z zgodovinskimi ne skladajo povsem, saj je del tradicionalne Furlanije, ki na zahodu sega do reke Livenze, zdaj del dežele Benečije (*Veneto*).

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

V Furlaniji - Julijski krajini živi približno 1,2 milijona ljudi (medmrežje 1). Etnična podoba dežele na meji med Sredozemljem in srednjo Evropo je precej pestra. Poleg Italijanov, Slovencev in majhne nemško govoreče skupnosti so večinsko prebivalstvo Furlani, ki jih je približno 700.000.

Gre za narod, katerega pravice so bile do nedavnega potisnjene v ozadje, zdaj pa je pri uveljavljanju rabe maternega jezika precej uspešnejši od Slovencev. Tako lahko v Furlaniji opazimo številne dvo- ali večjezične cestne oznake, v Vidmu (furlansko *Udin*, italijansko *Udine*), zgodovinski prestolnici Furlanov, pa deluje tudi univerza s furlanskim učnim jezikom.

Geografske značilnosti jugovzhodne Furlanije in njena zgodovinska vloga

Za Furlanijo sta značilna gorat severni del (Karnija oziroma Karnijske Alpe) ter obsežna ravnina v osrednjem in južnem delu, ki se prek pasu značilnih lagun stika z Jadranskim morjem. V grobem se ravninska Furlanija deli na zgornjo in spodnjo, pri čemer meja med njima poteka po tako imenovani črti izvirov. Gre za območje, kjer izpod prodnih nanosov in ostalih naplavin izvira voda, ki je poniknila na vznožju Alp. Potek črte izvirov označujejo kraji Pordenone, Codroipo in Palmanova.

Spodnja Furlanija z nadmorsko višino le nekaj metrov je izrazito bolj vodnata. Zaradi tega je v tem delu pas lagun, med katerimi sta najpomembnejši Maranska in Gradeška. Predmet te ekskurzije je bližnja okolica Gradeške lagune, med spodnjim tokom Soče na vzhodu in cesto Gradež–Oglej–Palmanova na zahodu.

Površje tega območja je geološko zelo mlado in ga še vedno intenzivno oblikuje zlasti naplavljanje rek. Najpomembnejša je Soča, v katero se nekaj kilometrov severneje izlivajo vodotoki Ter, Nadiža in Idrija, medtem ko se reka Ausa izliva neposredno v Maransko laguno. Obe reki sta v preteklosti večkrat spreminjali svoj tok in se v morje izlivali na različnih točkah.

V tem delu se je močno spreminjala tudi obalna črta Jadranskega morja. K temu je poleg naravnih procesov precej pripomogel tudi človek z izsuševanjem in zasipavanjem lagunskih oziroma mokriščnih območij. Najlepši primer je ozemlje, kjer je postavljena vas Fosalon di Grado.

Rečne naplavine v jugovzhodni Furlaniji so odločilno prispevale k njeni izraziti kultivaciji. Rodovitna prst je v veliki meri izkoriščena za kmetijsko pridelavo, kar daje tej pokrajini pečat izrazite antropogenosti. Glavne kmetijske panoge so vinogradništvo, sadjarstvo in poljedelstvo, ki so izjemno tehnološko podprte. Lastniki zemljišč namreč uporabljajo naj-sodobnejše tehnologije tako za obdelovanje zemlje kot za nujno potrebno namakanje zemljišč v poletnem času. Izrazita prednost tega območja so velike parcele, ki omogočajo tržno uspešno pridelavo.

Skladno s prevladujočo kmetijsko dejavnostjo so se oblikovala tudi naselja. V glavnem gre za velike obcestne vasi, ki so dandanes marsikje med sabo spojene. V njih prevladujejo

Naravnogeografska členitev Furlanije - Julijske krajine. Avtor: Andrej Bandelj.

velike hiše s pripadajočimi gospodarskimi poslopji, postavljenimi ob robu ali sredi obdelovalnih zemljišč.

Ob pomembnejših križiščih ali na strateških točkah so že v predrimski dobi nastala mesta, ki so doživljala zelo različno usodo. Medtem ko se je lagunski Gradež (*Grado*) povečeval in postal eno najpomembnejših turističnih naselij na jadranski obali severno od Benetk, je v rimskem času veličastni Oglej (*Aquileia*) le še povsem navadna vaška naselbina. Posebnost med mestnimi naselji je načrtno zgrajeno mesto – utrdba Palmanova.

Prav zgodovinska vloga, ki močno presega sodobne okvire jugovzhodne Furlanije, je dejavnik, ki v te kraje privablja številne obiskovalce. Skozi celotno zgodovino jih je zaznavala predvsem obmejnost. Tako so na primer Rimljani zgradili postojanko v Ogleju

Notranjost Popponove bazilike z izjemnim talnim mozaikom razkriva nekdanjo veličino Ogleja, ki je imel pomembno vlogo tudi v zgodovini Slovencev. Foto: Primož Pipan.

zato, da bi Rimsko cesarstvo obvarovali pred vpadi ljudstev z vzhoda. Pozneje je mesto postalo izhodišče za njihove osvajalske pohode v Podonavje. Sčasoma je zraslo v četrto najpomembnejše rimsko naselje na ozemlju sodobne Italije. Po propadu Rimskega cesarstva so se prav tu prepletali vplivi Bizanca in Frankov, položaj pa je še dodatno zapletel prihod Langobardov, ki so si za prestolnico izbrali bližnji Čedad.

Od 13. stoletja dalje je bilo območje jugozahodne Furlanije na stiku interesnih sfer Beneške republike in Habsburške monarhije. Prav tu je dolga stoletja potekala njuna meja, čeprav ji je bilo zaradi vrste majhnih enklav težko slediti. Nazadnje se je ustalila med Palmanovo in Červinjanom (*Cervignano del Friuli*), nakar je sledila reki Ausi do njenega ustja v Maranski laguni.

Politična meja, tokrat italijanske države, se je pomaknila proti vzhodu šele po uničujočih vihrah prve in druge svetovne vojne.

OPIS POTI

Postaja 1: Izliv Soče – otok Cona

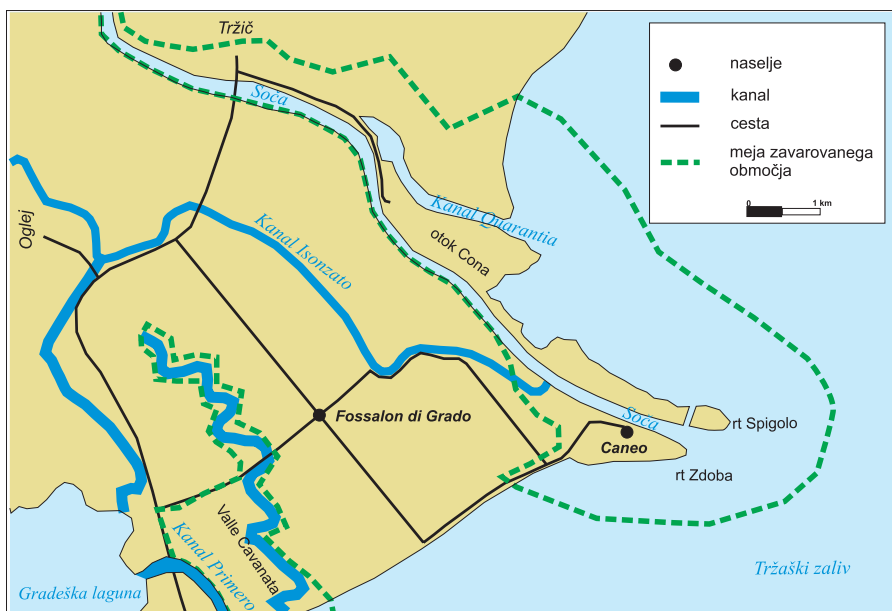
Reka Soča priteče v Tržaški zaliv iz osrčja slovenskega dela Julijskih Alp. Zadnja tretjina njenega toka je v Italiji. Italijani jo imenujejo Isonzo, Furlani pa Lusing. Zaradi obsežnih prodnih nanosov in izkoriščanja velikih količin vode za namakanje ter pridobivanje električne energije se predvsem v poletnem času pogosto zgodi, da reka v tem delu presahne. Voda se v strugi ponovno pojavi šele v zadnjih kilometrih pred izlivom, kjer pa je vodostaj odvisen tudi od plimovanja morske gladine.

Zadnjih 15 kilometrov rečnega toka je skupaj z neposredno okolico vključenih v Naravni deželni rezervat Izliv Soče (*Riserva Naturale Regionale Foce dell'Isonzo*). Ta na 25 km² združuje mnoge slikovite naravne vrednote, ki so nastale v mokriščnem pasu ter na stiku rečnih in morskih ekosistemov.

V severnem delu tega rezervata je otok Cona (*Isola della Cona*). O otoku je govora zato, ker je izliv Soče pravzaprav razdeljen v dva kraka. Severni krak Italijani imenujejo Quarantia. Da bi preprečili naplavljanje morskega dna v plitvem Tržiškem zalivu (*Golfo di Panzano*), kar bi lahko onemogočalo normalno delovanje tržiškega pristanišča in ladjedelnice, so na njem zgradili umetno pregrado. Zaradi tega zdaj večina soške vode teče še približno pet kilometrov naprej proti jugovzhodu, vse do ustja med rtoma Zdoba (*Punta Sdobba*) na levem bregu in Spigolo (*Punta Spigolo*) na desnem. Med obema rečnima krakoma je nastal otok Cona, ki je osrčje naravnega rezervata in privablja številne obiskovalce.

Na skrajnem severozahodu otoka so postavili sprejemni in informacijski center, od koder ljudi usmerjajo na številne učne poti, kjer si je mogoče ogledati zlasti izredno zanimiv živalski svet tega območja.

Posebnost med tukajšnjimi živalmi so napol divji konji iz francoske pokrajine Kamarge (francosko *Camarque*) v delti reke Rone. Sem so jih naselili zaradi podobnega naravnega

Območje izliva Soče in Fossilona. Avtor: Andrej Bandelj.

Učna pot je mestoma speljana po privzdignjenih lesenih stezah. Foto: Primož Pipan.

Kamarški konji na otoku Cona. Foto: Andrej Bandelj.

okolja. Ta vrsta konj namreč najraje živi v mokriščih. Pred časom so dva takšna konja v znak partnerskega sodelovanja z otoka Cone preselili v slovenski naravni rezervat Škocjanski zatok pri Koprju.

Zanimivo je, da je na spreminjanje mokrišča okrog sprejemnega centra v zadnjem času izrazito vplival človek. Dinamika dogajanj razkriva razlike v vrednotenju koristnosti takega okolja. Najprej so se lastniki zemljišč odločili mokrotno površje povsem izsušiti in ga uporabiti za koruzna polja. Ob razglasitvi naravnega rezervata so znova vzpostavili prvotno, naravno stanje, ga prepustili naravnemu razvoju in namenili razmeroma nemotenemu življenju kamarških konj in predvsem številnih vrst ptic, ki tu gnezdiijo ali se vsaj za kratek čas ustavijo v selitvenem obdobju.

Poudariti je treba, da peš obisk naravnega rezervata ni vedno mogoč, saj se ob visoki vodi po stezi do izliva Soče ne da prebiti. Seveda je tudi takrat možen obisk s čolnom, kar omogoča povsem druge poglede na izjemno okolico zadnjih kilometrov "Bistre hčere planin".

Postaja 2: Izliv Soče – ribiška vas Caneo

Na desnem, jugozahodnem bregu Soče se lahko njenemu izlivu povsem približamo po asfaltirani cesti. Ta nas prek melioriranih polj Fossalona privede do vasice Caneo. Postavili

Izliv Soče v Tržaški zaliv. Foto: Andrej Bandelj.

Ribiška vasica Caneo. Foto: Primož Pipan.

so jo ribiči, ki ribarijo v spodnjem toku reke, pa tudi na odprtem morju. Gre pravzaprav zgolj za ozko uličico, ob kateri so tesno pozidane majhne hiše. Ob koncu ceste je majhen, a slikovit pristan z ribiškimi čolni in mrežami. Nekoč je bil Caneo stalno naseljen, zdaj pa ga ljudje uporabljajo zlasti ob koncih tedna, ko vanj, poleg ribičev z družinami, pridejo izletniki, ki uživajo v sprehodih ob Soči in ribjih jedeh, ki jih pripravljajo v tamkajšnji majhni restavraciji.

Za zadnjimi vaškimi hišami se napotimo čez mostiček in po stezi prispemo do razgledega stolpa. Ker ta stoji le dobrih sto metrov od izliva Soče, se z njega ponuja lep pogled na rečno ustje, odprto morje ter kraško obalo Tržaškega zaliva na vzhodni strani, pa tudi na Trst in slovenska obalna mesta v daljavi.

Med sprehodom po okolici nas obdaja visoko trstičje, v katerem imajo bivališče raznovrstne živali. Žal lahko ob reki in na morski obali opazujemo tudi vso vidno nesnago, ki se nakopiči tako ob preobremenjenem Tržaškem zalivu kot tudi ob Soči.

Postaja 3: Fossalon

25 km² veliko območje med izlivom Soče in Gradeško laguno se imenuje Fossalon. Tako se imenuje tudi edino naselje v tej pokrajini, ki pa ima pristanišče *di Grado*. Nekoč je bilo območje Fossalona zamočvirjeno. Prek njega je tekla Soča in iskala poti do morja, pri čemer se je njen tok pogosto spreminjal. Načrte za izsušitev in kmetijsko rabo so izdelali že za časa Avstrije, vendar je do večjih melioracijskih del prišlo šele pod Italijo, zlasti po drugi svetovni vojni. Takrat so tu opravili tako imenovano bonifiko. Glagol *bonificare* v italijanščini pomeni 'izboljšati'. Številna tovrstna dela so opravili že v času fašizma, ko je država izvajala izsuševanje močvirnih območij v okviru boja proti malariji. Mnoga močvirja so bila namreč legla komarjev, ki so prenašali to nalezljivo in nevarno bolezen. Bonifiko imamo tudi na ozemlju Republike Slovenije. Gre za izsušeno območje nekdanjega morja pred središčem Kopra.

V Fossalonu so močvirnato površje povsem izsušili in vodo preusmerili v pravokotno spletno sistem kanalov. vzdolž njih so na nasipih ceste, ob katerih so zgradili hiše. Prostrana območja so namenili kmetijstvu, zato se dandanes tu razprostirajo obširna in intenzivno obdelana polja. Le majhen del pokrajine je ohranjen v prvotni, naravni obliki. Na tem območju je naravni rezervat Valle Cavanata.

Po drugi svetovni vojni in vzpostavitvi nove državne meje med Italijo in Jugoslavijo se je v Fossalon naselilo veliko Italijanov iz Istre. O njihovi navzočnosti pričajo imena cest, ki spominjajo na istrske kraje, ki so jih zapustili kot optanti. Tako lahko, poleg imena *Via Istria* (Istrska ulica), vidimo na primer tudi *Via Buie* (Bujska ulica). Osrednja cesta se simbolično imenuje *Via del Vittoria* (Ulica zmage), lahko pa se zapeljemo tudi po *Via Isonzo vecchio* (Ulica stare Soče), ki opozarja na že omenjeno spreminjanje rečnega toka.

Na severovzhodnem robu naselja poteka plovni kanal Isonzato, kar bi lahko prevedli kot Mala Soča. Tudi v njem lahko opazujemo veliko ribiških čolnov, pa tudi posebnih mrež, ki

jih v teh krajih uporabljajo za ribarjenje. Veliko mrežo na nosilcih potopijo v vodo. Ko se nad njo zbere jata rib, jo enostavno dvignejo iz kanala.

Območje Fossalona in bližnjega ustja Soče sega globoko v Tržaški zaliv, zato je pomembna tudi njegova strateška vloga. Prav zato je nekoč ob kanalu Isonzatu stala vojašnica.

Fossalon je prav tako znan po meteorološkem radarju, ki spremlja vremensko dogajanje tudi nad precejšnjim delom Slovenije, zato njegove posnetke uporabljajo mnoge slovenske ustanove. V preteklih letih je bil fossilonski radar tudi cilj nekaterih strokovnih ekskurzij iz Slovenije, povezanih s polemikami okrog postavitve podobnega radarja pri nas. Kot možne lokacije njegove postavitve so se omenjali Menina, Lisca, Vremščica, Slavnik ...

Postaja 4: Gradež

Sredi lagune je na otoku, ki jo ločuje od odprtega Jadrana, zraslo staro mesto Gradež. Njegovo ime izhaja iz latinske besede *gradus*, ki pomeni nekakšno 'pregrado', 'branic'. Na tem mestu so namreč že v rimskem času zavarovali vhod v oglejsko rečno pristanišče kakih 10 kilometrov severneje. V obdobju vdorov ljudstev z vzhoda, ki so povzročila propad Rimskega imperija, so se prvotni prebivalci Ogleja zatekli na majhne lagunske otoke in se na njih sčasoma za stalno naselili. Ta zgodba je pravzaprav enaka zgodbi o nastanku Benetk. Dejansko se je veliko Oglejcev preselilo tudi tja, zato lahko špekuliramo, da bi se Gradež lahko razvil celo v naselje, pomembnejše od Benetk.

Da je mesto nastalo na lagunskih otokih, lahko opazimo v njegovem najstarejšem delu. Ta je nekoliko dvignjen nad okolico, saj so hiše postavili na najvišjem delu otoka. Gradež je kmalu postal izredno pomembno versko središče. Vanj so prebegnili oglejski patriarhi, ki so tu utrdili svoj tako imenovani pomorski patriarhat. Medtem, ko je tisti na celini, v Ogleju najprej prišel pod vpliv Langobardov, pozneje pa dolgo ohranjal samostojnost in politično moč, se je gradeški razmeroma hitro znašel pod neposrednim vplivom Benetk. Prisotnost Benečanov je očitna v poimenovanju ulic in zgradb. Tako se v Gradežu za ulico namesto izraza *via* uporablja izraz *calle*, za trg pa izraz *campo* in ne *piazza*.

Razumljivo je, da so v Gradežu zaradi nekdanjega statusa verskega središča ohranjeni predvsem cerkveni objekti. Osrednji trg je po nekdanjih patriarhih poimenovan Campo dei patriarhi. Ob njem stojita nova in stara bazilika. Obe sta izjemna arhitekturna in zgodovinska spomenika. Nova je posvečena zavetnici mesta sv. Evfemiji. Zgrajena je bila v 6. stoletju in krasijo jo slikoviti talni mozaiki. Ob njih sta ogleda vredna še bogat lapidarij in osmerokotna krstilnica. Še stoletje starejša je le nekaj deset metrov oddaljena Marijina bazilika. Tako kot nova bazilika sv. Evfemije je tudi ta triladijska in opremljena z bogatimi talnimi mozaiki. Okrog dvesto metrov vstran si lahko pred mestno hišo ogledamo temelje še ene starokrščanske cerkve.

V sodobnosti je Gradež s skoraj 9000 prebivalci zlasti turistično naselje. Število prebivalcev se občutno poveča v poletni turistični sezoni. Turistični delavci območje mesta tržijo pod sloganom "otok sonca". Zaradi bližine avtoceste proti Avstriji in Nemčiji prevladujejo

Stara bazilika v Gradežu. Foto: Primož Pipan.

Gradež je prijetno mesto ce za pohajkovanje. Foto: Primož Pipan.

Gradeška plaža v pomladanskem mrtvilu. Foto: Primož Pipan.

gostje iz teh dveh držav. Nastanijo se lahko v velikih turističnih naseljih, ki se razprostirajo ob cesti od Gradeža proti Tržiču. Tam so zgradili hotele, apartmajška naselja in uredili turistične kampinge. Turistično infrastrukturo dopolnjujejo marine, bazenski kompleksi, golf igrišča, zabavišča in drugi objekti. Vz dolž obale se razprostirajo velike peščene plaže.

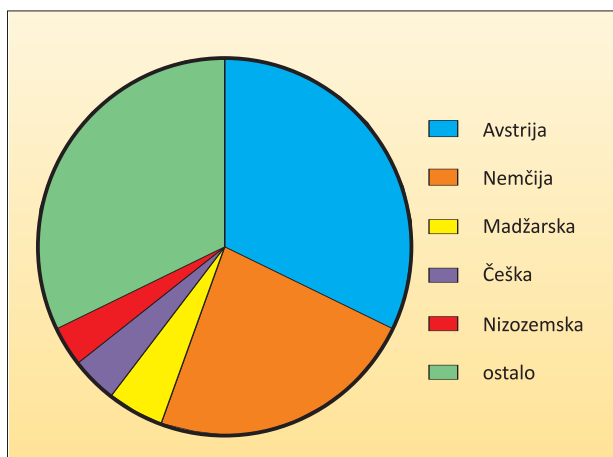
V poletni sezoni leta 2009 so v Gradežu v primerjavi z letom prej zabeležili 6,7-odstotni porast števila nočitev italijanskih gostov in 3,9-odstotni porast nočitev tujih gostov, kar pomeni, da Gradež ostaja trdno na prvem mestu lestvice najbolj obiskanih krajev v celotni Furlaniji - Julijski krajini. Ob tem velja navesti podatek, da so leta 2008 z obmorskim turizmom ustvarili kar 58 % vrednosti celotnega turističnega prometa v tej deželi.

Preglednica 4: Temeljni turistični kazalci Furlanije - Julijske krajine za leto 2007.

število postelj	število gostov	število nočitev	povprečno trajanje bivanja
153.178	1.919.023	8.734.025	4,55 dni

vir: <http://www.regione.fvg.it>

Gradež je s celino povezan z dvema cestama. Prva vodi proti severozahodu do Tržiča. Speljana je prek kratkega mostu nad plovnim lagunskim kanalom, imenovanim Primero. Cesta proti Ogleju in Palmanovi poteka po umetnem nasipu čez Gradeško laguno.

Delež tujih gostov v Furlaniji - Julijski krajini po državah njihovega bivanja leta 2008 (vir: <http://www.ud.camcom.it/studi/allegati/Turismo>).

Postaja 5: Gradeška laguna

Italijanska obala severnega Jadrana je znana po lagunah. Zaradi minimalne nadmorske višine oziroma lege v višini morske gladine so v lagunskem pasu velika priobalna območja, katerih podoba se s plimovanjem izrazito spreminja.

Glavno območje lagun se razprostira med Lignanom na zahodu in točko Bocca di Primero

na vzhodu. Največji laguni se po obalnih naseljih imenujeta Maranska in Gradeška laguna. Obe sta od odprtega morja ločeni z nizkimi otoki, na primer San Andreo in Morgom. Med njimi so ozki preliv, tako imenovane *bocce*. V laguni se izliva več furlanskih rek, med katerimi sta najpomembnejši Stella in Ausa.

Za Gradeško laguno so značilne obsežne plitvine, ki jih prekinjajo nizki peščeni lagunski otočki. Poraščeni so s trstičjem in nizkim grmičevjem. Kot taki so zelo izpostavljeni vetrni eroziji in abraziji, zato so jih marsikje zavarovali s kamnitimi nasipi. Na otočkih so postavljene zelo zanimive ribiške hiše, izdelane iz trstičja. To so tako imenovani *casoni*. Beseda izhaja iz italijanskega izraza za hišo *casa*. Zanimivo je, da kamnitim pastirskim hiškam v Istri pravijo kažuni, pri čemer je podobnost obeh pomanjševalnic več kot očitna.

Na enem od lagunskih otočkov se je razvilo Marijino svetišče Barbana. Njegovi temelji so bili postavljeni že v 6. stoletju, ko so se tja pred napadi ljudstev z vzhoda zatekli kristjani. Pozneje je Barbana postala znana romarska pot, ki jo še posebno radi obiskujejo ribiči. Iz Gradeža vsako prvo nedeljo v juliju organizirajo tako imenovani *perdon*, procesijo čolnov do cerkve na otoku. Poudariti je treba pomen barbanskega svetišča za Slovence. Semkaj so s svojimi čolni nekoč redno romali tudi številni slovenski ribiči z obale med Štivanom in Trstom.

Prek Gradeške lagune poteka del zanimive plovne poti *Littoranea Veneta* (Beneška obalna pot). Gre za sistem umetnih kanalov in vmesnih lagun, po katerem je mogoča neprekinjena plovba med ustjem Soče in Benetkami po notranjosti Furlanskega nižavja, a le nekaj kilometrov od obale. Njen potek zlahka prepoznamo po velikih, v lagunsko dno zabitih pobarvanih lesenih kolih.

Postaja 6: Oglej

Najznamenitejši kraj jugovzhodnega dela Furlanije je zagotovo Oglej. Njegov sodobni obseg ni sorazmeren z nekdanjo močjo in slavo, vendar kljub temu njegovi zgodovinski spomeniki neprecenljive vrednosti privabljajo številne obiskovalce. Zaradi izjemnega pomena za človeštvo je Oglej vpisan na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine. Okolica mesteca velja za enega največjih še ne povsem raziskanih območij rimskih mest v Evropi.

Legenda o nastanku Ogleja je povezana z zgodnjima kristjanoma Mohorjem in Fortunatom, ki sta tjakaj prišla pokristjanjevat še v času, ko je bilo krščanstvo prepovedano. Odkrili so ju in dali obglaviti. Tako sta postala oglejska mučenca in zavetnika tamkajšnje cerkve. Leta 181 pred našim štetjem so si tu Rimljani utrdili postojanko. Ta je bila najprej namenjena za obrambo pred morebitnimi vdori sovražnikov z vzhoda, pozneje pa je postala izhodišče za osvajalske pohode v Podonavje. Zaradi strateške lege ob križišču trgovskih poti se je kraj hitro razvil v zelo pomembno tržno središče. Zgodovinarji trdijo, da je za časa njegovega največjega razcveta v njem živelo okrog 100.000 ljudi! Oglej je bil takrat deveto največje mesto celotnega Rimskega imperija in četrto največje na območju zdaj-

Oglejska bazilika sv. Mohorja in Fortunata, znana tudi kot Popponova bazilika. Foto: Andrej Bandelj.

Detajl oglejskega mozaika z upodobitvijo iskrenega petelina in hinavske želve. Foto: Andrej Bandelj.

šnje Italije. Pomembnejši so bili samo Rim, Milano (takrat Mediolanum) in Capua. Po letu 313, ko je z milanskim ediktom krščanstvo postalo uradno priznana vera, se je zlasti v cerkvenoupravnem smislu pomen Ogleja močno povečal. Do prelomnice v razvoju mesta je prišlo leta 452, ko so ga uničili Huni, prebivalstvo pa se je zateklo v lagune okrog zdajšnjih Gradeža in Benetk. Po obnovi in obdobju langobardske nadvlade je Oglej postal središče Oglejskega patriarhata, ki je bil nekakšna cerkvena država. Ta je postala pomemben dejavnik na širšem območju, saj je nadzirala celotno območje južno od reke Drave, torej tudi večji del zdajšnje Slovenije. Pozneje so sedež patriarhata preselili v Čedad in zatem v Videm. V 19. stoletju so na njegovem, takrat že močno zoženem območju, ustanovili goriško in videmsko nadškofijo. Moč Ogleja je zamrla in do začetka 20. stoletja je utonil v pozabo. Ko je prišlo do intenzivnih arheoloških izkopavanj, so bila odkritja tako epohalna, da so ime kraja znova ponesla širom sveta.

Arheoloških preostankov je veliko in glede na njihovo lego si lahko le približno predstavljamo, koliko jih je pod pozidanimi deli naselja še neodkritih. Poleg tistih, ki jih lahko vidimo *in situ*, si je vredno ogledati tudi arheološki muzej, ki spada med vodilne tovrstne ustanove v celotni Italiji. Med pomembnejšimi preostanki so bazilika, rečno pristanišče in forum.

Zdajšnja oglejska bazilika, posvečena tako Devici Mariji kot sv. Mohorju in Fortunatu, stoji na temeljih zgodnjekrščanske cerkve iz 4. stoletja. Pozneje je bila kar štirikrat prezidana, njen razvoj pa se je zaključil v 15. stoletju. Temeljna oblika zdajšnje cerkve je nastala v 11. stoletju, za časa patriarha Poppona, zato jo poznamo tudi pod imenom Popponova bazilika. Kakšen meter pod njenim tlakom so odkrili izjemno dobro ohranjen mozaik iz prvotne cerkve, ki je s površino 760 m² največji starokrščanski mozaik v zahodni in srednji Evropi. Sestavljen je iz kamnov različnih barv. Izdelovalci so vanj vdrali čudovite podobe, s katerimi so takratnim prebivalcem predstavljali krščanske ideje. V ta namen so uporabili v glavnem prizore iz živalskega sveta, pri čemer določene živali predstavljajo dobro, druge pa zlo. Značilen je na primer boj iskrenega petelina z zahrbtno in hinavsko želvo. Vidimo lahko tudi ribiče, ki v mreže lovijo ribe, kar je prisposodba za nove kristjane v občestvu. Lahko se spustimo tudi v kripto, kjer so, poleg nagrobnikov, ohranjeni ostanki povezovalnega trakta med dvema deloma prvotne cerkve. Nasproti zdajšnjega glavnega vhoda stoji krstilnica, na severni strani cerkve pa se dviga 73 m visok zvonik. Ta je od cerkvene stavbe ločen in predstavlja najlepši primer zvonika oglejskega tipa, ki je bil zgled mnogim cerkvam, tudi nekaterim v zahodni Sloveniji.

Severno od bazilike so ohranjeni ostanki nekdanjega rimskega rečnega pristanišča. Mnogi še vedno napačno domnevajo, da je bil nekoč pristan ob morju, nakar so ga od njega ločile naplavine Soče. Resnica je, da je tod nekoč tekla reka Natisso, najverjetneje današnja Nadiža, ki pa je pozneje spremenila svoj tok in postala pritok Soče. Pristanišče je bilo veliko, saj se ostanki privezov razprostirajo v dolžini več kot 200 m. Občudujemo lahko mogočne kamnite bloke, ki so jih uporabili za utrditev nabrežja. Tu so v rimskih časih iztovarjali tovor z ladj ali ga nanje natovarjali. S sredozemskih dežel so prevažali zlasti kmetijske pridelke kot so olje, vino in sadje, z alpskega območja pa kovine, predvsem železo iz province Norik, današnje Koroške.

Ostanki nekdanjega rimskega rečnega pristanišča. Foto: Brane Vidmar.

Ostanki rimskega foruma, središča živahnega dogajanja v mestu, ki je spadalo med največja v Rimskem imperiju. Foto: Brane Vidmar.

V bližini so še ostanki nekdanjega rimskega foruma. Stal je sredi mesta, na križišču glavnih cest *cardo* in *decumanus*, obkrožen s stavbami najpomembnejših meščanov ter upravnimi in trgovskimi objekti. Na tem mestu je še vedno križišče cest proti Gradežu, Trziču in Palmanovi.

Postaja 7: Palmanova

Še pred nekaj leti je Palmanovo večina Slovencev poznala zgolj po velikem nakupovalnem središču na njenem obrobju. Tja so prihajali tisoči potrošnikov, ne da bi vedeli, da se le kilometer vstran za obzidjem skriva pravi arhitektonski biser. Mesto, ki leži neposredno ob velikem avtocestnem križišču, kjer se od avtoceste Trst–Benetke odcepi avtocesta proti Vidmu in Beljaku v Avstriji, je posebnost med furlanskimi naselji.

Za razliko od večine drugih mestnih naselbin velja za mlado mesto, saj so jo načrtno zgradili šele leta 1593. Takrat je v neposredni bližini potekala meja med Beneško republiko in Habsburško monarhijo. Ko so Habsburžani močno utrdili Gradišče ob Soči (*Gradisca d'Isongo*), so jim Benečani vrnili z izgradnjo še veliko bolj dodelane Palmanove. Močna obrambna postojanka je bila potrebna tudi zaradi turške nevarnosti.

Mesto ima do potankosti dodelan tloris. Gre za devetkrako zvezdasto obliko, pri čemer se

S severne strani obrobja prostrani osrednji trg v Palmanovi katedrala sv. Marka in Justine iz leta 1636. Foto: Primož Pipan.

z osrednjega trga navzven radialno razteza devet ulic. Te so dodatno medsebojno povezane s tremi koncentričnimi krožnimi cestami. Palmanova je obdana z masivnim obzidjem, ki je dodatno utrjeno z vogalnimi trdnjavami in vodnim jarkom. V mesto vstopamo skozi troje utrjenih mestnih vrat, ki so poimenovana po mestih, kamor vodijo skozi njih speljane ceste. Na južni strani so Oglejska vrata, na severovzhodni Čedajska in na severozahodni Videmska.

Velik osrednji trg je bil namenjen zbiranju vojakov v primeru nevarnosti. Vojašnice so bile severno od tod, na prostoru za katedralo.

Literatura in viri:

Aree naturali protette del Friuli Venezia Giulia. Direzione centrale risorse agricole, naturali e forestali. Prospett. Videm. Brumat Dellasorte, G. Oglejska bazilika. Kratek vodnik, prospekt.

Bufon M., Kalc A. 1995, Krajevni leksikon Slovencev v Italiji – Goriška pokrajina. Založba Devin. Trst, 286 str. Dobrodošli v Furlaniji. Furlansko filološko združenje. Videm, 2003, 611 str.

Friuli Venezia Giulia – guida storico artistica naturalistica. Bruno Fachin Editore. Trst, 2004, 336 str.

Kunaver, J. 1991: Ob bregovih Soče. Mladinska knjiga. Ljubljana, 32 str.

Medmrežje 1: <http://www.friuliveneziaigiulia.info/news>, 17. 11. 2009.

Medmrežje 2: <http://www.ud.camcom.it/studi/allegati/Turismo>, 10. 11. 2009.

Medmrežje 3: <http://en.wikipedia.org/wiki/Aquileia>, 6. 11. 2009.

Medmrežje 4: http://en.wikipedia.org/wiki/Grado,_Italy, 6. 11. 2009.

Medmrežje 5: <http://en.wikipedia.org/wiki/Palmanova>, 5. 11. 2009.

Medmrežje 6: <http://www.regione.fvg.it>, 16. 11. 2009.

Merku, P. 1996: Slovenski toponimi med Oglejem in Sočo. Slavistična revija 44-1. Slavistično društvo Slovenije. Ljubljana, str. 83–85.

Ogrinec, D. 2004: Med pticami in valovi v laguni Gradež. Svet in ljudje 7-6. ČZD Kmečki glas. Ljubljana, str. 48–55.

Pagotto, B. 2005: Popponova bazilika. Svet in ljudje 8-6. ČZD Kmečki glas. Ljubljana, str. 44–51.

Stranj, P. 1999: Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine. Slovenski raziskovalni inštitut. Trst, 366 str.

GORICA Z OKOLICO

Aldo Rupel

Vodja: Aldo Rupel, upokojeni profesor telesne vzgoje in nekdanji sodelavec Slovenskega raziskovalnega inštituta

Ekskurzija je bila izvedena 23. maja 2009.

Potek poti: Ljubljana – Vrtojba – Gorica – Oslavje – Števerjan – Podgora – Štandrež – Ljubljana

Aldo Rupel med razlago udeležencem ekskurzije na dvorišču Doma Andreja Budala v Štandrežu. Foto: Primož Pipan.

Uvod

*Gorica sončna, glej, iz tvojih tal
planinsko cvetje klije, pesem prerojena
pod tvojim nebom nam sproščena
kipi kot bistre Soče srčni val.
Po sveti zemlji tej,
Gorica, orji, sadi, sej!*

*Izmeri nam duha in voljo, moč,
na čelu smelost, v srcu vero živo,
jeklenih mišic zmeri nam tetivo,
gremo mi, čez gore prodirajoč.
Vse steze zaznamuj!
Gorica, nam značaje trdne kuj!*

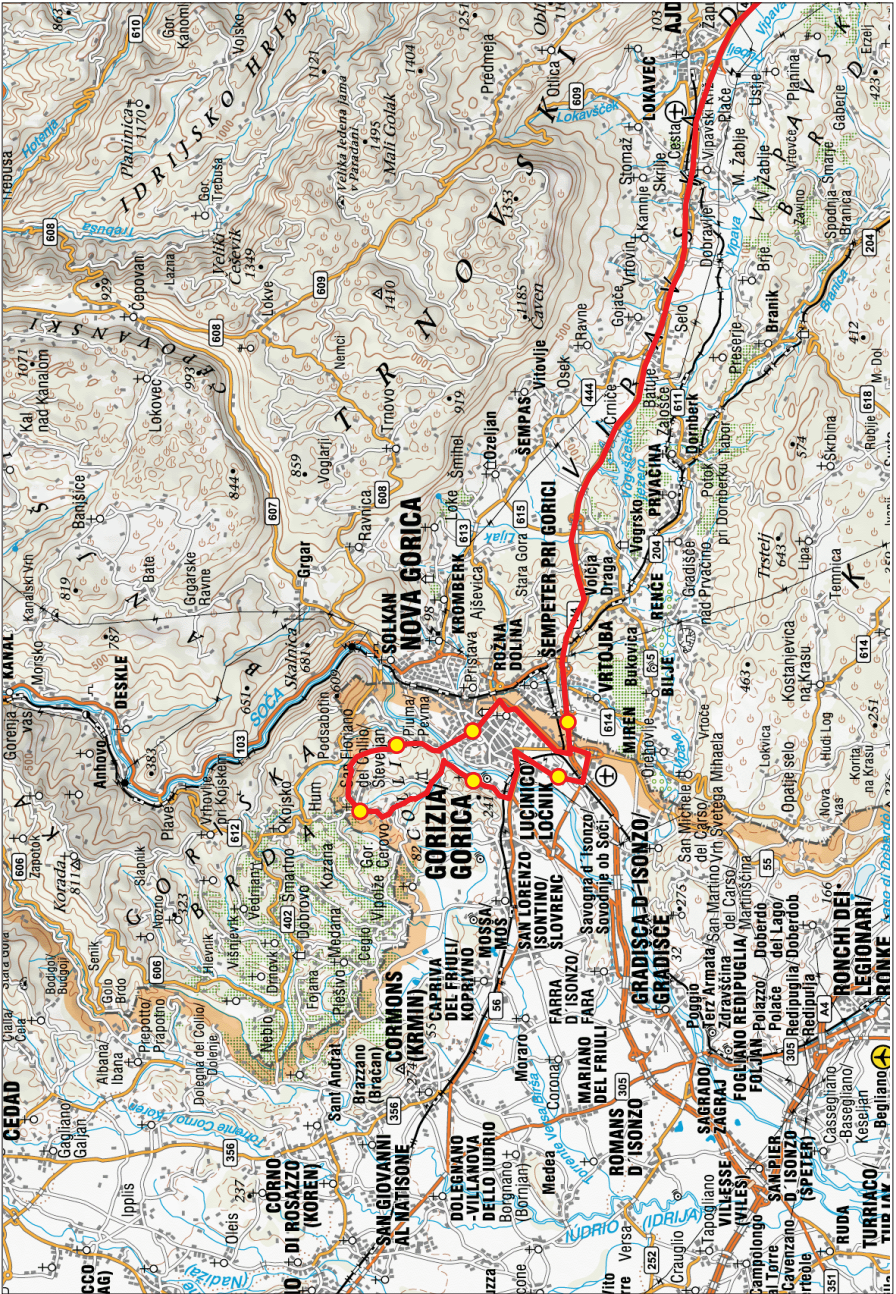
*V nas blisk z višav, v nas dih s planin,
ves rožencvet, vsa sonca, vsi snegovi,
žare se nam premagani vrhovi,
nas spremljajo nahrbtnik, vrv, cepin.
Zdaj skrij svoj vojni meč,
Gorica, utrgaj očnico, encijan in sleč!*

*Klicarji glasni smo z gora,
otroci sonca in zraka, prostosti,
v nas vrelci zdravja so, blagosti,
vse žlahtnosti izpijemo do dna.
Prinašamo ti rož, zelišč, medic,
Gorica, pij iz čaše vseh zdravic!*

Ludvik Zorzut, Gorica (Gorica, Vodnik po mestu in sledovih slovenske prisotnosti 2008)

Gorica (*Gorizia*) je v mejah sodobne italijanske države glavno mesto Goriške pokrajine, ki meri 467,03 km². V njej živi približno 140.000 prebivalcev. Skupaj s Tržaško, Videmsko in Pordenonsko pokrajino sestavlja Furlanijo - Julijsko krajino, eno izmed dvajsetih italijanskih dežel. Goriška pokrajina zavzema 6,8 % ozemlja Furlanije - Julijske krajine. Gorica je tudi središče občine, ki poleg mesta zaobjema okoliška naselja Štmaver (*San Mauro*), Štandrež (*San Andrea*), Ločnik (*Lucinico*), Podgora (*Piedimonte del Calvario*), Pevma (*Piuma*) in Oslavje (*Oslavia*).

V mestu so še sedeži okrajnega sodišča, prefektуре (vladno predstavništvo), kvesture (policija), pokrajinskega orožniškega poveljstva, vojaškega poveljstva, poveljstva finančne

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

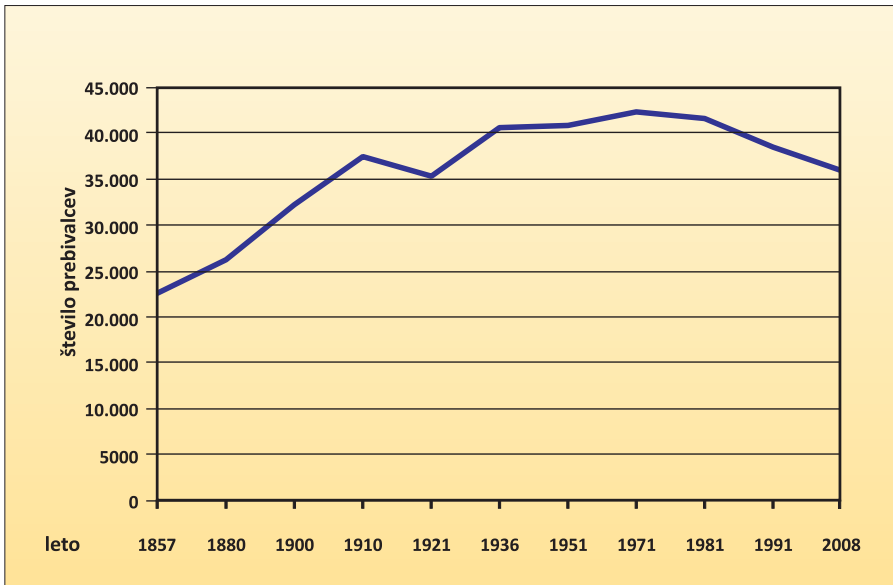
Pogled na Gorico z Goriškega gradu. Foto: Primož Pipan.

straže, krajevne zdravstvene enote, pokrajinskega laboratorija za higieno in preprečevanje okužb ter nadškofije.

V Gorici so tudi bolnišnice, železniška postaja, medkrajevna avtobusna postaja, turistično letališče, pokrajinsko šolsko skrbništvo, deželna ustanova za kmetijstvo, italijanske in slovenske šole vseh stopenj, glavna pošta s podružnicami, trgovinska zbornica, državna knjižnica, državni arhiv in sejmišče.

Najnižja nadmorska višina 38 m je na gladini Soče, najvišja točka pa vrh Sabotina, visok 609 m. Ozemlje goriške občine meri 41,11 km². Demarkacijsko črto severno in vzhodno od mesta so začrtali z Mirovno pogodbo leta 1947. Osimski sporazumi iz leta 1975 je niso spremenili in postala je uradna državna meja. Do malenkostnih sprememb je prišlo le na območju Sabotina.

Najvišje predele soške ravnice zasedata mesti Gorica in Nova Gorica. Ravnico na zahodu in severu obkrožajo Goriška brda (*Collio*) in Trnovski gozd, na vzhodu in jugu pa planota Kras, ki se z vrha Trstelja proti zahodu spušča v suho dolino Dol, nakar se spet dvigne na Šmihel ali Debelo grižo (275 m). Proti ravninskemu Furlanskemu nižavju se odpira le na jugozahodu. Ko se Soča osvobodi Grgarske tesni in steče pod pobočji Oslavja in Kalvarije (tod si je vodni tok izdolbel do 35 m globoko deber), pušča na svoji levi široko ravninsko območje, iz katerega se dvigata Kostanjevica in Grajski grič. V ta ravninski pas se steka več dolin: z vzhoda Vipavska in Rožna dolina, Volčja draga in Kromberška dolina, z juga suha dolina Dol, s severa pa globoko vrezana Soška dolina in dolina briškega vodotoka Pevnice.

Spreminjanje števila prebivalcev Gorice med letoma 1857 in 2008.

Območje je izpostavljeno sredozemskim zračnim tokovom, pozimi tudi tistim s Trnoveške planote in njenega zaledja. Letno prejme povprečno 1380 mm padavin. Sneži največ štiri dni v letu. Veter skoraj nikoli ne piha s hitrostjo več kot 50 km/h. Povprečna letna temperatura je 12,5° C.

Gorica je od nekdanjega križišča poti v smereh sever–jug in vzhod–zahod. Severna vpadnica prispe po Soški dolini iz Tolmina in se nadaljuje skozi Dol proti Tržiču (*Monfalcone*) in Trstu (*Trieste*). Vzhodna vpadnica prispe iz Vipavske doline oziroma Postojnskih vrat in se nadaljuje čez Sočo v Furlanijo oziroma v Brda. Sicer pa je mesto v neposredni bližini nastajajočega 5. avtocestnega koridorja. Železnica iz Tržiča je speljana skozi mesto proti Krminu (*Cormons*) in Vidmu (*Udine*), skozi Novo Gorico pa proti Sežani in Mostu na Soči.

Goriška občina v sedanjih mejah je imela leta 1890 26.790 prebivalcev, največ, 42.350, so jih našteali leta 1971, zdaj pa jih ima samo še nekaj več kot 36.000, od tega mesto nekaj tisoč manj.

Prva pisna omemba Gorice je iz leta 1001. Leta 1090 si je rodbina Pustriških in Lurnških grofov nadela ime Goriški grofje. V naslednjih stoletjih so si z zakonskimi zvezami pridobivali vse več ozemlja in se otresli oglejske nadvlade. Vrh moči so dosegli na začetku 14. stoletja. Iz tistega časa je tudi prvi mestni statut. Že prej so leta 1500 celotno oblast prevzeli Habsburžani. Leta 1615 so za nekaj mesecev zvladale Benetke. Prihod Marije Terezije (1740–1780) na čelo habsburškega cesarstva je mestu prinesel korenit zasuk. Cesarica je uvedla obvezen pouk do trinajstega leta starosti in je v ta namen na celotnem ozemlju

Mimohod enot jugoslovanske IV. armade 5. maja 1945 na Trzinu. Arhiv SLORI-ja.

odprla vrsto državnih šol. Učni jezik je bil nemški, kaj kmalu se je ob njem začela uveljavljati tudi slovenščina. Marija Terezija je razvoj Goriške omogočila s kmetijsko politiko. S spremembo meje je Gradišče vrnila Goriški grofiji, ki se je odtlej imenovala Goriško-gradiščanska grofija. V njej so bili Slovenci v večini, saj so sestavljali dve tretjini prebivalstva. Med vladanjem Marije Terezije je bila ustanovljena nadškofija. V nekajletnem obdobju Ilirskih provinc je bila Gorica pod Napoleonom, po letu 1918 pa je prešla pod Kraljevino Italijo. Goriška pokrajina je tedaj zaobjemala obsežno območje s Soško dolino do Vršiča, meja je bila na Petrovem Brdu, italijanska vojašnica Morbegna je bila visoko nad Doličem, tik pod vrhom Triglava ... Toda pozor: ker so bili na Goriškem na volitvah po prvi svetovni vojni izvoljeni trije Slovenci narodnjaki in en komunist, pa še ta je bil Slovenec, je oblast pokrajino razdelila med Trst in Videm. Leta 1927 jo je fašistična oblast obnovila, a ob tem poskrbela, da se izidi volitev ne bi ponovili. Takrat že ni bilo več slovenskih šol, društva so bila prepovedana, 105.000 Slovencev in Hrvatov se je moralo izseliti v Jugoslavijo, spreminjali so priimke, pa tudi pretepali, pobijali (ubitih je bilo 15 Slovencev), požigali ... Med drugo svetovno vojno je bil prvi sestanek Osvobodilne fronte septembra 1941 na Sabotinu. Med vojno je bilo mesto organizacijsko v popolni tajnosti razdeljeno na kvarte z uličnimi in soseskimi odbori, ki so za partizanske enote v Trnovskem gozdu zbirali hrano, oblačila, sanitetni in tehnični material. Leta 1943 je mesto prišlo pod nemško upravo, še prej pa se je kot vrhunec primorske vstaje "zgodila" Goriška fronta. Junija 1945 je mesto v upravo prevzela angloameriška vojska, po pariški Mirovni pogodbi septembra 1947 pa Italijanska republika. Sledil je pogrom nad Slovenci z napadi, požigom knjig, vdori v stanovanja, trgovine in pisarne. Slovenci oziroma Jugoslavija so v Gorici imeli svojo upravo (Narodni svet) le nekaj dni ob koncu prve svetovne vojne in 40 dni ob koncu druge svetovne vojne, potem ko sta mesto osvobodili Prešernova brigada in Škofjeloški odred v sklopu IX. korpusa.

Trg pred Severno postajo

Trg pred novogoriško železniško postajo, nekdanje ime Severna postaja, na Bohinjski progi, je skupni trg obeh Goric. Na njem je bilo od vstopa Slovenije v Evropsko zvezo do padca šengenske meje (2004–2007) in tudi zatem veliko glasbenih, športnih, družabnih in političnih srečanj.

Železniško postajo so ob prisotnosti številnih članov habsburške cesarske družine slovesno odprli leta 1906. Bila je druga železniška postaja v mestu, saj so Južno postajo, ki je zdaj glavna goriška železniška postaja, zgradili že v drugi polovici 19. stoletja. Proga Bohinjske železnice je Primorsko neposredno povezovala z Avstrijo. Po drugi svetovni vojni ima enotirna in neelektrificirana proga kljub čudovitim krajinskim doživljajskim vrednotam postransko vlogo. Po njej od Gorice do Bleda že vrsto let vozijo zgodovinski vlaki s parnimi lokomotivami.

Pred elegantno in mogočno postajno stavbo se razprostira novi veliki trg. Čeprav gre za

Člani Uredništev časopisov Isonzo Soča iz Gorice in Oko iz Nove Gorice si na novega leta dan na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja nazdravljajo čez mrežo pred Severno postajo. Zdaj je tam mozaik in mreže ni več. Arhiv SLORI-ja.

V središču krožnega mozaika na Trgu nove Evrope oziroma Transalpine je označen potek mejne črte med Italijansko republiko in Republiko Slovenijo. Po državni meji je bila nekoč speljana ograja, ki je sestrski mesti Gorico in Novo Gorico razdvajala kot čisto prava železna zavesa. Foto: Primož Pipan.

simbolni skupni trg, nosi dve imeni. Na slovenski strani se imenuje Trg nove Evrope, na italijanski pa Transalpina. Monumentalno zasnovano urbano kompozicijo objektov in radialno v trg iztekajočih se ulic arhitekta Maksa Fabianija je v desetletjih po drugi svetovni vojni razdvajala državna meja.

Nova ureditev trga, ki je presegla mejno črto, je z umestitvijo velikega krožnega talnega mozaika skupni prostor obeh mest poenotila in organsko povezala. Njegov avtor je tržaški slovenski umetnik Franko Vecchiet. Mozaik ponazarja simbolno eksplozijo mejnega kamna, ki je do leta 2004 označeval mejo med Gorico in Novo Gorico. Trg z mozaikom nove Evrope je postal simbol somestja obeh Goric, pa tudi simbol odpravljanja razmejevanj in evropskega združevanja.

V prostorih severne železniške postaje je stalna razstava Goriškega muzeja Državna meja na Goriškem 1945–2004.

Z mozaika v severni smeri vidimo Sabotin, ki je prav zaradi do nedavnega zastražene meje ohranil vrsto naravnih značilnosti. Na desnem vrhu je opaziti ostanke cerkve sv. Valentina. Še bolj desno sta bili do leta 2008 s kamni izpisani besedi NAŠ TITO. Po večkratnem premikanju kamnov s strani nasprotnikov in privržencev sta za zdaj od njega ostali le dve črki. Na

italijanski strani so po daljšem premoru vojaške oblasti spet prižgale svetlobno italijansko trobojnico, ki vsako noč žari s svojo sporočilnostjo. Sabotin pač "govori".

Sredi njegovega pobočja je vidna dolga zarez, ki jo ustvarja Sabotinska cesta. Dokončali so jo leta 1985 in je namenjena hitrejši povezavi med Brdi in Novo Gorico. Mejni prehodi v Brdih so imeli namreč neustrezen urnik za ljudi, ki so hodili v službo, zato je nova povezava po eksteritorialni cesti pomenila pravo olajšanje. 1,6 km dolg, ograjen odsek te prometnice je speljan po italijanskem ozemlju, kar spominja na prometno ureditev v nekoč na dva dela razdeljenem Berlinu.

Za Sabotinom se vzpenja Skalnica (681 m), kjer kraljuje mogočna bazilika, ki velja za najpomembnejšo romarsko pot v zahodni Sloveniji. Vse od ustanovitve jo upravljajo frančiškanski redovniki. Prva cerkev je na hribu stala že v 14. stoletju, a so jo porušili Turki. Ponovno je bila porušena med prvo svetovno vojno, junija 1915. Zdajšnja bazilika, zasnovana kot triladijska cerkev s prečno ladjo, je bila zgrajena leta 1928.

V južni smeri opazimo stavbo kostanjeviškega samostana z znano knjižnico in še bolj znano grobnico zadnjega francoskega kralja Karla X., ki se je v Gorico zatekel skupaj s svojim dvorom. Desno in levo od trga je še vedno razpeta mejna mreža, ki je prekinjena le za širino trga.

Na Goriščku – Trg Medaglie d'oro

Potoška ulica prečka prekrito, pod površjem kanaliziran potok Koren in mimo nekdanjega vodnega mlina pripelje do Goriščka, nekdanjega Catterinijevega trga in zdajšnjega Trga zlate kolajne (*Piazza Medaglie d'oro*). Do njega pridemo s severne smeri mimo Slovenskega dijaškega doma.

Stavba, v kateri je zdaj likovni licej Maks Fabiani, sega v fašistično obdobje; prej je bila tu plemiška vila, ki so jo v prvi svetovni vojni porušili. V dvajsetih letih prejšnjega stoletja so zgradili novo enonadstropno poslopje za mladino. Po drugi svetovni vojni so zgradili še drugo nadstropje. Na drugi strani ceste sta okostji dveh Langobardov iz 7. stoletja. Verjetno je bila tu vojaška stražarnica nad dolino Korna. Zatem je bila tu kmečka pristava, prav tako namenjena varovanju mestnega jedra.

Z Goriščka pelje proti vzhodu Škabrijelova ulica, ki se konča ob državni meji, kjer je bil do nedavnega mejni prehod za pešce. Po odpravi šengenske meje se brez zaprek nadaljuje v novogoriško Erjavčevo ulico. Nekdaj je ulica vodila do starega mestnega pokopališča na Grčni, ki je bilo na mestu, kjer je zdaj središče Nove Gorice, natančneje na območju okrog Rusjanovega spomenika. Zato se je takrat imenovala Pokopališka ulica.

Na Goriščku, na jugovzhodni strani trga, je do prvih let 20. stoletja stala enonadstropna stavba, v kateri je v svojem goriškem obdobju živel pesnik Simon Gregorčič. Ko so leta 1908 odprli tlakovano Ulico Silvio Pellico, so poslopje podrli. Na Gregorčičev goriški dom še vedno spominja mogočna cedra, ki raste na zeleni površini v neposredni bližini krožišča. Odtod je ob pesnikovem pogrebu krenila kočija s krsto proti Libušnjem, kjer je pokopan.

*Na Kornu ni več ure,
ki nam je kazala čas,
ko smo hodili študentje
trubadurit v vas.*

*Tudi Herkul z gorjačo
je odšel kdove kam –
brez njega in fontane
trga skoraj več ne poznam.*

*Ura in Herkul in znanci,
vse, o vse je šlo –
neznanec med tujci hodim,
pri srcu mi je težko.*

*Težko mi je in čutim
grozno puščobo in mraz –
na Kornu ni več ure,
ki bi kazala čas.*

Joža Lovrenčič, Na Kornu (1944) (Gorica, Vodnik po mestu in sledovih slovenske prisotnosti 2008)

Kulturni dom

Na vogalu med Semeniško ulico in Ulico Brass stoji slovenski Kulturni dom, odprt leta 1981. Načrt zanj je izdelal arhitekt Edo Mihevc; spominska listina sega v leto 1977. Kulturni dom je hram slovenske narodne skupnosti na Goriškem. Razpolaga z gledališko dvorano, ki ima 288 sedežev, ter malo dvorano za predstavitve in srečanja z 90 sedeži. Ob tem ima razstavno galerijo v dveh nadstropjih, baletno in trim sobo. V Kulturnem domu prirejajo kulturna srečanja, koncerte, razstave, mitinge, gledališke predstave in druge večje prireditve. Posebno pozornost si zaslužijo likovne in fotografske razstave ter italijanske in slovenske gledališke predstave. Poglavje zase so srečanja z avtorji, filmske projekcije, mladinske in otroške prireditve. V Kulturni dom zahajajo tudi italijanski someščani, saj si odgovorni prizadevajo, da bi bila ustanova kraj srečevanja med italijansko, slovensko in furlansko skupnostjo, skratka "hiša sožitja".

Ob Kulturnem domu je bila leta 1979 zgrajena velika telovadnica, v kateri trenirajo pripadniki raznih slovenskih športnih in rekreacijskih društev s Športnim združenjem Dom na čelu. Leta 1986 ga je doletela posebna čast, ko mu je bil v varstvo izročen prapor goriškega Sokola, ustanovljenega že leta 1887. Ko ga je fašistični režim leta 1927 ukinil, so prapor hranili v Ljubljani. Zdaj prapor visi v posebni vitrini.

Za prehod s Semeniške ulice na Placuto se je nekoč bočil kamniti most, ki je ta predel povezoval s središčem mesta. Na mostu je stal kip zavetnika mostov, češkega svetnika

Janeza Nepomuka iz leta 1744. Kip je ohranjen, podoben kip pa je ohranjen tudi pri Pevmskem mostu na desnem bregu Soče. Nepomukov kip so pozneje prestavili na prizidek ob bivši slovenski gostilni Pri Lojzki, po obnovi pa se je vrnil na nekdanje mesto ob vhodu v gluhonemnico, katere prvi predstojnik je bil gornik in vzgojitelj Valentin Stanič. Po njem se imenuje bližnje parkirišče.

V prostorih gostilne Pri Lojzki, ki so jo zaprli pred nekaj leti, so se desetletja zbirali slovenski izobraženci, med njimi skupina kulturnikov, ki je zasnovala in zdaj že dve desetletji izdaja dvojezični časopis Isonzo - Soča.

Travnik

Travnik predstavlja središče Gorice od 18. stoletja, ko se je mesto razbohotilo na vseh področjih. To sta mu omogočila daljši čas brez vojn in vladavina Marije Terezije. Gorici je novo podobo zagotovil arhitekt Nikolaj Pacassi, njeno gospodarsko in družbeno tkivo pa je utrdilo gojenje sviloprejk. V tem času se je število prebivalcev Gorice znatno povečalo. Travnik je največji in zgodovinsko najpomembnejši goriški trg. V stoletjih so se na njem zvrstili najpomembnejši dogodki mestne zgodovine, shodi, procesije, ugledni gostje in manifestacije; čezenj so korakale najrazličnejše vojske, tu so se zbrali preživeli po epidemiji kuge leta 1682, kmečki puntarji leta 1713, naslednje leto so na njem usmrtili njihove voditelje. 5. maja 1945 se je na njem začela ljudska manifestacija in vojaška parada Jugoslovanske armade po osvoboditvi mesta 1. maja.

Največji in zgodovinsko najpomembnejši goriški trg se imenuje Travnik. Foto: Silvo Bizjak.

*Na Travniku steber – davnine priča,
na punt krvavi nam spomin obuja,
ko meč vihtela tod je roka tuja,
ko kmet garal je pod udarci biča.*

*Za stare pravde zmago, za svobodo
Tolminci v puntu so življenje dali.
S krvjo so zgodovino nam pisali,
s krvjo kovali boljšo nam usodo.*

*Ne sme v pozabo davek ta krvavi,
ki plačal ga naš rod je za pravico,
naj druží nas v ljubezni, miru, spravi.*

*Tolmincev kri pojila je Gorico,
imena njih blestijo zdaj se v slavi.
Rote nas: V boj nad sleherno krivico!*

Ljubka Šorli, Na goriškem Travniku (Gorica, Vodnik po mestu in sledovih slovenske prisotnosti 2008)

Po vojni so tu potekala največja zborovanja, ki so jih prirejali stranke, sindikati, združenja in gibanja. Ob prihodu razmejitvene komisije leta 1947 je bila organizirana velika slovenska manifestacija. Največje slovensko povojno zborovanje je bilo 20. maja 1984, ko je trg pre-

Del množice na največjem slovenskem zborovanju na Travniku 20. maja 1984. Arhiv SLORI-ja.

plavilo 10.000 Slovencev iz celotne Furlanije - Julijske krajine, ki so zahtevali izglasovanje zaščitnega zakona za slovensko manjšino.

*Ne, draga, ne umrem. Če se ti zdi,
da v boli čutiš že, da nisi sama
in da je senca ploda že med nama,
ki pada temna v lesk tvojih oči,*

*ne bom le v hipu plameneči kres
in ne izginem kakor v ognju slama:
iz semena, ki ga zakrije jama,
priklilo sto zelenih bo dreves.*

*Ta moja vroča kri – še, še bo vrela
in ta moj duh – bo šel podit krdela
trabantov, žbirov, davkarjev in slug.*

*Na Travniku, kjer stro samo posodo
te moje duše, bo čez njih usodo
pravično sodil še moj pozni vnuk.*

Alojz Gradnik, Poslednje pismo Ivana Gradnika (Gorica, Vodnik po mestu in sledovih slovenske prisotnosti 2008)

O izvornem imenu trga priča rumena turistična informativna tabla. V srednjem veku je bil Travnik dejansko travnik, na katerem se je pasla živina, na njem pa so prirejali tudi viteške igre in gledališke predstave. Prvo mestno gledališko predstavo so prav na Travniku, pred jezuitskim zavodom in okoli stebra sv. Ignacija, uprizorili marca 1622.

Korenita obnovitvena dela so se začela poleti leta 2007. Travniku bo vrnjena njegova nekdanja namembnost. Znova bo postal trg, namenjen le pešcem, nič več pa ne bo parkirišče. Tlakovan bo s ploščicami iz peščenjaka, pred prefekturo bo postavljen podolgovat vodometa, ki bo spominjal na srednjeveško mesto.

Pred palačo Thurn, kjer je zdaj sedež prefekture, bodo na izvirno mesto postavili tudi kip sv. Ignacija, ki je tam stal 300 let in se nedotaknjen ohranil tudi med prvo svetovno vojno. Na Travniku so prirejali in še prirejajo sejme, pustovanja, praznike in tekmovanja. Tu so potekali sejmi sv. Hilarija, sv. Jerneja, sv. Mihaela in seveda sv. Andreja.

Čez Travnik je bila in je še vedno speljana cesta, ki se je cepi v dve smeri: leva se vije proti zahodu, po Semeniški ulici in Placuti do mostu čez Sočo, desna pa proti severu, po Gospodski ulici v Solkan in naprej v Soško dolino. Odcep od te ceste proti Vipavski dolini je na Goriščku.

Pred Raštelom v južnem delu Travnika stoji vladna palača, nekdanji dvorec grofov Thurn. Tu je imela leta 1945 sedež partizanska oblast med 40-dnevno upravo v Gorici, ko je bil župan Karlo Rutar.

Nadžkofijska palača na koncu Travnika; v ozadju Sabotin z napisom NAŠ TITO. Arhiv SLORI-ja.

Štirijezična plošča, posvečena na Travniku usmrčenim voditeljem Tolminskega punta. Arhiv SLORI-ja.

Kot rečeno, je pred palačo stal steber sv. Ignacija. Pred njim so leta 1714 usmrtili voditelje tolminskega punta. Njim v spomin je na hišni vogal ulice, ki pelje v predor, uredništvo dvojezičnega časopisa Isonzo - Soča leta 1992 postavilo ploščo z napisi v štirih jezikih.

Na Travniku je glavna trgovcev slovenskega rodu. Na severni strani trga stoji Hiša filma, žarišče kinematografije v Gorici. Na notranjem dvorišču, pravzaprav dvoru, ki so ga poimenovali po Darku Bratini, je pod oboki na levi strani sedež Kinoateljeja, ob njem so univerzitetni prostori goriškega Dams-a, smeri kinematografija, ki spada pod videmsko univerzo. Po stopnicah pridemo v tri kinematografe Kinemaxa. Lastnik je podjetje Transmedia z večinskimi slovenskimi delničarji. Poleg univerzitetnih tečajev so v tem prostoru razna srečanja, seminarji, festivali, med njimi jutranji in popoldanski program festivala Amidei, poletne šole, pa tudi koncerti in projekcije.

Kinoatelje od ustanovitve leta 1977 deluje na področju širjenja filmske kulture in organizacije filmskih prireditev, pozneje pa se je usmeril tudi v izdajanje knjig in avdiovizualno produkcijo. Preseganje meje Kinoatelje uresničuje tudi s filmskim izpovedništvom. Od leta 1989 je posnel več kot 15 dokumentarnih in kratkih igranih filmov, udejnjanja pa tudi projekte s področja filmskega ohranjanja gradiva in njegove obnove. Od leta 1999 podeljuje nagrado, poimenovano po ustanovitelju Darku Bratini. Kinoateljejevo stalnico predstavlja filmska sezona Gorica Kinema.

Leta 1910 je bila ustanovljena Katoliška knjigarna, ki je v sedanji stavbi od leta 1931. Leta 2002 so celotno stavbo obnovili, tako da je v pritličnih prostorih knjigarna, medtem ko so v zgornjih nadstropjih založba Goriška Mohorjeva družba, otroška revija Pastirček, tednik Novi glas in galerija Ars, kjer prirejajo razstave umetnikov in predstavitve knjig. Gre za edino podjetje v Gorici, ki neprekinjeno deluje več kot šestdeset let. Katoliška knjigarna predstavlja pomembno zbirno točko in shajališče goriških Slovencev, ta vloga pa je bila posebno dragocena v težkih časih med svetovnima vojnama.

Ob koncu Travnika in na začetku Gosposke ulice je zaradi stičišča štirih ulic nastal majhen trg, na katerem izstopa monumentalna palača koroške rodbine Kobencel. Leta 1747 jo je kupil in olupal baron Avguštin Codelli in kompleks namenil za stanovanje bodočega nadškofa. Tu je sedež goriške nadškofije od njene ustanovitve leta 1751. V palači je tudi privlačna zasebna nadškofijska kapela, ki jo je leta 1900 dal urediti nadškof in kardinal Jakob Missia. Na trg gleda dvojezična plošča.

Na drugem koncu Travnika se začne Raštel, značilna ulica z maloprodajnimi trgovinami. Zgornji del Raštela je starejši od spodnjega, ki se steka na Travnik. Raštel je od nekdaj poln življenja. V njem so bile najrazličnejše trgovine in ulica je bila glavna mestna arterija, po kateri je nekoč ropotal tramvaj na konjsko vprego. Ulica je dobila ime po rešetkastih vratih (*rastello*), ki so jih zvečer spustili in zaprli dohod s Travnika. Nasproti nekdanje lekarne je bil slavni hotel Berlin, kjer se je leta 1519 ustavil cesar Karel V. in v njem tudi prenočil. Zdaj je trgovska ulica zaprta za promet in namenjena pešcem.

Goriški grad

*S potezo ostro je v neba modrino
začrtal pozni mrak gradu obrise,
da veličasten in mogočen zdi se.
Temotna luč se sveti skozi lino.*

*Pod grajskim zidom se cipresa dviga –
kot stražnik zvest stoji in se ne gane:
motri vrvenje mesta in meščane,
kot da le-to s podobami je knjiga.*

*Kaj vse so listi v njej že pokazali,
ko jih obračal je vihar stoletij!
In še se boj za pravdo v njih zrcali...*

*Raz Travnik čudi se Ignacij sveti:
še vedno v vrstah, Gradniki, Kobali?
Ne bo li konca tej turobni četi?*

Ljubka Šorli, Pogled na Goriški grad (Gorica, Vodnik po mestu in sledovih slovenske prisotnosti 2008)

Nad glavnim grajskim vhodom opazimo beneškega leva. Sem so ga postavili leta 1919 kot pričevanje devetmesečne beneške zasedbe mesta v letih 1508–1509, obenem pa kot italijanski pečat na najbolj znanem goriškem arhitektonskem spomeniku. Lev sicer sega v beneško obdobje, vendar je do italijanske zasedbe Gorice med prvo svetovno vojno ostal nedokončan. Takrat so ga očistili in dokončali ter slovesno postavili nad grajski vhod. Prej je bil na tem mestu kar 400 let avstrijsko-habsburški dvoglavi orel, še pred tem pa je bil grad 300 let v lasti nemškega plemstva. Benečani so se takoj lotili preoblikovanja starega dvorca, ki sega v 11. stoletje, v utrdbo, bolj prilagojeno potrebam takratnega vojskovanja, v katerem so imeli glavno vlogo težko strelno orožje, topovi in bombarde. Habsburžani so s temi deli nadaljevali. Do leta 1500 so na gradu gospodovali koroško-nemški grofje, znani kot Goriški, za njimi pa vse do konca prve svetovne vojne Habsburžani, razen krajšega obdobja francoske zasedbe na začetku 19. stoletja.

Zdaj je grad kulturno središče, v katerem potekajo številni družabni dogodki, od razstav do koncertov in srednjeveških parad. Grajske sobane večkrat najamejo tudi slovenske ustanove in v njih pripravijo odmevne kulturne prireditve. Po grajskem obzidju je speljan urejen stražarski hodnik, ki ponuja lep razgled na mesto in širšo okolico. Pred vhodom si lahko vsakdo nabavi tiskano gradivo ali obišče didaktične dvorane. Posebno zanimivo je notranje grajsko dvorišče s 50 m globokim vodnjakom, kjer so tudi ostanki prvotnega štirikotnega osrednjega stolpa. Na desni strani je grofov dvorec, na levi pa nekdanja dvorana za slavnostne pojedine, pozneje spremenjena v grajske ječe. V prvem nadstropju je velika

Goriški grad. Foto: Primož Pipan.

Nad glavnim grajskim vhodom je relief kralatega beneškega leva. Foto: Silvo Bizjak.

dvorana deželnih stanov. Zunaj gradu so na ogled kopije težkega vojaškega orožja, tudi katapult in "škorpijoni", ki so jih v srednjem veku uporabljali pri obleganju mest. Z gradu je izvrsten razgled v vse smeri. Vidijo se Kostanjevica, Trnovski gozd z Golaki, kraška planota s Trsteljem, Šempeter, spomenik na Cerju, Šmihel ali Debela griza, mestno središče, Kalvarija, Brda, Vipavska dolina ter v smeri Furlanije in severnoitalijanske ravnine geostrateško pomembna Goriška vrata.

*Si, Ivan Gradnik, mojih dedov ded?
Je tvoja kri, ki v mojih žilah pluje?
Je tvoja bol, ki v mojem srcu kljuje?
In solza ta, je tvoje boli sled?*

*Na Brda gledam in na kraški svet,
V vipavsko stran in tja, kjer Krn vzdiguje
svoj vrh v oblake in teman kljubuje,
ko pali sonce ga in kuje led.*

*Glej, od morja in do zibeli Soče
še vedno narod naš pod jarmom stoče,
komaj da ve za silo svojih pleč.*

*Česa bojiš se, ded? O, ne, nikoli!
Če srce moje čuti tvoje boli,
Naj tudi tilnik čuti rajši – meč.*

Alojz Gradnik, Na goriškem gradu 1914 (Gorica, Vodnik po mestu in sledovih slovenske prisotnosti 2008)

Stolni trg

Stolni trg je bil glavni goriški trg v srednjem veku. Na desni, ob vznožju poti na grad, stoji poslopje mestne hiše iz leta 1572, ki izstopa s svojim konzolnim pomolom, značilnim za severnjaške zgradbe te dobe. V Gorici je še vedno ohranjenih nekaj primerov te arhitekture. Tu je deloval *gastaldo*, ki nekako ustreza funkciji današnjega župana. Nasproti stoji dom Simona Volcherja, plemiča Ungrischpacha. Na mogočnem stebrišču sta napis v gotici in letnica zidave 1441; gre za eno najstarejših mestnih stavb v poznem gotskem slogu. Leta 1563 je z okna ene od teh hiš tudi v slovenskem jeziku pridigal Primož Trubar. Na drugem koncu trga je poslopje z linearnim pročeljem, v katerem so imeli do terezijanske dobe sedež deželni stanovi. Palača sega v 16. stoletje. Bila je sedež skupščine, ki so jo sestavljali predstavniki duhovščine, gastaldije, plemičev, meščanov in kmečke skupnosti. Skupščina je kar šest stoletij upravljala mesto in njegovo okolico. Ukinila jo je avstro-ogrška cesarica Marija Terezija. Zdaj je v stavbi sedež kvesture.

Reformacija Gorice ni zaobšla. Pri širjenju protestantizma je bilo dejavno plemstvo. Menda

Stari trg (Piazza Sant'Antonio) in Stolni ali Novi trg (Piazza Cavour) pred 100 leti. Arhiv SLORI-ja.

je imel Trubar v načrtu, da bi tudi na Goriškem ustanovil luteransko občino. Toda Cerkev se je bala, da bi nova vera prodrla v Italijo. Trubar je v Gorico prišel novembra 1563 na povabilo tedanjega goriškega glavarja Jurija Thurna. V mestu je 14 dni aktivno prepričeval ljudi v slovenščini, italijanščini in nemščini. V svojem goriškem obdobju se je napolil tudi v Vipavski Križ in Rubije v sovodenjski občini, kjer je bival v tamkajšnjem gradu.

Nato gremo mimo Avditorija furlanske kulture, ki premore 450 sedežev. Pred kratkim obnovljena stavba je zrastle na območju, kjer je bil vrt uršulinskega samostana, nato pa nižje srednje šole. Tudi v teh prostorih so pogoste prireditve v organizaciji slovenskih združenj in ustanov.

Trgovski dom

Ob desnem vogalu Ljudskega vrta stoji stavba, v kateri je dandanes izpostava finančnega ministrstva. Leta 1904 je bil to Trgovski dom, ki je poosebljal vrh vsesplošne rasti slovenskega prebivalstva v Gorici. Mesto je čedalje bolj dobivalo slovensko podobo. Zaradi vse večje narodne ozaveščenosti in ponosa vseh slojev slovenskega prebivalstva se ljudje, ki so prihajali v mesto s podeželja, niso več asimilirali. Odvetnik, politik, gornik in publicist Henrik Tuma je v svojih spominih zapisal: "*Bilo je le vprašanje časa, da postane Gorica slovenska.*" V mestu so Slovenci s prostovoljnimi prispevki celotne Goriške zgradili Šolski, Mali in

Vogalna Fabianijeva stavba Trgovskega doma. Na vrhu, pod vogalno »krono«, je v različnih obdobjih pisalo Trgovski dom – Casa del fascio – Ljudski dom/Casa del popolo; zdaj pa nič ... Arhiv SLORI-ja.

Novi dom, leta 1909 so dobili slovensko učiteljskišče, leta 1913 pa slovensko gimnazijo. Vsaka vas je imela svojo osnovno šolo, povsod so bila razširjena društva in čitalnice. Slovenci so bili tudi gospodarsko močni.

Dom so po naročilu Tumove slovenske Trgovsko-obrtne zadruga zgradili leta 1904. Italijanski nacionalistični krogi so vidni prisotnosti slovenskih ustanov v mestnem središču nasprotovali. Stavbo so po načrtih Maksa Fabianija zgradila in opremila domača podjetja. Trgovski dom je bil na začetku 20. stoletja najlepša zgradba na Korzu.

V njej so bili prostori za trgovine, pisarne za slovenske poslovneže in odvetnike, velika gledališka dvorana, telovadnica, klubski prostori, knjižnica in čitalnica Narodne prosvete ter sedeža Pevskega in glasbenega društva ter Bralnega in podpornega društva. Od začetka leta 1905 so bili v njej koncerti, gledališke predstave, telovadni nastopi, kulturne prireditve in plesi. Leta 1906 je Andrej Gabršček v pritličju odprl knjigarno in trgovino s potrebščinami za urade, šole in dom, v stavbi je bila tudi podružnica Ljubljanske kreditne banke. Telovadnico je imelo društvo Sokol, ki jo je slovesno odprlo leta 1904. Med prvo svetovno vojno je bila stavba poškodovana. Po njej so jo slovenske organizacije popravile, vendar je bil zanjo usoden nastop fašizma, ki je v Sokolu videl simbolni pomen slovenske prisotnosti v mestu. Leta 1920 so fašisti uničili Narodni dom v Trstu, 4. novembra leta 1926 pa je pribli-

žno 200 "škvadristov" vdrlo v goriški Trgovski dom, opustošilo dvorano in druge prostore ter zasedlo stavbo, vrglo na cesto knjige in notne zapise ter vse zažgalo. Slovenski lastnik je bil prisiljen skleniti formalno najemno pogodbo. Julija 1927 so stavbo zasegli in postala je Casa del fascio. Z razpustitvijo odbora Trgovsko-obrtne zadruga avgusta 1932 je dom izgubil slovenskega lastnika. Italijanski komisar likvidator ga je decembra 1933 formalno prodal fašistični stranki v Gorici.

Maja 1945, ko so v Gorico prišle slovenske partizanske enote, je stavba, ki so jo poimenovali Ljudski dom, znova postala politično in kulturno središče goriških Slovencev. Novembra 1946 so jo morale slovenske in protifašistične organizacije znova izprazniti.

Ob razmejitvi je Zavezniška vojaška uprava stavbo izročila italijanski državi, ki jo je kot državno lastnino vpisala 23. avgusta 1947. Vanjo so se naselili uradi davčne uprave. Leta 2001 je bil izglasovan zaščitni zakon za slovensko manjšino, ki predvideva, da se v Triglavski dom umestijo kulturne in znanstvene ustanove s slovenskim in italijanskim jezikom, začevši z Narodno in študijsko knjižnico, vendar je zaenkrat vse ostalo na papirju.

V osrednjem goriškem mestnem parku od jeseni 2006 upira svoj pogled v Trgovski dom doprsni kip Simona Gregorčiča. V neposredni bližini so še kipi judovskega jezikoslovca Graziadia Isaie Ascolija, furlanskega pesnika Pietra Zoruttija (1792–1867) ter Italijanov Carla Favettija (1819–1892) in Giorgia Bombija (1852–1939).

Z verzoma "*Srečni vsi bi bili, / ko kruh delil bi z bratom brat*" nagovarja mimoidoče v slovenskem in italijanskem jeziku. Do uresničitve zamisli o postavitvi Gregorčičevega doprsnega kipa v srcu Gorice je prišlo med levosredinsko upravo v letih 2002–2007, ob stoletnici pesnikove smrti v posoškem mestu. Nosilka projekta je bila občinska svetovalka za slovensko manjšino.

Goriški Ljudski vrt nima romantičnega videza in tudi ne obsega iz avstrijskih časov. Nastal je leta 1863. Njegov nastanek je povezan s preureditvijo mestnega predela v počitniške namene in z odprtjem drugega dela Korza, ki je vodil do Južne železniške postaje, kamor so prihajali turisti iz hladnejših krajev avstrijske monarhije. Na razpolago so imeli razkošni hotel *Südbahn* (Hotel južne postaje) na Telovadnem trgu (zdaj Trg Battisti), kjer je danes sedež vojaškega poveljstva brigade Pozzuolo. Hotel *Südbahn* je leta 1903 odkupila Tumova Trgovsko-obrtna zadruga. Po prvi svetovni vojni so stavbo zasedli italijanski vojaki. Po dolgotrajnih pogajanjih je Zadruga leta 1927 stavbo prodala italijanski državi. Goriški Ljudski vrt zaživi ob sezonskih sejmih, vinsko-kulinaričnih razstavah, glasbenih dogodkih, Andrejevem sejmu in božičnih praznikih, sicer pa se v njem radi zadržujejo najmlajši, saj so zanje namestili razna priljubljena igrala.

KB center

KB center, nekdanji sedež Kmečke banke, je od leta 2006 kulturno in izobraževalno središče slovenskih ustanov na središčnem Korzu. V prenovljeni stavbi je tudi "Rubikova kocka", v kateri je mladinska soba za najmlajše obiskovalce knjižnice. Na razpolago so notranji

Kip Simona Gregorčiča v osrednjem goriškem mestnem parku. Foto: Silvo Bizjak.

vrt, pritlična kavarna ter razgledna terasa. Decembra 2005 se je v stavbo vselila goriška podružnica Zadružne banke Doberdob - Sovodnje. Lastnik kompleksa je finančna družba KB1909.

V pritličnih prostorih je sedež Kmečke zveze, ki je bila leta 1965 na pobudo takratnih kmetov ustanovljena z namenom, da bi združili slovenske kmetovalce in jim tako lažje zagotavljali pomoč pri vsakdanjih tehničnih in birokratskih obveznostih. V pritličju je tudi Društvo slovenskih upokojencev za Goriško, ustanovljeno leta 1982; v tem središču se ljudje stalno zbirajo in družijo. Društvo slovenskih upokojencev za Goriško je pobrateno z upokojenci iz Solkana in Trbovelj.

V prvem nadstropju je Slovenska knjižnica Damirja Feigla, javna knjižnica splošnega izo-

braževalnega tipa, ki hrani in izposoja v glavnem slovensko gradivo. Ustanovljena je bila leta 1905 v Trgovskem domu. Leta 1981 je bila poimenovana po literatu Damirju Feiglu (1879–1959). V sklopu Feiglove knjižnice delujeta zgodovinsko-etnografski odsek in oddelk za mladinsko književnost. Knjižnica je vključena v vzajemni katalog slovenskih knjižnic COBISS, ki je dostopen na spletu.

V prvem nadstropju ima sedež Slovensko planinsko društvo Gorica, naslednik leta 1911 ustanovljene goriške podružnice SPD, ki so jo fašistične oblasti ukinile leta 1927.

Tam je tudi sedež Sindikata slovenske šole, ki deluje neprekinjeno od leta 1950. Združuje aktivne in upokojene šolnike ter ostalo osebje, ki je zaposleno na šolah s slovenskim učnim jezikom vseh vrst in stopenj v Italiji.

Slovenski deželni zavod za poklicno izobraževanje od ustanovitve leta 1979 prireja tečaje poklicnega izobraževanja in usposabljanja na različnih področjih. Namenjeni so mladim in odraslim. Zavod izvaja tudi tečaje višjega usposabljanja, namenjene zlasti mladim obiskavju prve zaposlitve.

Tu ima svoj goriški sedež krovna organizacija slovenskih športnikov, imenovana Združenje slovenskih športnih društev v Italiji. Ta že vse od leta 1970 združuje slovenska športna društva iz Tržaške, Goriške in Videmske pokrajine ter spremlja njihovo delovanje. Zаметki te krovne športne organizacije segajo v leto 1869, ko so v takratni habsburški monarhiji ustanovitelji telovadnega društva Južni Sokol postavili temelje za trajni razvoj slovenskega športa na Primorskem.

Krožek za kulturno, športno in podporno dejavnost zlasti svojemu starejšemu članstvu nudi informacije na področjih socialnega skrbstva in zdravstvene preventive.

Zveza slovenskih kulturnih društev povezuje ljubiteljske kulturne dejavnosti Slovencev v Italiji. Ustanovljena leta 1945 kot osrednja organizacija kulturnih in prosvetnih društev je večkrat spremenila svoj naziv, ohranila pa svoj namen, to je povezovanje in spodbujanje dejavnosti kulturnih društev. V zvezo je v Goriški, Tržaški in Videmski pokrajini včlanjenih kakih 80 društev, katerih člani se ukvarjajo z zborovskim petjem, igranjem na pihala, gledališčem, likovno umetnostjo, literaturo, etnografijo in še čim.

Leta 1900 ustanovljeno Goriško pevsko in glasbeno društvo je leta 1907 pristopilo k Ljubljanski Glasbeni matici kot njena prva podružnica. Po ukinitvi leta 1926, ko so fašisti uničili zgodovinsko dokumentacijo kulturnega društva, je ponovno zaživelo po drugi svetovni vojni. Glasbena matica poleg širjenja klasične glasbene kulture in sodobnih glasbenih zvrsti skrbi za organizacijo koncertnih prireditev ter za delovanje dokumentacijskega glasbenega centra.

Slovenska kulturno-gospodarska zveza je ena od dveh osrednjih krovnih organizacij civilne družbe slovenske narodne skupnosti. V Gorici je bila ustanovljena leta 1955. Na deželni ravni povezuje razna društva, organizacije in ustanove.

Slovenski izobraževalni konzorcij Slovik je konzorcij podjetij, izobraževalnih ustanov in organizacij Slovencev v Italiji. Spodbuja in uresničuje raziskovalne ter izobraževalne dejavnosti na gospodarskem področju.

Do prve svetovne vojne je v stavbi na Verdijevem korzu, tik prej Ljudskim vrtom, ki je bila

last Kmečke banke, živila znana družina Kos. Po njenem članu Milku Kosu je poimenovan Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani.

Kulturni center Lojze Bratuž

Ob drevoredu proti Soči vidimo na desni obrise privlačnega parka, v katerem je Coroninijev dvorec, ki ga obdaja angleški park. Park krasijo pomembni arheološki ostanki iz Ogleja, eleganten tempeljček v secesijskem slogu ter imenitne in redke rastline, med katerimi velja poleg azalej, kamelij in vrtnic omeniti libanonske in atlantske cedre, plutovce, ginko bilobe, agave, palme, hraste gradne in tise. V dvorcu je shranjena Coroninijeva zapuščina, ki jo še urejajo. Fotografski arhiv premore 12.000 posnetkov. Zelo dragocena je zbirka slik in portretov. Izredno veliko je tudi najrazličnejših listin. Coroniniji so bili goriški plemiči, ki so imeli posestva tudi na ozemlju zdajšnje Republike Slovenije, na primer grad Kromberk, v katerem je sedež novogoriškega muzeja. Zadnji grof Guglielmo je celotno gradivo zapustil goriški občini.

Nekoliko dlje zagledamo na levi strani leta 1996 odprt Kulturni center Lojze Bratuž. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so najprej zgradili igrišči za odbojko in košarko ter usposobili igrišče za nogomet. Začela so se tudi prizadevanja za gradnjo telovadnice.

Kulturni center Lojze Bratuž ima pomembno vlogo v kulturnem življenju slovenske narodne skupnosti na Goriškem in Gorice nasploh. V kulturnem središču razpolagajo z veliko dvorano z 284 sedeži, ki premore tudi prostor za orkester, komorno dvorano s 63 sedeži, razstavno galerijo, baletno sobo. V stavbi imajo sedež številna slovenska društva, na primer

Glavna stavba Kulturnega centra Lojze Bratuž. Arhiv SLORI-ja.

Društvo Kulturni center Lojze Bratuž, ki skrbi za kulturno delovanje v strukturi, in Zveza slovenske katoliške prosvete iz leta 1959, ki združuje 12 goriških kulturnih društev od Krasa do Brd. V širšem slovenskem prostoru sta se uveljavila zbora Hrast iz Doberdoba in Lojze Bratuž iz Gorice, ki sta na mednarodnih zborovskih tekmovanjih prejela najvišja priznanja. Na oder Kulturnega centra Lojze Bratuž so bili večkrat postavljeni veliki kulturni projekti, od kantat do operet, pri katerih je sodelovalo več kot sto ustvarjalcev, članov Zveze.

V Kulturnem centru Lojze Bratuž imata sedež tudi leta 1973 ustanovljeno Združenje cerkvenih pevskih zborov ter Svet slovenskih organizacij, ki so ga na pobudo organizacij, zvez in društev iz Goriške, Tržaške in Videmske pokrajine ustanovili leta 1976. Svet slovenskih organizacij sodeluje s sorodnimi organizacijami v Italiji, Sloveniji in v drugih državah, kjer živijo Slovenci, obenem pa v soglasju z drugo krovno organizacijo, Slovensko kulturno-gospodarsko zvezo, usklajuje komunikacijo z evropskimi, državnimi in deželnimi organi ter krajevnimi upravami. Tu so še Slovenski center za glasbeno vzgojo Emil Komel, Slovensko kulturno-prosvetno društvo Mirko Filej, Mešani pevski zbor Lojze Bratuž iz leta 1951, Moški pevski zbor Mirko Filej, leta 1999 ustanovljena pevska skupina Musicum in goriški del slovenske zamejske skavtske organizacije.

Oslavje

V Pevmi na desnem bregu Soče stoji prvi povojni primorski spomenik NOB, ki so ga postavili že leta 1945. V Pevmi sta tudi slovenska otroški vrtec in osnovna šola. Tamkajšnje kulturno in športno društvo se imenuje Naš prapor. Najbolj množična prireditev s programom, glasbenimi nastopi in predstavitvami knjig poteka ob praznovanju sv. Ane. Za 1. maj tradicionalno postavijo mlaj z delavsko zastavo. Na predvečer sv. Ivana prižgejo kres.

Iz Pevme se dvignemo proti italijanski kostnici na Oslavju. V njej so zbrani posmrtni ostanki skoraj 58.000 vojakov (od teh je 36.000 neidentificiranih, 570 pa je Avstrijcev), ki so v prvi svetovni vojni padli na širšem območju Brd in Sabotina. Kostnica, ki so jo zgradili leta 1938, po slogu sovpada s tedanjo fašistično ideologijo. Dandanes je slabo obiskana, Italiji pa je služila za dokazovanje svojih apetitov po slovenskem ozemlju. Še večja kostnica je v Sredipolju v Laškem. Tem "maksu" simbolom se bo "zoperstavljala" štirinadstropna zgradba na Cerju (343 m) z muzejem in dokumenti o branjenju slovenske zahodne meje. Po prvi svetovni vojni je nova oblast povsem izmaličila poimenovanja drobnih toponimov v Pevmi, na Oslavju in v italijanskem delu Brd, zato so tam vse oznake zemljepisnih imen še vedno izključno italijanske.

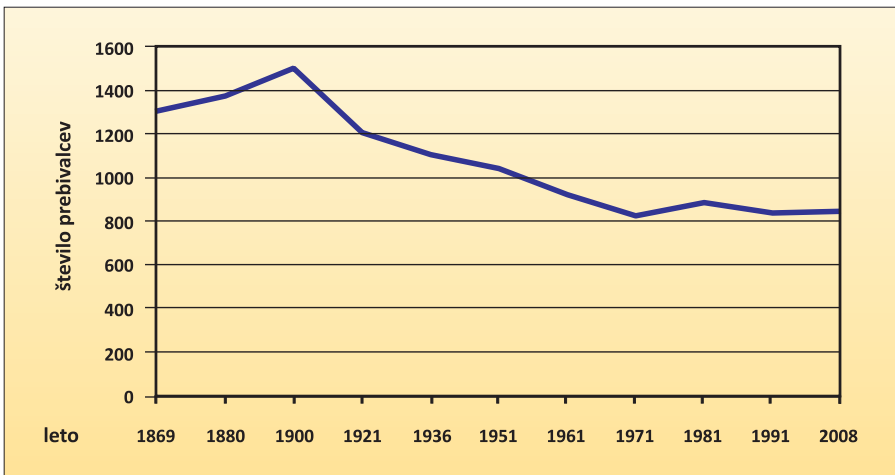
Števerjan

Števerjan je nestrnjeno naselje s središčem 7 km severozahodno od Gorice. Prvi pisni vir z njegovo omembo je iz leta 1181. Istoimenska občina ima slovensko upravo. Njeno oze-

Števerjan je tipična briška vas s prostranimi vinogradi. Foto: Primož Pipan.

mlje meri 10,52 km² in se razprostira med 52 in 276 m nad morsk gladino. Skozenj vodijo tri prometnice: Gorica–Oslavje–Hum–Dobrovo, Gorica–Grojna–Ščedno–najvišja točka pri spomeniku NOB in cerkvi ter Gorica–Grojna–Bukovje–Dvor oziroma Valerišče–Jazbine.

Spreminjanje števila prebivalcev Števerjana med letoma 1869 in 2008.

Flišno površje je na široko obdelano. Hrastov gozd porašča le senčna pobočja, ki za vinograde niso primerna. Zelo razprostranjeno psevdoakacijo ali robinijo so zasadili v drugi polovici 19. stoletja, nekaj je tudi gabra in bukve. Precej je lovne divjadi, denimo srnjadi, divjih prašičev, fazanov, zajcev ...

Števerjan je v zdajšnjem obsegu imel največ prebivalcev leta 1900. Takrat je v kraju živelo 1500 ljudi, zdaj pa se je to število že skoraj prepolovilo, saj jih v njem živi samo še 840. V zadnjih dveh desetletjih se je zaradi suburbanizacije in priseljevanja ljudi iz središča Gorice število prebivalcev prenehalo zmanjševati.

Poglavitna gospodarska panoga je kmetijstvo s skoraj izključno usmeritvijo v vinogradništvo, ki dosega zavidljive rezultate svetovne ravni. Do leta 1946 je bila večina gospodinjstev v kolonskem odnosu z veleposestniki. Nekoč je bilo pomembno tudi sadjarstvo, še zlasti gojenje češenj, ki pa so zdaj slej ko prej le še okras pokrajine ob cvetenju. V Števerjanu je nekaj znanih gostiln.

*Živel si dolgo kot kolon,
izžemal te je sit baron,
da zdaj že veš, kaj je cekin,
poslužiš se že sortnih vin.*

Aldo Rupel, Bodica za Brica (Bodice iz Gorice 1990)

Spomenik narodnoosvobodilne borbe (iz Števerjana se je v partizane odpravilo 350 mož ali vsak tretji prebivalec) so postavili leta 1947. Iz Števerjana je general letalstva Jugoslovanske ljudske armade Zdravko Klanjšček. Zdajšnja cerkev je iz leta 1926, saj je bila prejšnja med prvo svetovno vojno porušena. V kraju sta dva kulturna domova, prav tako sta v njem dve kulturni društvi.

Največji vaški prireditvi sta prvomajsko slavje in festival narodnozabavne glasbe z udeležbo ansamblov iz vse Slovenije. Prvomajsko praznovanje je osrednje slovensko praznovanje za celoten zamejski prostor, ki ga spremljajo dviganje prvomajskih mlajev z delavsko zastavo ter z vencem in narodnimi barvami, govori, kulturni program, ples, čezmejni pohod, spominski pohodi na razdalje od 30 do 40 km. Omeniti velja še prižiganje svetoi-vanskega kresa na Sovenci.

Po fašističnem obdobju je leta 1944 pod okriljem Osvobodilne fronte zaživela slovenska šola, poimenovana po Alojzu Gradniku. Število njenih učencev se je zaradi neugodne demografske krivulje zelo zmanjšalo.

Grad v Števerjanu je ostal nedotaknjen do vojne med Avstrijo in Benetkami leta 1616. Spadal je v sistem cesarskih utrd. Stoji na vrhu najvišjega griča in je v sodobnosti namenjen gostinskim in prenočitvenim storitvam, vključno z igriščem za golf.

V zaselku Bukovje je sedež kulturnega društva Briški grič. V tamkajšnjem Muzeju Brincelj si je mogoče ogledati stalno etnografsko razstavo na temo vinogradništva, v isti stavbi pa ima sedež tudi Fotoklub Skupina 75, ki pripravlja fotografske razstave.

V prvi svetovni vojni porušena cerkev sv. Florijana je bila na novo sezidana leta 1926. Foto: Primož Pipan.

Podgora

Podgora je zahodno obmestje Gorice. Razpotegnjena je v tesnem pasu med gozdnato Kalvarijo (240 m) in Sočo, ob cesti iz Gorice v Ločnik. Celotno območje naselja meri 365 ha. Podgora, ki ima več kot 1000 prebivalcev, je z Gorico povezana s tremi mostovi. Eden je za pešce in kolesarje, južneje pa sta še mostova na železniški progi Gorica–Videm in na cesti, ki iz Gorice vodi v Ločnik ter naprej proti Krminu in Vidmu.

Nekoč je bila Podgora samostojna občina, fašistična oblast pa jo je h Gorici priključila zaradi raznarodovanja, saj je imela slovenskega župana iz vrst komunistične stranke. Ta je imela svojo "bazo" v delavcih, zaposlenih v veliki tekstilni tovarni, ki je zaposlovala tudi Goričane, Števerjance, Oslavce in prebivalce iz drugih okoliških slovenskih naselij. Tovarna že dolgo ne obratuje več, njene prostore so deloma zasedla majhna obrtniška podjetja za opravljanje raznih storitev. Tovarniški zid na glavni ulici so na pobudo krajevne podjetnice pred nekaj leti okrasili obmejni umetniki obeh narodnosti. Na začetku tovarniškega zidu so bivši borci ter domačini Slovenci, Furlani in Italijani postavili spomenik padlim Podgorcem in delavcem v narodnoosvobodilnem boju. V Podgori se je rodil narodni heroj Rastislav Delpin – Zmago (1920–1956), nosilec vrste jugoslovanskih odlikovanj. Ko je bil star 19 let, so ga Italijani zaprli in obsodili na leto zapora. Odslužil je vojsko, nato pa delal v Osvobodilni fronti. Leta 1943 je vstopil v operativne enote kot obveščevalec, nato je deloval v Brdih na zasedenem ozemlju in izvedel vrsto odmevnih diverzij, s čimer je nadaljeval neposredno po končani drugi svetovni vojni, ko so se odnosi z Angloameričani zaostri. Moral je pobegniti čez mejo, Italija pa ga je obsodila na kar 120 let zapora.

Še pred ljudsko vstajo leta 1943, tako imenovano Goriško fronto, je upor potekal v okviru TIGR-a (kratica za Trst, Istra, Gorica in Reka) in z ohranjanjem slovenske besede v sicer ilegálnih dejavnostih.

Leta 1937 je prišlo do mučeniške smrti Lojzeta Bratuža, moža pesnice Ljubke Šorli. Prav v Podgori so ga fašisti prisilili, da je popil strojno olje. V spomin na njegovo mučeniško smrt so mu leta 2007 postavili spominsko ploščo. Sicer je bil Lojze Bratuž (1902–1937) skladatelj, zborovodja, orglar in učitelj. Leta 1929 mu je nadškof Sedej ponudil mesto profesorja glasbe v Malem semenišču, ko pa so ga še istega leta zaprli, ga je imenoval za nadzornika cerkvenih pevskih zborov na Goriškem. Tako je obiskoval pevske zборе, jih uril in igral tudi na orgle. Decembra 1936 so ga fašisti po maši v Podgori prisilili, da je popil strojno olje, pomešano z bencinom; zastrupitvi je podlegel po dveh mukotrpnih mesecih. Kljub kratkemu življenju ima Lojze Bratuž bogat ustvarjalni opus.

V Podgori delujeta društvi Podgora in Andrej Paglavec; sedež slednjega uporabljajo tudi bivši borci in kajakaški klub Šilec, ki prireja tradicionalne spuste po Soči in Vipavi. Zaradi priseljevanja večinskega italijanskega prebivalstva je Podgora sčasoma močno spremenila narodnostni značaj.

Štandrež

*Nad nami sonce je visoko,
pod bregom Soča se iskri,
obdaja polje nas široko,
od Roj do mesta zeleni.*

*Pred nami so očetje naši
v razor zabijali svoj trud.
Nas trdo delo nič ne plaši,
ne, mi ne maramo zamud.
Mi zvesti naši smo besedi,
nje glas naj bo nam vselej mar
in pesem lepa v naši sredi
ne bo utihnila nikdar.*

Andrej Budal, Štandrež (Gorica, Vodnik po mestu in sledovih slovenske prisotnosti 2008)

Štandrež z okrog 1800 prebivalci je bil nekoč izrazito kmečko slovensko naselje in do leta 1927 samostojna občina. Prvi zapis o njem je iz leta 1339. Zanimiv je njegov zaselek Jere-mitišče (*Case dell'Eremita*), ki je nastal iz puščavniške naselbine. Malo dlje je letališče, kjer sta svoja prva letala preizkušala brata Rusjan.

Štandrež stoji na eni od teras, ki se od Gorice spuščajo proti Furlanski ravnini. Skozenj je speljana pokrajinska cesta Gorica–Sovodnje. Omejujejo ga reka Soča na zahodu in državna cesta Gorica–Trst na vzhodu, na severu Gorica, na jugu pa goriško letališče. Območje nase-lja meri 459 ha in predstavlja eno od krajevnih skupnosti goriške občine.

Hitra urbanizacija in regulacijski načrti so Štandrež spremenili v narodnostno mešano goriško predmestje. Nekdaj je bil znan po odlični zelenjavi. Zlasti cenjena sta bila štandreška vržot (ohrovt) in špargelj (beluši), ki mu je maja posvečen vaški praznik. Na razlaščenih zemljiščih so zgradili ceste, tovorno postajališče, industrijsko in obrtno cono. Po množičnih razlastitvah je v vasi ostalo le še nekaj kmetovalcev, medtem ko so se morali preostali krajani preusmeriti v druge dejavnosti. Mimo Štandreža sta speljana železnica, ki povezuje Trst, Gorico in Videm, ter avtocestni odsek, ki italijansko avtocestno omrežje povezuje z nekdanjim mednarodnim mejnim preходом pri Vrtojbi oziroma avtocestnim omrežjem v Republiki Sloveniji.

Z naselitvijo istrskih beguncev po drugi svetovni vojni se je Štandrež narodnostno kore-nito spremenil. Slovenska skupnost je zaznavna z več kulturnimi in športnimi društvi, župniščem (cerkev iz leta 1663 je bila med prvo svetovno vojno porušena, v letih 1963–1966 jo je poslikal Tone Kralj), Zvezo borcev, otroškim vrtcem, slovensko osnovno šolo, podružnico Doberdobske in Sovodenjske banke ... Slovensko izročilo opredeljuje tudi vrsta prireditev, denimo postavljanje mlaja z delavsko zastavo za 1. maj, Praznik špargljev, blagoslov pridelkov na Martinovo, rekreacijski športni turnirji, svečanosti ob spomeniku

NOB, dobredelna baklada, prižiganje svetoivanskih kresov ob Soči in na Jeremitišču. Kulturno društvo Štandrež ima sedež poleg cerkve, Kulturno društvo Oton Župančič pa na Pilošču, v Domu Andreja Budala.

Pisatelj, pesnik in prevajalec Andrej Budal je med drugim napisal povest o Petru Kupljeniku, protestantskem pridigarju iz Radovljice, ki so ga preganjali, zaprli v Goriškem gradu in po drugem zajetju odpeljali v Rim, kjer je bil zaprt skupaj z Giordanom Brunom in Tomassom Campanello. S slednjim so ga zažgali na grmadi na Campo dei Fiori. Pisatelj Budal je sodeloval tudi na pariški mirovni konferenci v letih 1946–1947.

Štandrežci so ostali zvesti materinščini in njihova pesem se še vedno razlega po domačem kraju. Spomnimo se še na pisca Škofjeloškega pasijona patra Romualda (Lovrenc Marušič, 1676–1748), ravnatelj bogoslovnega semenišča

Janeza Budala (19. stoletje), ravnatelja goriške gluhonemnice Andreja Pavletiča ter Andreja Marušiča, pobudnika za ustanovitev čitalnice leta 1869 ter lastnika, izdajatelja in odgovornega urednika Domovine, prvega slovenskega političnega časnika v Gorici.

Leta 2009 je minilo sto let od prvega poleta enega izmed pionirjev evropskega letalstva Edvarda Rusjana. Družina Rusjan je bila narodnostno mešana. Oče je bil Slovenec, mati pa Furlanka (pisala se je Cabas). Imela sta šest otrok, dva dečka in štiri deklice. Brata Josip in Edvard sta se rodila v Trstu, kamor se je oče preselil zaradi boljšega zaslužka. Ko je imel Edvard šest let, se je družina vrnila v Gorico. Na podlagi novic, ki so prihajale iz Amerike in Francije, sta se brata navdušila nad letalstvom. Ukvarjala sta se tudi s kolesi, z mehaniko. Edvard je tudi tekmoval.

Glavni trg v Štandrežu pred prvo svetovno vojno. Arhiv SLORI-ja.

Obstaja precej fotografskega gradiva o načrtovanju, gradnji in vzletih njenih letal, tako uspešnih kot ponesrečenih. Brata Rusjan sta načrtno poskrbela za dokumentacijo, ker sta izdelke nameravala prodajati, morda celo vojski. Vsa letala so se imenovala Eda in so bila označena s številkami od 1 do 7. Bila so različna, saj sta jih konstrukcijsko vseskozi izboljševala. Motor Anzani sta kupila po obisku letalskega sejma v Brescii v Lombardiji. Letalo so na ravnico Rojce iz delavnice v severnem delu Gorice prepeljali z vozom. Najprej se jima je z njim posrečil 60 m dolg in do 2 m visok skok, sledil pa je 600 m dolg polet na 10 do 20 m višine. Brata sta se preselila na ravnino pri Mirnu, kjer je nastalo Mirensko, zdajšnje Goriško letališče. Odločila sta se za prikaz poleta množici gledalcev. Ta se je res zbrala, vendar so vreme in druge malenkosti vzlet preprečili. Razočaranje je bilo veliko, saj zaradi neuspeha nista uspela pritegniti pokroviteljev.

Kmalu se je kot mecen ponudil Mihajlo Merčep iz Zagreba, ki je v letalstvu zaslutil možnost trženja. Rusjana sta se preselila v Zagreb in zgradita Merčep-Rusjanovo letalo. Edvard je poletel nad Zagrebom, a izdelek je bilo treba pokazati še v Beogradu, saj naj bi se tam odločalo o njegovi morebitni vojaški uporabi. Železniški prevoz letala je v mrazu in dežju potekal na odprtem tovornem vagonu. Morda je bila prav ta okoliščina razlog, da so letalu nad Kalemegdanom odpadla krila, glavni vzrok pa je bila zagotovo košava. Med prevozom v bolnišnico je Edvard umrl. Njegov pogreb je bil veličasten. Grob zdaj bolj negujejo kot nekoč, saj je zanimanje zanj pokazala tudi novogoriška občina. Brat Josip se je iz Zagreba preselil v Argentino, kjer so že živele sestre z družinami.

V Novi Gorici stoji velik spomenik v bližini veličastne novogradnje, ki se bo imenovala Eda Center. Rusjana sta se v Gorico "vrnila" pred dvajsetimi leti, ko so z gradivom iz Tehniškega muzeja Slovenije v Bistri pripravili razstavo v Kulturnem domu.

Na Sovodenjskem

Jugozahodno od Štandreža se začena ozemlje občine Sovodnje ob Soči, ki ima slovensko upravo, zato na primer seje občinskega sveta potekajo v slovenščini. V občini živi okrog 1800 ljudi. Kot drugod na Goriškem je tudi tu več dejavnih društev. Pri Sovodnjah se stekata reki Soča in Vipava, v njihovem zaselku Rubije (*Castel Rubbia*) pa je tamkajšnji grad obiskal tudi Primož Trubar, ki so mu leta 2008 pred grajskim vhodom postavili doprski kip. V občini Sovodnje ob Soči so slovenski otroški vrtec in dve osnovni šoli, občinska telovadnica za potrebe slovenskih društev, nogometno igrišče za krajevno moštvo, kulturni domovi s sedeži v Sovodnjah, Rupi (*Rupa*), Gabrjah (*Gabria*) in na Vrhu (*San Michele del Carso*), kotalkališče za deželno uveljavljene tekmovalke na Peči (*Peci*). Pokrajinsko pomembna prireditev je vsakoletni Karnival v organizaciji petih slovenskih društev. V Sovodnjah je avtocesta speljana pod nogometnim igriščem tudi zato, da ne vpliva kvarno na vas, ki bi jo ob njenem morebitnem površinskem poteku presekala na dvoje. Na ozemlju občine so tudi znamenita kraška jama Kraljica krasa (*Regina del Carso*) in vrsta drugih jam, ki niso odprte za javnost.

V Sovodnjah je za časa francoskega pohoda na vzhod in v obdobju Ilirskih provinc delovala vojaška bolnišnica. S tem si lahko razložimo, zakaj je tod več priimkov francoskega izvora. Vojaki so namreč ostali, se poročili in poslovenili, potomci pa so prevzeli njihove priimke.

"Človek se včasih spomni, da se nam je v tisti Gorici tako lepo samo – zdelo. Saj smo potlej v življenju spoznali in nad spoznanjem skoraj osupnili, da se mora, ako naj začutimo in občutimo vso njeno sladkost, sedanjost večinoma preteči v prihodnost, tako rekoč v prived ... Ali pa, da je zato popolno srečo treba človeku živeti tam, kjer je – doma? Toda zakaj so se potem tudi priseljenci tu že prvi dan čutili ne samo kakor doma, temveč naravnost doma, pa še danes hrepene, če ne v tiste kraje, vsaj v tiste čase nazaj? Zato, ker si v Gorici živel takrat med samimi – dobrimi ljudmi! Saj je lahko, da je bilo vse skupaj zgolj posrečeno naključje: da se je bilo samo takrat in prav takrat zbralo v tem mestu toliko prisrčnosti, iskrenosti in tudi dobrote – prave, res nesebične dobrote in toplote, a zato ni bila nič manj čudežna resnica."

Ivo Šorli, *Moj roman*. Ljubljana 1940, str. 106.

In še končni poduk:

*S kolesi, peš in na kajak regatah
preraščamo goriško mejo s svetom,
potem se pripeti, da kljub obetom
ostanemo že spet v spodnjih gatah.*

Aldo Rupel (*Bodice iz Gorice*, 1990)

Literatura in viri

Bilteni Kulturnega doma Gorica.

Bufon, M., Kalc, A. 1995: *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji – Goriška pokrajina*. Založba Devin. Trst, 286 str.

Fotoarhiv o Slovencih na Goriškem. Slovenski raziskovalni institut.

Gorica. Zgoščenka s 3000 posnetki. Zbral in uredil Aldo Rupel. Gorica. 2006.

Jazbar, E., Vogrič, Z. 2008: *Gorica: Vodnik po mestu in po sledovih slovenske prisotnosti*. Goriška Mohorjeva družba. Gorica, 141 str.

Rupel, A. (ur.) 2008: *Drobci preteklosti in sedanjosti v temeljih prihodnosti*. Zveza slovenskih kulturnih društev. Gorica.

Vogrič, Z., Rupel, A. 1985: *Travnik*. Videokaseta z besedilom. Slovenska kulturno gospodarska zveza. Gorica.

KAZALO

Predgovor (Drago Kladnik).....	3
Tržaški kras z dolino Glinščice (Andrej Bandelj)	5
Trst in slovenstvo (Samo Pahor)	25
Obala Tržaškega zaliva med Štivanom in Barkovljami (Andrej Bandelj)	47
Doberdobski kras in Laško (Andrej Bandelj)	65
Jugovzhodna Furlanija (Andrej Bandelj)	81
Gorica z okolico (Aldo Rupel)	101

EVROPA

TRŽAŠKO IN GORIŠKO

18 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

ISSN 1408-6395